LUFTA PËR MBROJTJEN E SHKODRËS

ME HARTA DHE DOKUMENTE OSMANE

NURI BEXHETI ¦ BEJTULLAH DESTANI

BOTIMET ALSAR

LUFTA PER MBROJTJEN E SHKODRËS
ME HARTA DHE DOKUMENTE OSMANE
Nuri Bexheti dhe Bejtullah Destani

Botues: ALSAR
Për botuesin: Mehdi Gurra
Disenji dhe përgatitja teknike: Edib Agagjyshi

Copyright©ALSAR, 2026
ISBN: 9789928848673
Materialet janë marë nga: archives.saltresearch.org

ADRESA:
Rruga e Bogdanëve, P. Eurocol, Kati 1. Tiranë - Shqipëri
Tel: + 355 4 2 241 852
E-MAIL:
fondacionialsar@gmail.com; alsarvakfi@gmail.com
alsarfoundation@gmail.com; www.alsar.al
SHTYPI:
Toprak, Topkapı İstanbul; www.topraktanitim.com
TIRAZHI:
500 ekzemplarë

Të gjitha të drejtat janë të rezervuara. Ky libër mund të kopjohet pjesërisht për përdorim vetjak dhe jofitimprurës. Kjo lejohet për qëllime promovuese të librit, si dhe për afirmimin e kulturës së leximit në përgjithësi. Nuk lejohet riprodhimi, transmetimi apo kopjimi i këtij libri në tërësi, në çfarëdo forme a mjeti, pa lejen paraprake me shkrim të botuesit ALSAR.

PËRMBAJTJA

Parathënie ...07
Hyrje ... 11

DOKUMENTE ...18
1. Në Shkodër jeta ishte e gjallëruar ...20
2. Mbrojtja e Shkodrës ...24
3. Mbrojtja e Shkodrës dhe Hasan Riza Pasha ...31
4. Hasan Riza Pasha ...37
5. Si e vranë Riza Pashanë ...40
6. Mbrojtja e Shkodrës ...43
7. Intervistë me deputetin e rrethit Menteshe (Muğla) Shukri Kaja Bej mbi ndërprejen e bisedimeve me Shqipërinë...45
8. Komandanti i famshëm i mbrojtjës së Shkodrës, Hasan Riza Pasha ...47
9. Mbrojtësi i Shkodrës, Hasan Riza Pasha ...49
10. Fjalimi me temë "Nga dje deri më sot" ...52
HARTA ...53
Album me fotografi nga Shkodra ...88
Faksimile nga gazetat e kohës ...94

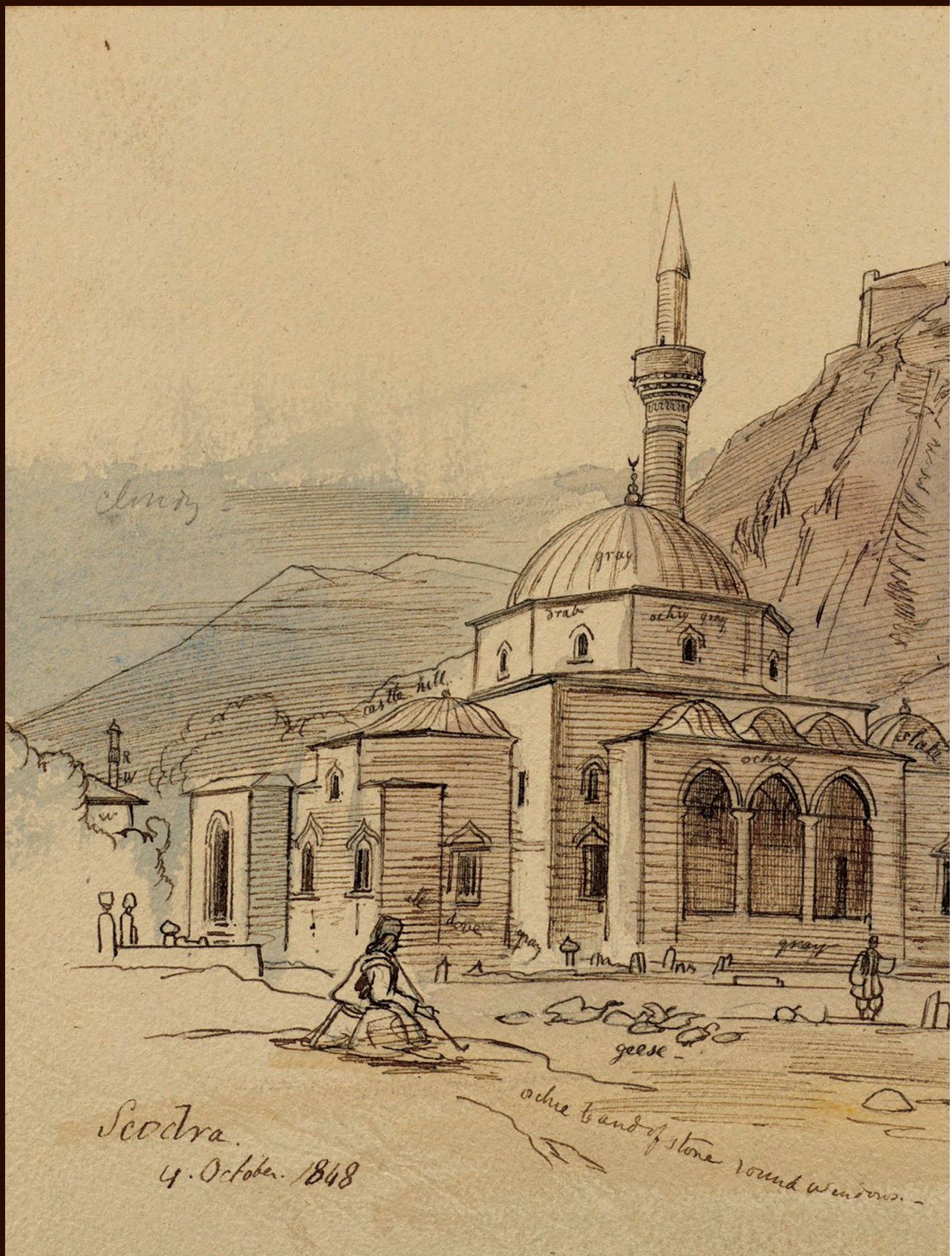
cloudy
gray
drab
ochry gray
castle hill
ochry
slate
dove
gray
gray
geese
ochre band of stone round windows.
Scodra.
4. October. 1848

rox
rox
rox
all rock splitty
rox
gray stone
Pergola!
old & new tombs
grass, green, & Juniper bushes.
general color of Castle rock
is dark gray.
105.

Parathënie

Botimi që ju paraqitet synon të shpalosë informacione dhe detaje të panjohura më parë për publikun e gjerë, në lidhje me rrethimin e Shkodrës gjatë luftës së dytë ballkanike, si dhe mbrojtjen e këtij qyteti të rëndësishëm dhe kalasë së tij historike nga ushtria osmane e kryesuar nga Hasan Rıza Paşa [Hasan Riza Pasha].

Përmes dokumenteve të analizuara në këtë vepër, opinioneve dhe artikujve të shtypit të kohës, por edhe të mëvonshëm, shohim përpjekjet gjatë kësaj lufte të ashpër ballkanike, të analizuara nga disa këndvështrime dhe burime të ndryshme historike, duke nxjerrë në pah faktet historike dhe duke hedhur dritë mbi të panjohurat që prej shumë dekadash nuk na kanë lejuar të shohim dhe vlerësojmë si duhet shumë elementë të kësaj periudhe të rëndësishme të historisë sonë.

Përzgjedhja e dokumenteve dhe hartave të kohës, shoqëruar edhe me komentet në shtypin dhe dokumentet e klasifikuara, hedhin shumë dritë mbi ngjarjet, personazhet dhe veprimtarinë e aktorëve kryesorë të asaj periudhe në qytetin e Shkodrës.

Në këtë botim, çdo lexues do të ketë mundësinë të vlerësojë drejtpërdrejt karakterin e përgjithshëm të kësaj lufte dhe betejave të saj, qëndrimet e palëve të përfshira, trimërinë dhe sakrificat e ushtarëve dhe strategjitë e ushtrive respektive për pushtimin apo mbrojtjën e qytetit, gjë që e bën veprën lehtësisht të përthithshme dhe tepër interesante.

Lexuesi do të njihet kryesisht edhe me rolin e ushtrisë osmane, e cila pavarësisht se kishte shkëputur lidhjet me shtetin osman, mbronte kalanë e Shkodrës nga rrethimi i forcave serbo-malazeze duke treguar qëndresë të madhe dhe forcë në përballimin e kundërshtarit. Në krye të kësaj ushtrie qëndron komandanti gjenerali Hasan Rıza Paşa [Hasan Riza Pasha], figura e të cilit detajohet imtësisht në vepër, duke shpalosur një tablo tepër të detajuar të figurës së tij, rolit në mbrojtjen e qytetit, kulisat dhe prapaskenat që ekzistonin në atë kohë dhe reagimet e tij.

Vepra hedh dritë po ashtu mbi veprimet dhe qëndrimet e Anglisë, Francës, Rusisë, Gjermanisë, Austro-Hungarisë, Italisë dhe Perandorisë Osmane gjatë këtij rrethimi, por edhe shkaqeve dhe arsyeve të qëndrimeve të tyre u është dhënë rëndësi dhe hapësirë, gjithmonë duke analizuar dhe shfletuar dokumentet historikë dhe duke nxjerrë në pah armiqësitë dhe lojërat politike mes shteteve të përfshira në këto ngjarje.

Në këto kushte, qëndrimi dhe disiplina e Hasan Rıza Paşa-it [Hasan Riza Pashait], gjakftohtësia dhe qetësia e tij në trajtimin e çështjeve të nxehta të asaj kohe, tërheq vëmendjen gjatë shqyrtimit të dokumenteve historike të shpalosura në vepër. Po ashtu edhe pozita e shqiptarëve në këtë periudhë shpaloset me detajet dhe dritëhijet e veta, të cilat ndër të tjera kulmojnë me qëndrimet dhe rolin e Esad Paşa Toptani [Esat Pashë Toptanit] gjatë rrethimit të qytetit, por edhe këndvështrimin e dokumenteve osmane në lidhje me figurën e tij.

Rich yellow chesnuts
stems black
Fort, rox dark gray; but comes light off sky
Arches all different. 2 rows of Ochry stone round each.
Scroo-scroo

Edward Lear - Shkodra me pamje nga kalaja dhe Ura e vjetër e Bahçëllëkut mbi lumin Drin. Data: Tetor 1848

Edward Lear - Pamje e Shkodrës.

Hyrje në veprën "Lufta për mbrojtjen e Shkodrës me harta dhe dokumente osmane"

Një vështrim mbi rëndësinë historike të veprës

Kjo vepër sjell para lexuesit një koleksion unik dokumentesh, hartash, artikujsh shtypi dhe dëshmish të kohës, që hedhin dritë mbi një nga periudhat më të rëndësishme dhe më pak të njohura të historisë sonë kombëtare: rrethimin dhe mbrojtjen e Shkodrës gjatë Luftës së Dytë Ballkanike (1912-1913).

Çfarë e bën këtë vepër veçanërisht të vlefshme është qasja e saj origjinale ndaj burimeve historike. Ndryshe nga shumë studime të mëparshme që janë mbështetur kryesisht në burime perëndimore ose ballkanike, kjo vepër sjell në vëmendjen e lexuesit shqiptar perspektivën osmane të ngjarjeve – një këndvështrim që për dekada të tëra ka mbetur i panjohur ose i nënvlerësuar në historiografinë tonë. Përmes përkthimit dhe analizës së kujdesshme të dokumenteve origjinale osmane, autorët kanë mundësuar një rikonceptim të shumë aspekteve të kësaj periudhe historike kritike.

Konteksti historik i Luftës për Shkodrën

Për të kuptuar plotësisht rëndësinë e kësaj vepre, duhet pasur parasysh konteksti i gjerë historik në të cilin u zhvilluan ngjarjet. Fundi i shekullit XIX dhe fillimi i shekullit XX shënuan një periudhë të trazuar transformimesh të thella politike, ushtarake dhe shoqërore në hapësirën ballkanike. Perandoria Osmane, e cila për pesë shekuj kishte sunduar mbi pjesën më të madhe të Ballkanit, po përjetonte rënien e saj graduale, ndërsa shtetet e reja kombëtare që kishin dalë nga gjiri i saj – Serbia, Bullgaria, Greqia dhe Mali i Zi – po kërkonin të zgjeronin territoret e tyre në kurriz të territoreve që ende mbeteshin nën sundimin osman.

Në këtë kontekst kompleks, Shkodra dhe kalaja e saj historike zinin një vend të veçantë. Si një nga qendrat më të rëndësishme urbane, kulturore, fetare dhe ushtarake të hapësirës shqiptare, Shkodra përfaqësonte një trashëgimi shekullore qytetërimi dhe rezistence. Kalaja e saj, e ngritur mbi kodër në bashkimin e tre lumenjve, kishte qenë dëshmitare e betejave dhe rrethimeve të shumta përgjatë historisë, dhe në vitin 1912 do të bëhej skenë e një prej epeve më të lavdishme të mbrojtjes ushtarake në historinë moderne të rajonit.

Lufta e Parë Ballkanike, e shpallur nga Mali i Zi më 8 shtator 1912, dhe e ndjekur më pas nga Serbia, Bullgaria dhe Greqia, gjeti Perandorinë Osmane në një gjendje të dobët ushtarake, politike dhe administrative. Ushtria osmane në Rumeli, e organizuar dobët dhe e paaftë për të përballuar sulmin e koordinuar të aleancës ballkanike, pësoi humbje katastrofike në një kohë shumë të shkurtër. Megjithatë, tre kështjella të lashta – Edrena nën komandën e Shukri Pashës, Janina nën komandën e Esat Pashës, dhe Shkodra nën komandën e Hasan Riza Pashës – arritën të organizonin një mbrojtje heroike që u bë legjendë në historinë ushtarake turke dhe shqiptare.

Figura qendrore: Hasan Riza Pasha

Në qendër të kësaj vepre qëndron figura e komandantit ushtarak Hasan Riza Pasha (1871-1913), një nga personalitetet më të shquara ushtarake të Perandorisë së vonshme Osmane. I lindur në qytezën e Tosjas në vilajetin e Kastamonusë, djalë i Namik Pashës – valiut të Bagdadit – Hasan Riza Pasha përfaqësonte një gjeneratë të re oficerësh osmanë me arsim modern, përvojë ndërkombëtare dhe vetëdije profesionale të lartë.

Karriera e tij ushtarake është dëshmi e talentit dhe përkushtimit të jashtëzakonshëm: i diplomuar nga Akademia Ushtarake, mësimdhënës po aty, oficer në luftën turko-greke të 1897-ës, i dërguar në Gjermani për specializim ku studioi në Akademinë Ushtarake të Berlinit dhe shërbeu nën komandën e gjeneralit të famshëm Hezler. Raporti vlerësues i autoriteteve ushtarake gjermane për të – "Mund të drejtojë ushtrinë e madhe turke" – tregon nivelin e jashtëzakonshëm të aftësive të tij profesionale.

Vepra e paraqet Hasan Riza Pashanë jo vetëm si komandant ushtarak, por edhe si personalitet me integritet të jashtëzakonshëm moral. Refuzimi i tij për t'u përfshirë në intrigat partiake të kohës, përkushtimi i tij ndaj fjalës së dhënë qeverisë së tij, dhe vendosmëria për të mbrojtur nderin e ushtrisë deri në fund, e bëjnë atë një figurë emblematike të virtyteve ushtarake klasike. Gjakftohtësia dhe disiplina që demonstroi gjatë rrethimit të Shkodrës, përkundër kushteve jashtëzakonisht të vështira – lidhjet e ndërprera me atdheun, ushtria e tij e izoluar, përballë forcave armike disa herë më të mëdha në numër dhe me pajisje më të mira – tregojnë kalibrin e jashtëzakonshëm të këtij komandanti.

Tragjedia e vrasjes së tij më 30 janar 1913, në një rrugicë të errët të Shkodrës, nga njerëzit e Esat Pashë Toptanit, përbën një nga episodet më të errëta dhe më të diskutuara të historisë sonë. Reagimi i vezirit madh Mahmut Shevket Pasha, i cili duke mësuar lajmin

u shpreh duke ulëritur “Njerëz të ulët, vranë një hero” para se të shpërthente në lot, dëshmon për humbjen kolosale që përjetoi Perandoria me vdekjen e këtij komandanti të jashtëzakonshëm.

Esat Pashë Toptani dhe intrigat politike

Një tjetër figurë qendrore që del në pah përmes dokumenteve të paraqitura në këtë vepër është Esat Pashë Toptani, anëtar i familjes së njohur Toptani nga Tirana. Vepra paraqet një portret kompleks dhe shumëdimensional të kësaj figure kontradiktore, duke nxjerrë në pah ambiciet e tij personale, kontaktet e fshehta me serbët dhe malazezët, si dhe rolin që luajti në vrasjen e Hasan Riza Pashës.

Dokumentet osmane të paraqitura në vepër ofrojnë një këndvështrim të veçantë mbi figurën e Esat Pashës, duke e paraqitur atë si një politikan oportunist që, përballë rrezikut të humbjes dhe pas vrasjes së Nazim Pashait në janar 1913, kuptoi se ëndrrat e tij për pushtet brenda strukturave osmane kishin marrë fund, dhe filloi negociatat e fshehta me armiqtë e Perandorisë për të siguruar pozitën e tij personale në një Shqipëri të pavarur.

Vrasja e Hasan Riza Pashës, e organizuar – sipas dokumenteve – nga rojet e Esat Pashës, Osman Bali dhe Tevfik Kavajsi, përbën një moment kritik që ndryshoi rrjedhën e ngjarjeve dhe çoi përfundimisht në dorëzimin e kalasë së Shkodrës.

Konteksti gjeopolitik ndërkombëtar

Vepra ofron gjithashtu një analizë të hollësishme të dinamikave gjeopolitike ndërkombëtare që ndikuan në fatin e Shkodrës dhe të Shqipërisë në përgjithësi. Rolet kontradiktore dhe shpesh të dëmshme të Fuqive të Mëdha – Anglisë, Francës, Rusisë, Gjermanisë, Austro-Hungarisë dhe Italisë – paraqiten me kujdes përmes dokumenteve të kohës, duke nxjerrë në pah intrigat diplomatike, llogaritë e fshehta të interesave kombëtare dhe lojërat e pushtetit që përcaktuan fatin e popujve të Ballkanit.

Aleanca e fshehtë e nënshkruar mes Serbisë dhe Bullgarisë më 13 mars 1912, e ndjekur nga aderimi i Malit të Zi dhe Greqisë, përfaqësoi një lëvizje strategjike që ndryshoi rrjedhshëm status quo-në në Ballkan. Roli i Rusisë në mbështetjen e këtyre aleancave, përpjekjet e Austro-Hungarisë për të ruajtur ndikimin e saj në Adriatikun shqiptar, ambiciet italiane për bregdetin shqiptar, dhe interesat e fuqive të tjera, përbëjnë një rrjet kompleks marrëdhëniesh që shpesh përcaktuan më shumë se vetë luftimet në terren fatin e popujve të vegjël të Ballkanit.

Veçanërisht interesant është dokumentimi i mungesës së informacionit dhe gatishmërisë së qeverisë osmane për zhvillimet që po ndodhnin në Ballkan. Siç tregohet në dokumentet e paraqitura, deri në qershor të vitit 1912, qeveria osmane raportonte në kuvend se gjendja në Ballkan ishte “e mirë dhe e qetë”, ndërkohë që aleanca ballkanike kishte përfunduar përgatitjet për sulmin që do të ndryshonte hartën e rajonit.

Vlera dokumentare dhe metodologjike e veprës

Një nga kontributet më të rëndësishme të kësaj vepre është paraqitja sistematike dhe e organizuar e dokumenteve historike. Përmbajtja e veprës ndahet në disa seksione kryesore që ofrojnë qasje të ndryshme ndaj temës:

Dokumentet përfshijnë artikuj nga shtypi i kohës dhe ai më i vonshëm, duke filluar nga kujtimet e Ali Munif Yegenas mbi jetën në Shkodër në fund të shekullit XIX, duke vazhduar me analiza të hollësishme të mbrojtjes së Shkodrës nga autorë të ndryshëm si I.B. Tez, Feridun Fazil Tülbentçi, dhe duke përfunduar me dokumente arkivore dhe intervista të kohës. Çdo dokument zbulon një aspekt të ri të ngjarjeve, ndonjëherë duke konfirmuar dhe ndonjëherë duke kundërshtuar narrativën zyrtare.

Hartat përbëjnë një thesar të vërtetë vizual dhe shkencor. Nga hartat e përgjithshme historike të Ballkanit dhe Malit të Zi, te hartat topografike të rrethinave të Shkodrës në shkallë të ndryshme (1:25.000, 1:75.000, 1:125.000), te skicat e detajuara të betejave specifike – Tuz, Bardanyol, Karabuk, Fshati Myselim, Zadrima – dhe te planet e fortifikimeve të kalasë, ky koleksion hartografik ofron një dokumentim të pakrahasueshëm vizual të ngjarjeve. Veçanërisht të vlefshme janë hartat që tregojnë shpërndarjen fetare të popullsisë në vilajetin e Shkodrës, organizimin e forcave osmane dhe malazeze, si dhe planet e arbitrazhit ndërkombëtar të përgatitur për qytetin.

Faksimile nga gazetat e kohës përfshijnë mbulim mediatik nga gazeta të rëndësishme evropiane si "Die Neue Zeitung" dhe "Illustrierte Kronen-Zeitung", duke ofruar perspektivën evropiane mbi ngjarjet dhe duke dëshmuar interesin ndërkombëtar që zgjoi mbrojtja heroike e Shkodrës.

Roli i shqiptarëve dhe çështja kombëtare

Vepra hedh dritë mbi pozitën komplekse të shqiptarëve gjatë kësaj periudhe historike kritike. Në një kohë kur identiteti kombëtar shqiptar po formësohej dhe shteti shqiptar po lindte, shqiptarët gjendeshin të ndarë mes lojalitetit ndaj Perandorisë Osmane, e cila për shekuj kishte qenë kuadri i tyre politik, dhe aspiratave për pavarësi kombëtare.

Dokumentet tregojnë se shqiptarët myslimanë në përgjithësi mbështetën mbrojtjen e Shkodrës nga forcat serbo-malazeze, ndërsa katolikët – për shkak të ndikimit të Austro-Hungarisë dhe lidhjeve të mëparshme me fuqitë perëndimore – ishin më të ndarë në qëndrimet e tyre. Përpjekjet e Hasan Riza Pashës për të bashkuar të gjithë shqiptarët, pavarësisht përkatësisë fetare, kundër pushtimit serbo-malazez, dëshmojnë vizionin e tij politik dhe respektin e thellë që kishte për popullin shqiptar.

Vlen të theksohet se Shkodra e asaj periudhe ishte një qytet me një jetë të pasur kulturore dhe shoqërore. Dëshmitë e kohës e përshkruajnë atë si "një qytet sa i gjallë aq edhe i sinqertë", me një elitë intelektuale të zhvilluar, jetë shoqërore aktive dhe traditë të pasur urbane. Trashëgimia kulturore, arsimi, zejtaria dhe folklori i qytetit përbënin një botë të tërë që meritonte të ruhej dhe mbrohej.

Mesazhi i veprës dhe rëndësia për kohën tonë

Përtej vlerës së saj të padiskutueshme historike dhe dokumentare, kjo vepër mbart edhe një mesazh të rëndësishëm për lexuesin bashkëkohor. Ajo na kujton se historia jonë kombëtare është shumë më e pasur dhe më komplekse se sa narrativa të thjeshtësuara mund të na bëjnë të besojmë. Ajo na kujton vlerat e nderit, përkushtimit, integritetit moral dhe sakrificës që përfaqësonin figura si Hasan Riza Pasha. Ajo na kujton se shtetet dhe popujt e vegjël gjithmonë kanë qenë subjekt i lojërave të Fuqive të Mëdha, por gjithashtu se rezistenca dhe vendosmëria mund të lënë gjurmë të pashlyeshme në histori.

Kjo vepër është një kontribut i çmuar për historianët, studiuesit, studentët dhe të gjithë ata që duan të kuptojnë më thellë rrënjët e shtetit dhe kombit tonë. Është një ftesë për reflektim mbi luftërat ballkanike, mbi formimin e Shqipërisë moderne, mbi figurat heroike që sakrifikuan për ruajtjen e Shkodrës, dhe mbi mësimet që mund të nxjerrim nga e kaluara për të ndërtuar një të ardhme më të mirë.

Albanian Singers

Edward Lear - Shqiptarët e Shkodrës të ulur pranë lumit Drin me kalanë e Shkodrës në sfond. Data: Tetor 1848

DOKUMENTE

Eski Nafia Nazırı Ali Münif Yegena'nın hâtıraları

İSTİBDADTAN-CUMHURİYETE

Yazan: Taha TOROS

Tefrika No. 17

Işkodra'da hayat hareketliydi

yaptık. Ekserisi gizli cemiyete dahil olanlardı. Hepimiz taşrada vazife almağa, hayatta birbirlerimizi unutmadan, samimiyetimizin devamına karar verdik. O gece pek heyecanlı geçti.

Arkadaşlarla verdiğimiz karar, aynı zamanda gizli cemiyetin akidesi idi. İstanbul'un her semtine yerleşen hafiye takibatından kurtulmak için, taşraya hizmetten başka necat kalmamıştı. Bu maksatla ben Gelibolu'yu tercih ettim. Esasen babam oradan Tahrirat Müdürü idi.

GELİBOLU İDADİSİNDE HOCALIĞIM

1896 yılı sonlarına doğru Gelibolu İdadisine tâyin edildim. Okutacağım dersler şunlardı: Malûmatı Fenniye, Tarih, Fransızca...

Gelibolu idadisindeki hocalığım birbuçuk sene devam etti. O sırada babam İşkodra mektupçuluğuna tâyin olundu. Oradan, valdemin hastalığını üzüntülü bir kalemle bildirdi. Hemen mezuniyetimi kullanarak yanlarına gittim.

İŞKODRA MAİYET MEMURLUĞUM

Valdenin rahatsızlığı devam ediyordu. Ebeveynim tek oğulları olduğumdan, bana fazla bağlıydılar. İşkodra'da vazife almam hususunda ısrar eylediler. O zaamn İşkodra Valisi, Eski Merkez Kumandanı Müşir Kâzım paşa idi. Onun delâletile 1898 senesinde, 800 kuruş maaşla Maiyet memurluğuna tâyin olundum.

İşkodra hareketli olduğu kadar, samimi bi ryerdi. Orada iyi bir muhit, aziz dostlar edindim. Mesai saatinden sonra, alelekser geceleri bir evde toplanırdık. Hele doktor yüzbaşı Hayrullah (Merhum Profesör Hayrullah Diker) ile gece gündüz bulışurduk. Onunla pek sevisirdik.

Vali Kâzım Paşa, hizmetimden ve mesaimden, memnuniyetini zaman zaman ifade ediyordu. 1899 senesinde İşkodra'nın (Leş) Kazası kaymakam vekâletine gönderdi. Aynı senenin sonunda bu kazaya asaleten tâyinim yapıldı. İlk kaymakamlığım budur. (1) Küçük bir kaza olmasına rağmen, ilk idare âmirliğim olduğumdan hususî bir sevgim vardı. Her gece kazanın ilerigelen eşraf ve memurları evime gelirlerdi. Gece yarılarına kadar sohbet ederdik. Muhit ve mevzu buldukça gizli cemiyetlerden de dem vurulurdu.

VALDEMİN ÖLÜMÜ

İşkodra'dan Yanya Mektupçuluğuna tâyin edilen babam, valdenin rahatsızlığı yüzünden pek muztaripti. Hastalık bütün vehametile ilerliyordu. Annem, İşkodra'da birçok ahbap edindiğinden, tedavi ve tebdilhava için orayı istemişti. Babam mukadder akibeti biliyordu. Hemen onu İşkodra'ya götürdü. Fakat kadıcağız hastalığını bile bile vefat eyledi. Valdem Sakine hanım, İşkodra kadınlarına kendisini çok sevdirmişti. Me

---

(1) Ali Münif'in genç yaşta Kaymakamlığa tâyini ebeveynini fevkalâde sevindirmişti. Babası Şair Hakkı bey, vilâyetin mektupçusu idi.

Oğlunun yeni vazifesini tebrik için refikası ile resim aldırıp arkasına şu kıt'ayı yazarak yollamıştı:

Nuruaynim Ali Münif'im bak
Ebeveynin seninle kâm aldı
İkimizden sana şu tasvirimiz
Yadigârı hayatımız kaldı!

zarı dostları tarafından her zaman ziyaret edilirdi. Mezar taşına babam şu yazıları yazdırdı.

Ey mâşeri islâm!

Bu makber vatan cüdaki, derununda Adana'lı (Hakkı) nın sahibei hayatı olan zevcei Pakize fıtreti (Sakine)dir.

Zahiren bir mezar. lâkin batmen rahmetli ilâhide bir mevkii intizardır.

Dilşad ede bu makberi ihlâs ve fatiha

Tâ ki bu asuman ve zemin payidardır..

İhvanı dinimizden fatiha niyaz eyleriz.

Perşembe/ 28/ Şevval 316 İşkodra.

(Arkası var)

— Covanna seni burad bekliyeyim mi? Sana söyliye cek çok şeylerim var.

— Olur canım, olur... Ya rım saate kadar patron gide cek. O zaman istediğini söy lersin... Kim bilir bu söyliye ceğin ne mühim şeydir!

Uzaklaştı. Roberto onu sa bırsızlıkla bekledi. Gözle Covannadan ziyade hep pat ronda idi. Bir an evvel çıkı gitmesini istiyordu. Nihaye ayağa kalktığını, ceketini sı tına geçirdiğini gördü. Şapk sını başına iyice yerleştirdik ten sonra sallana sallana dü kândan çıktı. Bundan cesare alan Roberto bir el işaretiyl Covannayı masasına çağırd Bu işareti âdeta bir emir m hiyetinde idi.

Covanna yanına oturdu. C lerek:

— O o... dedi, görüyoru kumanda etmeğe başlıyoru

Keyfi yerinde idi. Robert nun gözlerinin içine bakara ilâve etti:

— E haydi bakalım, bu fe kalâde şey ne imiş anlıya lım... Bana söyliyecekleri var demiştin.

SAT
ARAŞ

1. Në Shkodër jeta ishte e gjallëruar

Shkruan: Yahya Toros [Yaha Toros], Serial nr. 17

Pjesa tjetër ishin ata që ishin anëtarë të shoqatave sekrete. Të gjithë vendosëm të marrim detyra në provincë, të mos harronim njëri tjetrin gjatë jetës, dhe të vazhdonim me marrëdhënie me sinqeritet me njëri tjetrin. Ajo natë kaloi me shumë emocione. Vendimi që morëm mes nesh si shoke, në të njëjtën kohë ishte dhe statusi i themelimit të shoqatës sonë. Me qëllim që t'i shpëtonim spiunëve që vërdalloseshin në çdo lagje të Stambollit, nuk kishte ngelur rrugë tjetër shpëtimi përveç detyrës në provincë. Për këtë arsye unë zgjidha Gelibolu-në. Në fakt babai im atje ishte drejtor i qendrës së shkrimit të dokumenteve.

Mësimdhënia në gjimnazin e Gelibolu-së

Nga fundi i vitit 1896, u caktova për mësimdhënie në gjimnazin e Gelibolu-së. Do të jepja këto lëndë: shkenca të përgjithshme, histori dhe frëngjisht. Në Gelibolu vazhdova të jepja mësim për një vit e gjysmë. Ndërkohë babai im u caktua në administratën e Shkodrës. Prej andej me shumë trishtim më njoftoi për sëmundjen e nënës. Duke shfrytëzuar kohën e diplomimit të nxënësve shkova menjëherë pranë tyre.

Detyra ime si nëpunës në Shkodër

Sëmundja e nënës vazhdonte. Duke qenë se isha fëmijë i vetëm, prindërit e mi ishin shumë të lidhur me mua. Ngulmuan që unë të merrja një detyrë në Shkodër. Në atë kohë valiu i Shkodrës ishte Müşir Kâzım Paşa [Musir Kazim Pasha], që kishte qenë më parë komandanti im i vjetër i qendrës. Me ndihmën e tij në vitin 1898 u caktova si nëpunës finance me rrogë 890 kurush. Shkodra ishte një qytet sa i gjallë aq edhe i sinqertë. Aty krijova një rreth të mirë shoqëror me miq të sinqertë. Pas orarit të punës mblidheshim dhe rrinim deri vonë natën në ndonjë shtëpi. Madje me kapitenin që ishte edhe doktor (profesor doktori që kishte vdekur Hajrullah Diker) takoheshim ditën dhe natën. E donim (dashuroheshim) shumë atë person.

Valiu Müşir Kâzım Paşa [Musir Kazim Pasha] shpeshherë e shprehte kënaqësinë nga shërbimet, puna dhe ato që bëja unë. Në 1899 më dërgoi në qytezën e Lezhës (në zonën e Shkodrës) në detyrën e zëvendës prefektit. Brenda vitit u caktova në krye të këtij pozicioni në këtë qytezë. Kjo ishte detyra ime e parë si prefekt. Megjithëse ishte një qytezë e vogël, duke qenë se ishte dera ime e parë si drejtues, kisha një kënaqësi të veçantë nga kjo detyrë.

1 Caktimi në moshë të re i Ali Munif-it si prefekt i kishte gëzuar shumë prindërit e tij. I ati Hakkı Şair [Hakki Shair] ishte shkruajtësi i vilajetit. Për të uruar djalin e tij për detyrën e re, nxori një foto me gruan e tij dhe nga pas i shkroi këto pak rreshta: "Drita jonë Ali Munif, shiko, prindërit e tu të urojnë jetë dhe të na kesh edhe ti në këtë foto."

Çdo natë, rrethi im i ngushtë shoqëror dhe elitat e qytezës më vinin për vizitë në shtëpi. Bashkëbisedonim deri në mesnatë. Në ato raste kur binte biseda apo tema e diskutimit, diskutonim edhe në lidhje me shoqatat sekrete.

Vdekja e nënës

Babai im u caktua në detyrë administrative nga Shkodra në Janinë, por për shkak të sëmundjes së nënës ai vuante shumë. Ndërkohë sëmundja e saj po përparonte me shumë shpejtësi. Duke qenë se nëna kishte shumë miq në Shkodër, kishte kërkuar që mjekimin e saj ta vazhdonte aty. Ndërkaq babai e dinte fatin e saj. E dërgoi atë menjëherë në Shkodër. Gruaja e shkretë shkoi duke e ditur që do të vdiste. Në fakt nëna ime Sakine, ishte shumë e dashur mes grave të Shkodrës. Varri vizitohej përherë nga shoqet e saj.

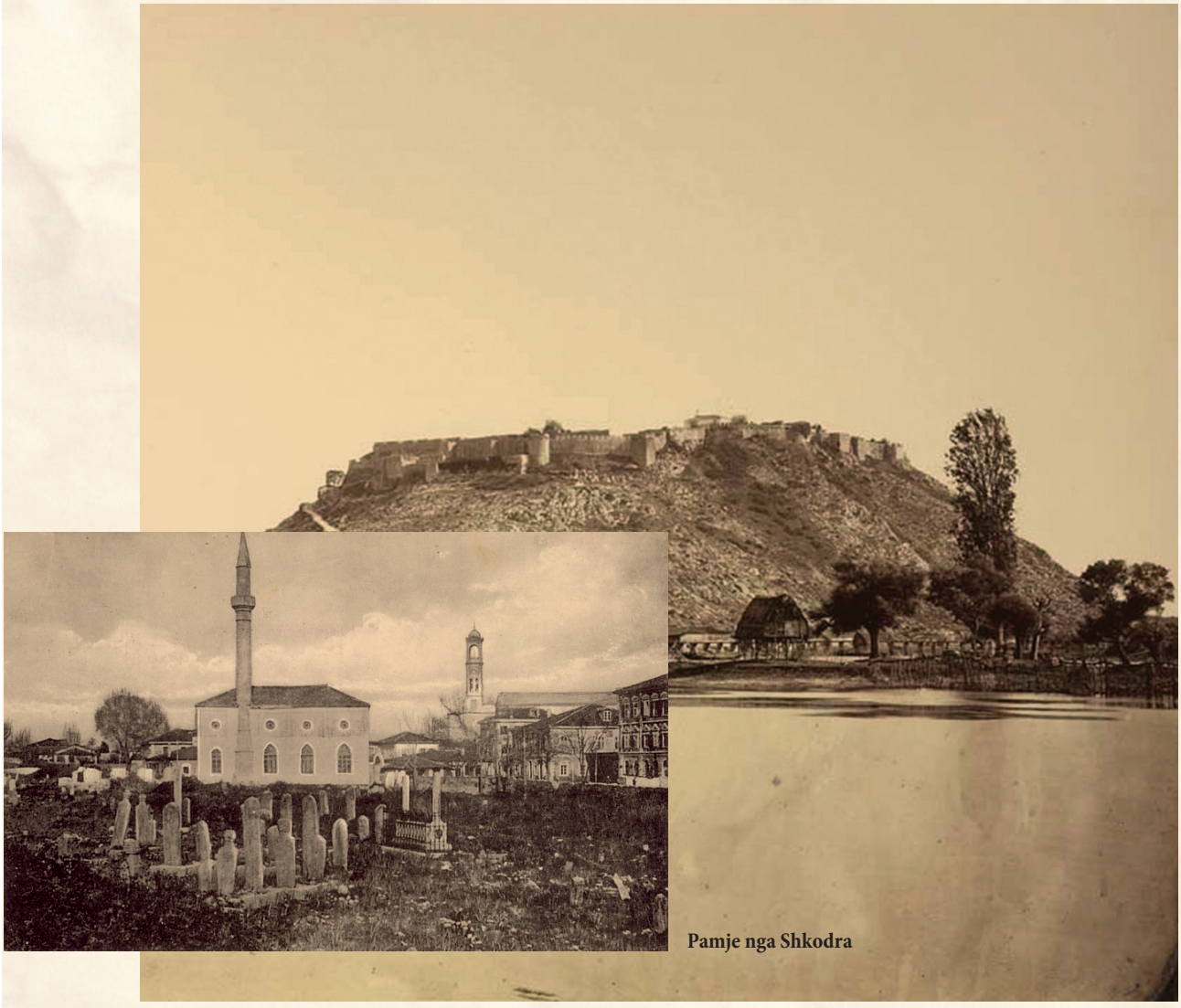

Pamje nga Shkodra

Tarihimizin Şanlı Sayfalarından :

Yarım Ay 1.5.1938 78
FFT286006

İŞKODRA MÜDAFAASI

YAZAN ;

İ. B. TEZ

Arkadaşıma : "Bir zihin sporuna şiddetle ihtiyacım var„ dedim. "Öyle bir kitap okumak istiyorum ki beni yormasın, dinlendirsin! Birşeyler öğretsin bana ama, benden fazla efor istemesin! Beni gezdirsin meselâ, ben onunla bir hafta, başbaşa, iki dost gibi yanyana kalabileyim. Ne bir aşk ve sevda romanı olsun bu, ne detektiv uydurmasyonu, ne otopi. Pek öyle ukalâca bir felsefe kitabı da istemiyorum..„

24 saat sonra, arkadaşım, bana 600 sayfalık muazzam bir kitap ve bir tomar askerî harita ile geldi. Kitabın kabına baktım : [1912 - 1913 Balkan harbinde, İşkodra Müdafaası.. Müellifleri : Ferik Abdurrahman Nafiz, Mirliva Kerametin]. Bu iki değerli adı da tanıyorum. Korgeneral Kerametinin son büyük Ege manevrasındaki büyük muvaffakiyetini duymuştum.

Arkadaşıma sordum :

— Peki, beni, bu yüzde yüz bir ihtisas eseri olmasını tahmin ettiğim kitabı okumağa lâyık buluyor ve bu dilden anlıyacağımı sanıyor musun?

Gülerek izah etti :

— Evet, seni böyle bir kitabı okumağa lâyık bir okuyucu addediyorum. Ve göreceksin, ne büyük bir zevkle okuyacaksın hem. En çetin ve güç tabye meseleleri, en ince politik meseleler, okadar tatlı bir dille anlatılmış, öyle ustaca vülgarize edilebilmiş ki, hayran kalacaksın. Ne musanna bir uslûp, ne de bunu herkes anlıyamaz diyen bir eda var kitapta. Hani, şu senin istediğin gibi hiç yorulmadan birçok şeyler öğrenecek, o yılların Osmanlı imparatorluğu hakkındaki Avrupalı görüş ve telâkkileri tanıyacak, ne diyeyim sana, gezecek ve göreceksin işte..

Arkadaşıma teşekkür ettim ve açtım kitabın ilk sayfalarını...

***

İlk sayfalardaki fihriste göz atar atmaz, eserin eksiksiz, ilmî, metodik bir tasnife tabi tutulduğu görülüyor. Eser iki ciltten ibarettir. Birinci cilt, ikinci cildin bir nevi entrodüksiyonu mahiyetinde, ama mukaddeme deyip te geçmeyin. Tamam 200 sayfa. Burada, Arnavutların, Karadağlıların tarihî menşelerini, İşkodranın coğrafya topoğrafya ve tarih durumunu, Balkan harbinden önceki yıl ve yüzyılların bütün vukuatını canlı anahatlar halinde öğreniyoruz. Siyasal, tarihsel ve harbî vakaların İşkodra muhasarasına kadar olan yeri, plânlı bir şekilde ve hakikaten tatlı, veciz olarak anlatılmıştır. Karadağ ve Sırp ordularıyle Rumelideki

Kolordu Karargâhı: [ayakta ortada duran : Kale Komutanı Merhum Hasan Rıza paşa; iki yandakiler : kitabın müellifi General Kerametin Kocaman ve Abdurrahman Nafiz (Ozaman Kol ağası idiler.)]

Osmanlı ordusunun teşkilâtı, hazeri konuşu, harp kıymeti anlatılmakta, harpten pekaz önce, Osmanlı ordusunun ve Karadağa karşı toplanan kuvvetlerinin kuruluş ve konuşları bütün teferruatiyle gösterilmektedir. Sadece, harpten önceki birkaç aylık vekayi ve harekât, kitapta aşağı yukarı 50 sayfa tutmaktadır.

İkinci cilt, Karadağ devletinin harp ilânıyle başlıyor.

***

Kitabın ta başında Büyük Erkânıharbiye Reisi (Genel Kurmay Başkanı) Maraşal Fevzi Çakmağın müellifleri, bu değerli işlerinden dolayı tebrik ve kıymetli bir etüd mevzuu olan muhasara ile komutan şehit Hasan Rızayı takdir eden sekiz on satırlık çok güzel bir yazısı var. Sonra muharrirlerin mütevazi ve açık bir mukaddemesi. Ve artık art arda kitap fasılları, en ince tetkik ve vesikalara istinat edilerek tarihî hüviyetleri tesbit edilen Arnavutları, hiç sıkılmadan, sanki Arnavutmuşum da, en salâhiyetli dillerden kendi millî hüviyetimi öğrenmek istiyormuşum gibi, okuyorum. Sayfaları çevirdikçe Karadağlıların nasıl hasıl olduklarını, Türklerle olan harp ve münasebetlerini, hülâsa, onların ta Büyük Harp sonuna kadar süren tarihlerini, gene bu sefer, sanki Karadağlı imişim gibi merakla ve dilediğim gibi yorulmaksızın takip ediyorum.

Bütün bir tarih, bir Rumeli tarihi, bir Avrupa tarihi. Kitap beni okadar sarıyor ki, saatler geçtikçe, birer birer haritaları önüme seriyor, bütün döşemeyi harita talarla dolduruyor ve bir kurmay subayı gibi harp vaziyetlerini tetkik ediyorum. Arkadaşım bana hakikaten aradığım, fakat ne olduğunu bilemediğim bir kitap getirmişti. Karadağ seferinin birinci, üçüncü devresi derken, kitabın geldiğim sayfasına bakıyorum: 40. Kitabın sayfalarında, Rus, Avusturya, İtalya gibi büyük devletlerin minimini Karadağın, Arnavut papazcıkların siyasal temayülleri, entrikaları, kımıldanışları okadar salâhiyetli, öyle canlı ve sürükleyici ki..

Bakın sizinle birkaç satır okuyuverelim : (sayfa 40).

"Yunanlıların Epir kıtasına temellük davası eski idi. Draç ve cenubî Arnavutluğun bazı aksamında mektepler açarak ve lisanlarını tamim ederek

FFT28600CA1

hıristiyan Arnavutları Rumlaştırmağa çalışmakta idiler. Yunanların bu baptaki muvaffakiyetleri büyüktü. Rusya hükûmeti şimalî Arnavutluğu Avusturyalılara kaptırmamak, küçük İslâv hükûmetlerinin istikbal ve âtilerini karartmamak için, Arnavutluk mesailinde, bu hükûmetleri himaye yolunda müdahaleden hali kalmıyordu. Arnavutluğun Adriyatik sahilleri, cenup İslâvlarının başlıca hedefi idi. Avrupaya geçtiklerindenberi O s m anlıları buralardan çıkarmak, Avrupalıların kafasında yer tutmuştu.„

İşkodra Malisorlarının kıyafeti.

Millî kımıldanış.. Rus istilâcı temayülü. Sonra, âtıl, mendebur, köhne bir Osmanlı devleti siyaseti.

Bakınız şu satırları gene sizinle beraber okuyalım : (Sayfa 44)

"Türkiyede Meşrutiyetin ilânından sonra, vukua gelen 31 Mart isyanı, Osmanlı hükûmetinin Rumelide bekası hakkındaki ümitleri Balkan hükûmetleri nezdinde tezelzüle uğratmış ve Sırbistan hükûmeti her ihtimale karşı hazırlığa başlamıştı.

O zaman Sırbiya, Bulgaristanla müştereken Türkiye aleyhine bir hareket zemini hazırlamak için Petersburga müracaat etmiş ve müzaharet istemişti. Sırp, Bulgar mukarenetini menfaatı icabından bilen Rusya, bu gayeye çalışmaktan geri durmamış, nihayet 29 şubat 1912 de Sırbiya ile Bulgaristan arasında, bir ittifakname imza edilmişti. Bu ittifakname "Balkanlardaki ıstatuko değişir ve tarafeyni akıdeynden biri aleyhine üçüncü bir devlet tarafından taarruz vukubulursa, mütekabil menfaalerinin müdafaa ve muhafazasını ve fiilî herhangi bir teşebbüsten evvel tarafeyni akıdeynin Rusyayı istimzaç etmeği taahhüt eylediklerini mutazammın„ idi. Bu muahedenin imzasından iki ay sonra 29 Nisan 1912 de Karadağ ve 16 Mayıs 1912 de de Yunanistan bu ittifaka dahil oldu. Bu ittifak hakkında Ruslar evvelce Fransa ve İngiltereden istimzaçda bulunmamışlardı. Bu hafi muahededen Avusturya ancak Mayıs ayında, Almanya Hariciye Nezareti de, Mayıs ortalarına doğru haberdar olmuştu. Osmanlı hükûmeti Balkanlarda ne olup ne bittiğinden sonuna kadar gafil kalmış, hattâ, Haziran sonlarında Meclisi Mebusanda hükûmet Balkanlardan emin ve asayişin berkemal olduğuna dair teminat vermişti.„ (!).

Şu son satırlarda ne canlı bir meşrutiyet tarihi yazılı değil mi?

50 inci sayfaya geldim. Artık İşkodra şehrinin içindeyim. Milliyeti, ahlâk ve âdatı, maarifi, kıyafeti, ziraat ve sanaatiyle, folkloru ve kültürel durumuyle İşkodrayı iyice tanıdım. O kadar ki, size İşkodralı bir çocuk romanı bile yazabilirim. Çünkü mahallelerine, sokaklarına hattâ evlerine kadar İşkodrayı tanıyorum. Peki, İşkodrayı bu kadar inceden inceye tanımağa değer mi? O sizin bileceğiniz iş. Ben, beni peşinde sürükleyecek bir kitap aramıştım. Bir zihin sporuna ihtiyacım vardı. İşte gene şimdi, yere serili haritaların arasında dolaşıyor ve satrançtan, riyaziye meselelerinden bin kere daha tatlı ve tatlı olduğu içinde bin kere az yorucu olan (yani yoruculuğu o kadar duyulmıyan) harp meselelerinin münakaşasını yapıyor, zihin sporuma başlıyorum. Sayfa 71. Bir resim ki, bu fevkalâde enteresan. Karadağ kralı Nikola başları açık, perişan kılıklı, 8, 9 yaşındaki çocuklara istiklâl ve hürriyetleri için döğüşmek duyguları aşılıyor. Gözlerimin önüne, ayni yaşlardaki çocukluk günlerim geliyor. Aleyhimize başlayan, aleyhimize devam eden, aleyhimize biten feci Balkan harbinin ıstıraplı kara günlerini düşünüyorum. Ve yarımada milletlerinin, kökü nekadar derin kinler ve hazırlıklarla üzerimize çullandıklarını anlıyorum.

Okuyalım beraber : "Çetinede bir Harbiye mektebi vardır. Bir Rus zabitinin nezareti altındadır. Burası mülâzım yetiştirir. Mevcut zabitlerin bir kısmı da İstanbul, Avusturya, Rusya ve İtalya Harbiye mekteplerinden yetişmiştir. İtalyada tahsil edenler daha çoktur. Zabitlerin terfii imtihana tabidir. Üç defa imtihanda muvaffak olamıyan zabitler, hakkı terfiden mahrum kalır. Kral hanedanına mensup zabitler de imtihana tabidir.„ Şimdi gene, beraberce, harpten evvel, Rumelideki Osmanlı ordusunu bize tanıtan şu satırları okuyalım : (Sayfa 79)

"Zabitanın intihabı, terfii, orduda ibkası için, salim ve ihtiyaca muvafık usullerimiz yoktu. Avrupa ordularının elim tecrübeler neticesinde terke mecbur oldukları köhne terfi usullerinden biz bir türlü ayrılamadık. İlânıharpten biraz evvel, Preveze jandarma taburundan terfian İşkodra nizamiye fırkasına gelen bir binbaşı, ilânıharp günü İşkodra kolordusu kumandanına müracaatla «Emir ve kumandama verilen bu güzel taburu ben muharebede sevk ve idare edecek iktidarda değilim. Şimdiye kadar böyle bir kıtanın muharebede nasıl kullanılacağını bana kimse göstermedi. Ben de bir yerde görmedim. Ancak, kıdemim geldi binbaşı yaptılar» demişti. Bu binbaşı kumandanın karşısına çıkıp ehliyetsizliğini söyliyecek kadar cüret göstermişti. Fakat bunu yapamıyan emsali, gayrikabil tamir felâketlere sebep oldular.„

İşte gene, o zamanki zabitan psikolojisini bütün vuzuhuyle aydınlatan bir vesikanın son satırları : Bu satırlar, bir kolağasının, kat kat yukarı mafevklerine hitaben yazdığı bir mektubun son satırlarıdır : (Sayfa 92)

"..... 7 maddenin süratı kabul ve tatbikini katiyen talep ediyorum:„

1 — "Halihazır kabinesinin tebdili.

2 — Üç ay nihayetinde içtima etmek şartiyle meclisi mebusanı hazırın feshile yeniden intihabat icrası.

3 — Hakkı paşa kabinesinin Divanı âliye sevki„. v.s. v.s.

"Bu beyannameyi yazdığından üç ay sonra, bu zat, Karadağlıların memleketimizi çiğnediği zaman, taburile düşman üzerine gitmesi için verilen emre "taburum isyan etti, hareketim mümkün değil„ diyordu.„

***

Hülâsa ben, bu kitabı okudum. Zevkle okudum. İstifade ederek okudum. Bu kitaptan, hemen her meslek sahibi için alınacak pek çok dersler olduğu muhakkaktır. Gayet doğru malûmata ve vesikalara dayanan bir kale müdafaa tarihi, yalnız bizde değil, başka memleketlerde de ender yazılabilir. (Çünkü, kalelerin sonu sukut etmektir. Bütün vesaik de ya imha edilmiş, ya düşman eline geçmiştir). Hususile bu kitabı yazanlar da o kalede en mühim rol oynamış olan zatlardır.

Kitap bize ayni zamanda, meslek, karekter ve cesaret namına yüksek bir örnek olan Hasan Rıza merhumun hayat ve hususiyetlerile, bu müdafaadaki

(Arkası 24 üncü asyfada)

2. Mbrojtja e Shkodrës

Shkruan: I.B.Tez

Ithashë një shokut tim: "Kam nevojë urgjente për një sport dhe ushtrim të mendjes. Dua të lexoj një libër i cili të mos më lodhë, por të më çlodhë. Të më mësojë disa gjëra, por të mos kërkojë shumë mund nga ana ime. Për shembull të më shëtisë dhe të qëndroj me të kokë më kokë për një javë sikur të isha me një mikun tim. Dua të mos jetë një roman me dashuri ose romantizëm, as histori me detektivë dhe as utopi. Po ashtu nuk kërkoj të jetë një libër me filozofi arrogante."

Pas 24 orësh shoku im më solli një libër të madh me 600 faqe si dhe një shuk me harta ushtarake. Pashë kopertinën e librit: [1912-1913 Mbrojtja e Shkodrës në luftën Ballkanike... Autorë Ferik Abdurrahman Nâfiz [Abdurahman Nafiz] dhe Mirliva Kerameddin [Kiramettin]]. Këta dy emra me vlerë i njoh. Kisha dëgjuar për suksesët e mëdha të manovrimeve të fundit në Egje të gjeneral lejtnant Kerameddin-it [Kiramettin-it].

Pyeta shokun tim:
- Si e kuptove që unë jam i denjë të lexoj këtë libër kaq të specializuar dhe që e kuptoj gjuhën e tij?
Duke qeshur më shpjegoi:
- Po, mendoj se ti je një lexues që duhet ta lexosh këtë libër. Dhe do ta shikosh që ke për ta lexuar me shumë kënaqësi këtë libër. Çështjet më të vështira dhe komplekse, edhe ngjarjet politike më të vogla janë treguar me një gjuhë kaq të ëmbël, janë vulgarizuar më një mënyrë kaq mjeshtërore sa do të habitesh. Librin nuk ka as ndonjë stil të lodhshëm dhe as ndonjë qëndrim i cili nuk kujtohet nga të gjithë. Është libri që kërkove ti që pa u lodhur të mësoje shumë gjëra, të mësosh për këndvështrimet në Evropë mbi Perandorinë Osmane, ctë të them do shëtisësh dhe do të shohësh gjëra....

E falënderova shokun tim dhe më pas hapa faqet e para të librit.

Pamje nga Shkodra

***

Sapo i hodha sytë në faqet e para të librit në indeksin e tij, vihej re që vepra ishte perfekte, informuese, dhe kishte një klasifikim me metodikën e duhur. Vepra përbehej nga dy vëllime. Vëllimi i parë është si një lloj hyrjeje për vëllimin tjetër, por mos mendoni se është i thjeshtë sepse është më se 200 faqe. Këtu mësojmë mbi çështjet historike të Shqiptarëve, Malazezëve, mbi topografinë, gjeografinë dhe historinë e Shkodrës, si dhe pikat themelore të historisë së saj në vitin përpara luftës ballkanike si dhe në shekujt e mëparshëm. Ngjarjet politike, historike si dhe luftërat dhe ndërluftimet e Shkodrës me të vërtetë janë treguar në mënyrë të ëmbël, shkurtimisht dhe me plan. Tregohet me të gjitha detajet formacioni i ushtrive të Malit të Zi dhe Serbisë, si dhe i ushtrisë Osmane të Rumelisë, çështja e përgatitjes së tyre, vlera e luftës, si dhe vendosja dhe gjendja e ushtrisë Osmane dhe asaj të Malit të Zi pak përpara luftës. Vetëm historia dhe lëvizjet e disa muajve përpara fillimit të luftës në libër përbëjnë rreth 50 faqe. Vëllimi i dytë fillon me shpalljen e luftës nga Mali i Zi.

***

Në fillim të librit ka një shkrim shumë të bukur nga autorët rreth tetë ose nëntë reshta ku lavdërohet komandanti hero Hasan Rıza [Hasan Riza]dhe marshall Fevzi Çakmak, që kanë lidhje me subjektin e kësaj vepre. Më pas shkrimtarët paraqesin një tablo ngjarjesh në formë të thjeshtë dhe të hapur. Më pas vijnë njëri pas tjetrit kapitujt e librit, që shpjegojnë në formë të detajuar dhe me dokumentacion të plotë, sikur unë të isha shqiptar dhe të lexoja në gjuhë shumë të thjeshtë mbi identitetin e vendit dhe popullit tim. Duke lexuar faqet e librit lexon se si dolën në pah Malazezët, ekstrakte të marrëdhënieve dhe luftërave të tyre me Turqit, historia e tyre deri në fund të Luftës së Madhe, dhe të gjithë këtë histori e lexon sikur të isha një Malazez dhe e kupton pa mundim.

E gjithë kjo histori, është histori e Rumelisë, është histori e Evropës. Libri më përfshin aq shumë sa i shtrij përdhe në dysheme hartat e tij dhe më pas sillem vërdallë sikur të isha komandant duke bërë operacione ushtarake gjatë luftës. Në fakt shoku im më kishte sjellë librin të cilin e kërkoja vërtet por që nuk e dija se çfarë ishte. Duke lexuar për fazat e luftës së Malit të Zi, arrita në fazën e dytë, të tretë dhe konstatova që kisha arritur në faqen e 40 të librit. Aty në faqet e librit tregohet në formë shumë të thjeshtë dhe pasqyrohet aq bukur roli i shteteve të mëdhenj si ai i Austrisë, Rusisë dhe Italisë mbi Malin e Zi të vogël, si dhe intrigat dhe qëndrimet politike të priftërinjve shqiptarë.

Do të lexoj me ju disa rreshta *(faqja 40):* Çështja e grekëve në lidhje me Epirin ishte qëndrim i vjetër. Duke hapur disa shkolla në Durrës dhe në jug të tij dhe duke dhënë mësim në gjuhën e tyre *[greke]* ... (faqe, 2) ... po punonin për greqizmin e shqiptarëve të krishterë. Përpjekjet e grekëve në ketë drejtim ishin të mëdha. Qeveria ruse, me qellim që të mos linte austriakët të kishin ndikim mbi pjesën e krishterë shqiptare, e kishte nxirë të ardhmen e qeverive të vogla sllave me qëllim që të siguronin kujdestarinë e trevave shqiptare dhe këtë e shikonin si të vetmen rrugë. Brigjet e Adriatikut të Shqipërisë ishin në krye të objektivave të sllavëve të jugut. Që nga koha që Osmanët kishin kaluar në Evropë, qëllimi i vetëm i Evropës ishte përzënia e tyre nga tokat Evropiane.

Lëvizjet kombëtare, ...infiltrimet e rusëve. Më pas lëvizje të ulta dhe të vjetruara dhe një politikë e pakujdesshme e Osmanëve. Le të lexojmë sërish së bashku këto radhë *(faqja 44):* "Pas shpalljes së kushtetutës në Turqi, kryengritja që ndodhi më 31 mars, shpresat e Osmanlinjve që kishin në Rumeli u shkundën përballë qeverive të Ballkanit, dhe në vijim qeveria Serbe filloi përgatitjet ndaj çdo opsioni që mund të dilte. Në atë kohë, Serbia me Bullgarinë së bashku iu drejtuan Shën Pjetërburgut për përgatitjen e një lëvizje të përbashkët kundër Turqisë. Rusia e cila e njohtë përfitimin Serbe dhe Bullgare nga kjo lëvizje, nuk u tërhoq nga bashkëpunimi me këto dy vende për këtë qëllim dhe më pas në 29 shkurt 1912 mes Serbisë dhe Bullgarisë u nënshkrua një aleancë. Kjo aleancë e ndryshonte status quo-në në Ballkan, dhe nëse një nga shtet në aleancë sulmohej nga një shtet i tretë, atëherë për të ruajtur interesat dhe përfitimet e tyre ata do të luftonin për mbrojtjen e njëri tjetri dhe do të kërkonin edhe shqyrtimin dhe Rusisë për qëndrimet e tyre. 2 muaj pas nënshkrimit të kësaj aleance, në 29 prill 1912 në fillim Mali i Zi dhe më pas në 16 maj 1912 edhe Greqia iu bashkuan kësaj aleance. Rusët nuk ishin kështilluar më parë me Francën apo Anglinë në lidhje me këtë aleancë. Në lidhje me këto zhvillim në fillim Austria në muajin maj dhe më pas edhe Gjermania nga mesi i muajit maj u njohën dhe morën lajmë në lidhje me to.

Ndërkohë qeveria Osmane u kap krejtësisht në befasi nga këto zhvillime në Ballkan, madje nga fundi i muajit qershor qeveria kishte raportuar në kuvend se gjendja në Ballkan ishte e mirë dhe e qetë. Në lidhej me këto rreshtat e fundit mundtë themi që ka qenë një periudhë e kushtetues tepër aktive.

Le të vijmë tek faqja e 50. Jam brenda qytetit të Shkodrës. E njoha Shkodrën shumë mirë si nga popullsia, kultura, arsimi, trashëgimia kulturore dhe historike, bujqësia, zejtaria si dhe folklori. Aq shumë e njoh sa mund të shkruaj edhe një roman të një fëmijë shkodran. Pasi e njoh Shkodrën në detaje, rrugicat e saj, shtëpitë, skutat e saj dhe çdo gjë. A ka vlerë ta njohësh Shkodrën kaq mirë? Kjo është një punë për ju. Unë kërkoja një libër që të mos e lija mbyllur, një libër që të më stërviste mendjen dhe kujtesën. E tashmë, mes hartave të shtrira përtokë, mes faqeve që nuk më lodhin fare dhe që janë të ëmbla, po filloj stërvitjen e mendjes. Jam në faqen e 71. Aty ja një foto që është tepër interesante. Mbreti i Malit të Zi me kokë zbuluar, me fëmijët 8, 9 vjeç dhe me një shpatë të mjerë, u tregon atyre për të ardhmen. Me vine në mendje ditët e fëmijërisë time kur isha edhe unë në këtë moshë. Mendoj për ditët e luftërave ballkanike që u nisën vazhduan dhe përfunduan kundër nesh. E më pas e kuptoj që këta popuj kishin thellë në rrënjët e tyre shumë inate dhe me përgatitje dhe veprimet e tyre i hodhën ndaj nesh të gjitha këto gjera. Le të lexojmë së bashku: "Në Cetinjë ka një shkollë ushtarake. Drejtohet nga një ushtarak rus. Aty arsimohen ushtarakët në nivel togeri. Një pjesë e studentëve që janë aty kanë studiuar më parë në Stamboll, në Austri, në Rusi dhe në Itali në shkollat respektive ushtarake. Ata që kanë qenë në Itali janë më të shumtë në numër. Përfundimi i studimeve behet me provim. Ata që nuk kalojnë tre herë këtë provim e humbin të drejtën të caktohen në një pozitë në ushtri. Edhe ushtarët që janë caktuar në oborrin mbretëror duhet të hyjnë në këtë provim.

Tani le të lexojmë këto rreshta të cilët paraqesin ushtrinë osmane në Rumeli, përpara fillimit të betejave të luftës. "Në ushtrinë tonë nuk kishte metoda apo procedura të

tilla. Nuk mundëm të shkëputemi nga metodat e caktimit në detyrë që ishin të vjetra dhe nuk arritëm të merrnim përvojë nga ato më të mirat në Evropë. Pak më parë se të shpallej lufta, një gjeneral i cili kishte qenë më parë në Prevezë, në xhandarmëri, dhe më pash ishte caktuar të kryesonte ushtrinë e Shkodrës, dhe ditën e shpalljes së luftës deklaron se batalioni që i ishte ngarkuar për të drejtuar ishte shumë i mirë, por që nuk ishte në gjendje ta drejtonte një njësi të tillë ushtarake se pse nuk e dinte diçka të tillë, nuk kishte pasur eksperienca të mëparshme si dhe nuk e kishte studiuar më parë diçka të tillë. Thjesht më erdhi fati dhe u bëra gjeneral do të deklaronte ai. Ky gjeneral kishte aq guxim sa të dilte përpara komandës ushtarake dhe ta pranonte paditurinë e tij, ndërkohë që kishte shumë komandantë të therë të cilët nuk e bënë një gjë të tillë dhe kjo i hapi rrugë fatkeqësive të mëdha.

Edhe një rresht tjetër nga një histori e asaj kohe që hedh dritë mbi ecurinë e ngjarjeve dhe të psikologjisë së ushtrisë së atëhershme: Këto janë rreshtat e një letre të një togeri të lartë i cili i adresohet dikujt që është shumë më lart se ai...: *(faqja 92)*

"...kërkoj me ngul zbatimin e nenin 7. 1- Zëvendësimi i kabinetit të emergjencës; 2- Krijimin e kuvendit Mebusan i cili pas tre muajsh do të merrte formën e Parlamentit ose në të kundërt do të abrogohej; 3- Kalimi i pushtetit nga kabineti i pashait tek organet shtetërore. "Pas shkrimit të këtij dokumenti 3 muaj më pas, ky person, kur malazezët filluan copëtimin e vendit tonë, kur iu dha urdhër të sulmonte armikun me batalionin e tij u shpreh se batalioni i tij kishte ngritur krye dhe se ishte e pamundur të vazhdonte më tej."

***

Ndërkohë që unë e lexova këtë libër. E lexova me dëshirë dhe kënaqësi. E lexova duke përfituar prej tij. Është e vërtetë qe prej këtij libri çdo profesion mund të përftojë diçka dhe kjo është e pakundërshtueshme. Është një historik i mbrojtës së kalasë mbështetur në dokumente dhe ngjarjet e vërteta, për të cilat jo vetëm tek ne por edhe në vende të tjera haset rrallë. *(Pasi fundi i kalave është heshtja. Dhe çdo dokument ose është shkatërruar ose e kanë marre pushtuesit).* Ata që e kanë shkruar këtë libër me kaq detaje, janë ata që kanë luajtur rolin më të rëndësishëm në atë kala. Ky libër në të njëjtën kohë nxjerr në pah një shembull të pastër të guximtarit atë të Hasan Rıza Paşa-it [Hasan Riza Pasha], i cili pas vdekjes së tij na ka lënë një shembull....

Dogana dhe Ura e Bunës, Shkodër

FFTDOC00387

İŞKODRA SAVUNMASI
ve
HASAN RIZA PAŞA

Sadrâzam Mahmut Şevket Paşa , Hasan Rıza Paşa'nın şehâdetini haber aldığı zaman : " Alçaklar , büyük bir kahramânâ kıydılar" diye bağırmış , sonra kendini tutamıyarak ağlamıştı .

Yazan : Feridun Fazıl Tülbentçi

Arkadaşım Yılmaz Çetiner'in "Bilinmeyen Arnavutluk" başlığını taşıyan serî röportajı , geniş yankılar yapmakta ve bilhassa Türkiye'de yaşayan ve önemli bir yekûn tutan Arnavut'lar tarafından ilgi ile takîb edilmektedir . Bu yazı serîsinde , Hasan Rıza Paşa'nın ailesi tarafından yapılan bir açıklama bana bu yazıyı ilhâm etti .

Kesin bir yenilgiye uğradığımız Balkan savaşında bizim için yegâne teselli , üç ecdat kalesinin şanlı savunmasıdır . Edirne'de Şükrü Paşa , Yanya'da Esat Paşa ve Işkodra'da Hasan Rıza Paşa , Türk'ün askerlik tarihine birer kahramanlık destanı hediye etmişlerdir .

HASAN RIZA PAŞA'NIN HAYATINA KISA BİR BAKIŞ :

Hasan Rıza Paşa , aslen Kastamonu vilâyetinin Tosya İlçe'sindendir . 1871 de doğdu . Bağdat Vali'si Namık Paşa'nın oğludur . 1895'te Kurmay Yüzbaşı olarak orduya katıldı . Kurmay görevleri öğretmeni olarak Harp Akademisi'nde vazife aldı . 1897 Yunan savaşında Alasonya ordusu Kurmay hey'etine tayin edildi . Yirmiyedi yaşında Binbaşı'lığa yirmisekiz yaşında Yarbaylığa terfi etti . 1899 da görgü ve bilgisini arttırmak üzere Almanya'ya gönderildi . General Hezler kumandasındaki Kolordu'nun Alay'larından birine subay olarak verildi . Bir Yıl kadar da Alman Genel Kurmayının muhtelif şubelerinde çalıştı . Aynı zamanda Berlin Harp Akademisi son sınıfına da devam ederek arkadaşları arasında iyi bir mevkî kazandı .

Hasan Rıza , Almanya'dan ayrılırken Alman Erkânı Harbiyesi kendisi hakkında verdiği rapora şu takdîre şâyan cümleyi koydu: "Türk Ordusu büyük Erkânı Harbiye Başkanlığı'nı idare edebilir ."

1901'de rütbesi Albay'lığa yükseltildi . 1903'te vatana dönerek yine Kurmay Dairesine atandı . Aynı Yıl Mirlivâlığa yani Generalliğe terfî edildi . Henuz 32 yaşında idi . 1904'de Ferik oldu .

./..

SALT
ARAŞTIRMA

3b

FFTDOC00377A1

İkinci meşrutiyetin başlangıcında Edirne'de Tümen Kumandanı idi . 1908 Eylülünde 2nci Ordu Kurmay Başkanlığına getirildi . 1909 Ağustosunda "Askerî rütbelerin tasfiyesi" kanunu gereğince umum meyanında rütbesi Yarbaylığa indirildi . Bu yüzden bir çok subaylar Ordu'dan ayrılmışlar , Paşa iken Bey olmaya tahammül edememişlerdi . Fakat Hasan Rıza Paşa , bunu izzeti nefis meselesi yapmadı . Bütün hayatını vakfettiği Türk Ordusundan ve silah arkadaşlarından ayrılmadı . Arkadaşlarına :

- Zarar yok , dedi . Daha gencim , ehliyet gösterir , o rütbeyi tekrar alırım . Ve sonra şunları ilave etti :

- Türk Ordusunda nefer olarak hizmet etmek bile büyük bir şereftir .

Netekim ehliyetini derhal isbât etti . Bir Yıl geçmeden tekrar Albay oldu . Nazım Paşa'nın Kurmay Başkanı olarak Bağdat'a gitti . Türlü sebeplerle iki defa askerlikten ayrılmak zorunda kaldı ise de , kendisine tekrar görev verildi . 1911 Temmuzunda Işkodra Tümen'i Kumandanı sonra da Kolordu Kumandanı ve Işkodra Vali'si oldu .

PARTİ MÜCADELELERİ VE
HASAN RIZA PAŞA :

Parti mücadelelerinin kızıştığı sıralarda idi . İttihat ve Terakkî Fırkasını hırpalamak ve Nazım Paşa'yı sadârete getirmek için Rumeli'de girişilen bazı teşebbüslerde kendilerine yardım değil , fakat hiç olmazsa müsamaha göstermesi rica edildiği zaman , İttihatçı'ları sevmediği halde :

- Ben bu hükümetin Valiliğini kabul ettim . Bu suretle taahhüt altına girdim . Verdiğim söze muhalif hareket etmek , benim için namussuzluktur . İcabına kaanî olursam istîfa eder , çekilirim . Fakat ben valî ve kumandan iken hükümet aleyhine en ufak bir teşebbüse bile müsamaha edemem . Azamî şiddetle hareket ederim .

Demişti . Hiç bir zaman politik olaylara karışmamış ve emrindeki subayları da karıştırmamıştı .

İŞKODRA SAVUNMASI :

Balkan devletleri , aralarındaki husumet ve münaferete rağmen eski efendileri Türkler aleyhine birleşmişlerdi . İlk önce 13 Mart 1912 de Sırbistan ile Bulgaristan arasında gizli bir ittifak antlaşması imzalanmış, bunu diğer Balkan devletleri takîb etmişlerdi . Ordularını kısa zamanda seferber hale koymuşlardı . 8 Eylül 1912 de Karadağ'ın Osmanlı İmperatorluğu'na harp îlanı ile Balkan savaşı başlamış , Karadağ'ı , Sırbistan ve Yunanistan takîb etmişti .

Hasan Rıza Paşa , Sırp ve Karadağ ordularının gerek adet ve gerekse malzeme üstünlüğünü tabiî olarak karşıladı ve maneviyatını bozmadı .

./..

SALT
ARAŞTIRMA

FFTDOC003772M2

daha ilk anlarda verdiği savaşlarda kahramanlığını ve askerî değerini isbât etti . Ateş hattına bizzat girmekten çekinmiyor , maiyetine örnek oluyordu . Türk ordularının yenilgiye uğraması yüzünden Anavatan ile irtibatı kesilmiş olan kale'de , mükemmel bir müdafaa yarattı ve Kolordusunun savaş kabiliyetini yükseltti .

ESAT PAŞA TOPTANİNİN
ENTRİKALARI :

Şehirdeki Arnavut reislerinden bir kısmı , düşman karşısında ve ateş çenberindeki İşkodra'da politika yapmaktan ve Arnavutluk ideali gütmekten hali kalmıyorlardı . Bir kısmı da mevki ihtirasına düşmüştü . Bunların arasında Toptanî ailesinden Esat Paşa da vardı . Bu zâta Mirlivâlık rütbesi verilmiş , Arnavutluk isyanlarında Tiran'daki nufuzundan faydalanılır ümidiyle , Işkodra'ya celb olunmuş " Kuvvayı Mütehaşside" Kumandanlığına tayin olunmuştu .

Esat Paşa'nın gayesi Ferik'liğe , yani Korgeneral'liğe yükselmekti ve Ayân Meclisine azâ olmaktı . İttihatçı'lara düşmandı . 23 Ocak 1913'de Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın vurulması ve Kâmil Paşa kabinesinin çekilmesi ile sonuçlanan Babıâli baskını sonunda, İttihatçı'ların iktidarı ele almaları üzerine ümitlerinin suya düştüğünü anlamış, Arnavutluk'da duruma hakim olmak için Sırplar ve Karadağlı'larla anlaşmak çarelerini aramıştı .

İŞKODRA'DA SON
GAYRETLERİ :

İşkodra savaşları bütün şiddetile devam ediyor , bu son serhad kalesini kanımız ve canımız bahasına koruyorduk . Kumandan Hasan Rıza Paşa , savunma imkânları kalmadığı anda düşman hatlarını yarıp geçecek bir hurûç hareketi hazırladı . Bu planını anlattığı zaman Esat Paşa Toptânî , şöyle bir sual sormuştu :

- Ya muvaffak olamazsanız , Karadağlı'lar çok gaddardır , fena intikam alırlar .

Hasan Rıza , en kesin bir ifade ile cevap vermişti :

- Benim için düşünme . Muvaffak olamazsam , onların eline düşmem . Çeker tabancamı intihâr ederim .

Hasan Rıza , bunu yapabilecek mert ve cesur bir askerdi . Son kurşuna kadar atacak, nâmusu askerîyi îfa ettikten sonra , mukadder ise , süngü hücumu ile düşman ordularını yarıp geçecekti .

HASAN RIZA PAŞA'NIN
ŞEHÂDETİ :

Hasan Rıza Paşa bir akşam , 30 Ocak 1913 'de hava kararıktan sonra , Esat Paşa'nın yaptığı daveti kabul etmiş , kendi evine yüzelli

./..

SALT
ARAŞTIR

3. Mbrojtja e Shkodrës dhe Hasan Rıza Paşa [Hasan Riza Pasha]

Shënim metodologjik: Teksti që vijon është një shkrim i Feridun Fazıl Tülbentçi-t i ruajtur si shënime daktilografike. Versioni i botuar në shtypin e kohës nuk është gjetur; sipas natyrës së tekstit dhe formatit, vlerësohet se është një fjalim radiofonik. Përdoret me këtë rezervë.

Kur veziri i madh Mahmud Şevket Paşa [Mahmut Sevket Pasha] mësoi që Hasan Rıza Paşa [Hasan Riza Pasha] kishte rënë theror, u shpreh duke ulëritur: *"Njerëz të ulët, vranë një hero"*, dhe më pas, duke mos e mbajtur dot veten, filloi të qante.

Shkruan: Feridun Fazıl Tülbentçi

Reportazhi serial i shokut tim Yılmaz Çetiner [Yilmaz Çetiner] me titull "Shqipëria që nuk njohim" ka pasur jehonë të gjerë, dhe është ndjekur me shumë interes nga shqiptarët që janë pjesë e një elite të caktuar në Turqi. Në serinë e këtyre shkrimeve, një përshkrim i familjarëve të Hasan Rıza Paşa-it [Hasan Riza Pashait], më shpjegoi më qartë këtë shkrim.

Duke qenë se në luftën ballkanike ne hasëm në dështim, i vetmi ngushëllim ishte mbrojtja e lavdishme e tre kështjellave të vjetra dhe origjinale. Në Edirne ishte Şükrü Paşa [Shukur Pasha], në Janinë ishte Esad Paşa [Esat Pasha] dhe në Shkodër ishte Hasan Rıza Paşa [Hasan Riza Pasha], të cilët i dhuruan secili historisë ushtarake turke nga një sagë heroizmi.

Një vështrim i shkurtër mbi jetën e Hasan Rıza Paşa-it [Hasan Riza Pashait]

Shënim: Jetëshkrimi i plotë i Hasan Rıza Paşa-it jepet vetëm këtu (kapitulli 3). Në kapitujt 4, 7 dhe 8 jepet vetëm referenca për këtë kapitull dhe paragrafë origjinalë specifikë të secilit burim, për të shmangur përsëritjet. Versionet origjinale të botuara/transmetuara mbahen të ndara me qëllim si dokumente burimore.

Në fakt Hasan Rıza Paşa [Hasan Riza Pasha] është nga qyteti i Tosya-s në vilajetin e Kastamonu-së. Ka lindur në vitin 1871. Është djali i Namık Paşa [Namik Pasha], valiut të Bagdadit. Në vitin 1895 u fut në ushtri në pozicionin e kapitenit të parë. Iu ngarkuan detyra për mësimin e kapitenëve të akademisë së luftës. Në vitin 1897 në luftën e Greqisë u caktua si anëtar i Komitetit të ushtrisë së Alasonia-s. Në moshën 27-vjeçare u caktua oficer i lartë, ndërsa në moshën 28-vjeçare u promovua në detyrën nënkolonel.

Në vitin 1899 u dërgua në Gjermani për të rritur njohuritë dhe eksperiencën. Nën komandën e gjeneral Hezler, u caktua oficer në korpusin e njërit prej regjimenteve. Për një vit me radhë punoi në disa regjimente të Komandës së Lartë Ushtarake Gjermane. Në të njëjtën kohë vazhdoi studimet në vitin e fundit të Akademisë Ushtarake të Berlinit dhe fitoi një pozicion të mirë mes shokëve të tij. Kur po largohej nga Gjermania, Shkolla Ushtarake Gjermane në raportin që nxori për të e vlerësonte me këto fjalë: "Mund të drejtojë ushtrinë e madhe turke".

Në vitin 1901 u promovua në detyrën e kolonelit. Në 1903 u kthye në atdhe dhe u caktua në Zyrën e Stafit të Përgjithshëm të ushtrisë. Në të njëjtin vit u promovua në nivelin e gjeneralit. Sapo kishte mbushur moshën 32 vjeç. Në vitin 1904 u promovua në pozicionin "ferik".

Në fillim të periudhës së republikës së dytë ai ishte në Edirne në detyrën e komandantit të divizionit. Në shtator të vitit 1908 u caktua si komandant i dytë i stafit të ushtrisë. Në gusht të vitit 1909 në bazë të ligjit për heqjen e gradave ushtarake ai u ul në pozicionin e nënkolonelit. Por Hasan Rıza Paşa [Hasan Riza Pasha] nuk e kishte kthyer këtë në një çështje vetëbesimi. Shokëve u tha: "Nuk ka problem. Jam akoma i ri. Do të tregoj aftësitë e mia dhe sërish do të ngjitem në detyrë". Pa kaluar as edhe një vit ai sërish u ngjit në pozicionin e kolonelit. Më pas shkoi në Bagdad si kryetar i këshillit ushtarak të Nâzım Paşa-it [Nazim Pashait].

Në korrik të vitit 1911 u caktua komandant i divizionit të ushtrisë në Shkodër dhe më pas u emërua komandant korpusi dhe vali po në këtë qytet.

Përpjekjet për parti dhe Hasan Rıza Paşa [Hasan Riza Pasha]

Ishte periudha kur përpjekjet e partive ishin në kulmin e tyre. Megjithëse nuk kishte dashur të ndihmonte disa përpjekje të Komitetit të Bashkimit dhe Progresit (KBP) në lidhje me qëllimin për të sjellë në krye të ushtrisë Nâzım Paşa-në [Nazim Pashain], kur iu kërkua të fliste disa fjalë të mira për KBP-në ai tha: "Unë e pranova detyrën e valiut që më caktoi qeveria ime. Në këtë mënyrë unë jam betuar në lidhje me këtë gjë. Të veproj në kundërshtim me fjalën e dhënë për mua është e paturpshme. Ndërkohë që jam në këtë detyrë unë nuk mund të bëj asgjë kundër qeverisë time."

Mbrojtja e Shkodrës

Vendet e Ballkanit tashmë janë grupuar kundër zotërinjve të tyre të mëparshëm, Turqve. Së pari në 13 mars 1912 mes Serbisë dhe Bullgarisë është nënshkruar një marrëveshje e fshehtë. Në 8 shtator 1912 Mali i Zi i shpalli luftë Perandorisë Osmane dhe kështu filloi lufta ballkanike. Mali i Zi u ndoq më pas nga Serbia dhe Greqia.

Hasan Rıza Paşa [Hasan Riza Pasha] e përballoi me suksese numrin madh të ushtrive serbe dhe malazeze dhe pajisjet e tyre luftarake dhe qëndroi i palëkundur. Që në përpjekjet e para ai demonstroi aftësitë e tij të shkëlqyera ushtarake dhe heroizmin e tij.

Intrigat e Esad Paşa Toptanit [Esat Pashë Toptanit]

Një pjesë e drejtuesve shqiptarë të qytetit, për shkak të rrethimit, nuk kishin kohë të përqendroheshin për të bërë politikë. Një pjesë tjetër ishte e dhënë pas pozitave dhe pushtetit. Mes këtyre të fundit ishte edhe Esad Paşa Toptani [Esat Pashë Toptani] nga familja Toptani. Ishte armik i partisë së KBP-së dhe në 23 janar 1913, me vrasjen e Nâzım Paşa-it [Nazim Pashait] dhe rënien e kabinetit të Kâmil Paşa-it [Kamil Pashait], e kuptoi që ëndrrat i ranë në ujë dhe filloi të kontaktonte me serbët dhe malazezët.

Përpjekjet e fundit në Shkodër

Komandanti Hasan Rıza Paşa [Hasan Riza Pasha], në çastin që e kuptoi që nuk kishte më mundësi shpëtimi dhe fitoreje, filloi përgatitjet për një lëvizje me anë të së cilës do të çante vijën e armikut. Kur ia tha këtë plan Esad Paşa-it [Esat Pashës], ai e pyeti:

- Po sikur të mos keni sukses? Malazezët janë shumë të ashpër dhe hakmarrës.

Hasan Rıza [Hasan Riza] i ishte përgjigjur:

- Mos mendo për mua. Nëse nuk jam i suksesshëm me ta, atëherë unë nxjerr revolen time dhe bëj vetëvrasje.

Rënia hero e Hasan Rıza Paşa-it [Hasan Riza Pashait]

Hasan Rıza Paşa [Hasan Riza Pasha] në 30 janar 1913 e kishte pranuar ftesën e Esad Paşa-it [Esat Pashës] dhe kishte shkuar në shtëpinë e tij.

Hasan Rıza Paşa [Hasan Riza Pasha]

AATDOC00168

Programın Adı : ÜNLÜ TÜRKLER
Metni Yazan : Feridun Fazıl Tülbentçi
Sunan : Erdöl Boratap
Prodüksiyon : Yıldız Eraslan
Kayıt Tarihi : 11.7.1970
Yayın Tarihi : 12.7.1970
Stüdyo : f
Yayın Saati : 10.50-11.00
Program No : 80

H a s a n R ı z a P a ş a

Başlayış sinyali ve anons:

Yenilgi ile sonuçlanan Balkan Savaşının bizim için tek tesellisi, üç ata yadigârı kalenin şanlı savunmalarıdır. Edirne'de Şükrü Paşa, Yanya'da Esat Paşa ve İşkodra'da Hasan Rıza Paşa, Türkün askerlik tarihine birer kahramanlık destanı hediye etmişlerdir.

Hasan Rıza Paşa, aslen Kastamonu ilinin Tosya ilçesindendir. 1871' de doğdu. Bağdat Valisi Namık Paşa'nın oğludur. Çok iyi bir eğitim ve öğretim gördü. 1895' de kurmay yüzbaşı olarak orduya katıldı. Kurmay görevleri öğretmeni olarak Harp Akademisinde vazife aldı. 1897' Türk - Yunan Savaşı'nda Alasonya Ordusu Kurmay heyetine atandı. Yirmi yedi yaşında binbaşılığa, yirmi sekiz yaşında yarbaylığa terfi etti. 1899' da görgü ve bilgisini arttırmak üzre Almanya'ya gönderildi. General Hezler kumandasındaki kolordunun alaylarından birine subay olarak verildi. Bir yıl kadar da Alman Genel Kurmayının muhtelif şubelerinde çalıştı. Aynı zamanda Berlin Harp Akademisi son sınıfına da devam ederek, arkadaşları arasında iyi bir mevki kazandı. Almanya'dan ayrılırken, Alman askerî otoriteleri , kendisi hakkında verdikleri rapora şu takdire şayan cümleyi koymuşlardı: "Türk ordusu Büyük Erkân-ı Harbiye Riyasetini idare edebilir."

1901' de rütbesi albaylığa yükseltildi. 1903' de vatana döndü. Genel Kurmayda önemli bir göreve atandı. Aynı zamanda Harp Akademisindeki hocalığına devam etti. Büyük Atatürk'e ve Milli Mücadele kahramanlarından General Ali Fuat Cebesoy'a öğretmenlik yaptı. General Cebesoy, okul ve genç subaylık anılarında, kendisinden şükranla bahseder.

Hasan Rıza [illegible], mirlivalığa yani generalliğe terfi ettiği zaman henüz otuz iki yaşında idi. 1904' de ferik oldu.

İkinci Meşrutiyetin başlangıcında Edirne'de tümen kumandanıydı. 1908 eylülünde ikinci ordu kurmay başkanlığına getirildi. 1909 ağustosunda "Askerî rütbelerin tasfiyesi kanunu" gereğince umum meyanında rütbesi yarbaylığa indirildi. Bu yüzden birçok

SALT
ARAŞTIRMA

FFTDOC001684A1

subaylar ordudan ayrılmışlar, paşa iken bey olmağa tahammül edememişlerdi. Fakat Hasan Rıza Paşa, bunu izzetinefis meselesi yapmadı. Bütün hayatını vakfettiği Türk ordusundan ve silah arkadaşlarından ayrılmadı. Arkadaşlarına:

- Zarar yok, dedi, daha gencim, ehliyet gösterir, o türbeyi tekrar alırım.

Ve sonra ilave etti:

- Türk ordusunda nefer olarak hizmet etmek bile büyük bir şereftir.

Nitekim ehliyetini ispat etti. Bir yıl bile geçmeden tekrar albay oldu. Nâzım Paşanın kurmay başkanı olarak Bağdat'a gitti. Türlü nedenlerle iki kez askerlikten ayrılmak zorunda kaldı ise de, kendisine tekrar görev verildi. 1911 temmuzunda İşkodra tümen kumandanı, sonra da kolordu kumandanı ve İşkodra valisi oldu.

Parti mücadelelerinin kızıştığı sıralarda idi. "İttihat ve Terakki Fırkası" nı hırpalamak ve Nazım Paşayı sadarete getirmek için Rumeli'de girişilen bazı teşebbüslerde kendilerine yardım değil, fakat hiç olmazsa müsamaha göstermesi rica edildiği zaman, ittihatçıları sevmediği halde:

- Ben bu hükümetin valiliğini kabul ettim. Bu suretle taahhüt altına girdim. Verdiğim söze muhalif hareket etmek, benim için namussuzluktur. İcabında kaani olursam istifa eder, çekilirim. Fakat ben vali ve kumandan iken hükümet aleyhine en ufak bir teşebbüse müsamaha edemem. Azami şiddetle hareket ederim.

Demişti. Hiçbir zaman politik olaylara karışmamış ve emrindeki subayları da karıştırmamıştı.

M ü z i k

Balkan Devletleri, aralarındaki husumet ve münaferete rağmen eski efendileri Türkler aleyhinde birleşmişlerdi. İlk önce 13 mart 1912' de Sırbistan ile Bulgaristan arasında gizli bir ittifak antlaşması imzalanmış, bunu diğer Balkan Devletleri de izlemişlerdi. Ordularını kısa zamanda seferber hale koymuşlardı. 8 eylül 1912' de Karadağ'ın Osmanlı İmparatorluğuna harp ilanı ile Balkan Savaşı başlamıştı. Karadağ'ı Sırbistan ve Yunanistan takip etmişti.

Hasan Rıza Paşa, Sırp ve Karadağ ordularının gerek sayı, gerekse malzeme üstünlüğünü tabii olarak karşıladı ve maneviyatını bozmadı. Daha ilk anlarda verdiği savaşlarda kahramanlığını ve askerî değerini ispat etti. Ateş hattına bizzat girmekten çekinmiyor, maiyetine örnek oluyordu. Türk ordularının yenilgiye uğraması yüzünden anavatan ile irtibatı kesilmiş olan kalede mükemmel bir savunma yarattı ve kolordusunun savaş kabiliyetini yükseltti.

SALT ARAŞTIRMA

FFTDOC001491A3

olmuştu. Bazı subaylar Esat Paşaya hakaret ediyorlar, çok ağır sözler söylüyorlardı. Bunu yatakta duyan Hasan Rıza Paşa:

- Herkesin vazifesi, ordunun ve kalenin şeref ve namusunu düşünmektir. Benim şahsım konuşulamaz. Ben ölürsem Allahıma kavuşacağım. Sağ kalırsam âlem arasında alnım açık gezeceğim.

Diye haber göndermiş ve tartışmayı kestirmişti. Hasan Rıza Paşa katili biliyor, fakat ordu arasında ikilik çıkar ve İşkodra savunması sarsılır diye söylemiyordu. Onu, Esat Paşanın adamları vurmuşlardı. Hasan Rıza Paşa, itidalini muhafazaya çalışıyordu. Bir aralık odasında bulunanları dışarıya çıkarttı. İçerde yalnız kolordu kurmay başkan vekili Kolağası Abdurrahman Nafiz (Cumhuriyet devrinde genel kurmay başkanı orgeneral Gürman) ve kale kurmay başkanı yüzbaşı Kirameddin (Cumhuriyet devrinde korgeneral Kocaman) kalmıştı. Sesi güzel olan Kirameddin bey'e yasin okumasını söyledi. Yasîn sona ermek üzre iken de ruhunu Allahına teslim etti.

Dışarda bulunan subaylar, kahraman ve şanlı kumandanları için göz yaşı dökü-yorlardı.

Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Hasan Rıza Paşanın şahadetini haber aldığı zaman:

- Alçaklar, büyük bir kahramana kıydılar!

Diye bağırmış, Esat Paşanın aleyhinde şiddetli ithamlarda ve hakaretlerde bulunmuş ve sonra kendisini tutamıyarak ağlamıştı.

Bitiş sinyali ve anons

Bu metin için kısa bibliyografya: Abdurrahman Nafiz-Kirameddin, İşkodra Müdafaası. Feridun Fazıl Tülbentçi, Şehidler. Prof. Bekir Sıtkı Baykal, Balkan Harbi. Aylık Ansiklopedi, cilt II. Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi. Prof. Ahmet Şükrü Esmer, Siyasî Tarih General Ali Fuat Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Atatürk. İhsan Yurdoğlu, Balkan Harbi (Askerlik Bakımı) Aylık Ansiklopedi, cilt II.

SALT
ARAŞTIRMA

4. Hasan Rıza Paşa [Hasan Riza Pasha]

Shënim metodologjik (i detyrueshëm): Teksti që vijon është një fjalim radiofonik nga programi "Turqit e famshëm" (Ünlü Türkler), me autor Feridun Fazıl Tülbentçi, transmetuar më 12.7.1970 në Studio F, ora 10:50–11:00, program nr. 80. Teksti origjinal përmban udhëzime teknike radiofonike (sinjal hapjeje, anons, muzikë ndërmjet, sinjal mbylljeje), të cilat janë hequr nga përkthimi pasi nuk janë pjesë e përmbajtjes historike. Jetëshkrimi i plotë i Hasan Rıza Paşa-it gjendet në kapitullin 3; këtu mbahen vetëm paragrafët unikë.

Humbja e pësuar në luftën ballkanike kishte vetëm një ngushëllim për ne: mbrojtjen e tre kështjellave në mënyrë heroike nga ushtria jonë. Në Edirne Şükrü Paşa [Shukri Pasha], në Janinë Esad Paşa [Esat Pasha] dhe në Shkodër Hasan Rıza Paşa [Hasan Riza Pasha] i dhuruan historisë së ushtrisë turke nga një histori heroike.

(Për biografinë e plotë shih kapitullin 3.)

Paragrafi unik i këtij burimi — momentet e fundit

Aty disa oficerë shanin Esad Paşa-në [Esat Pashën], duke thënë fjalë shumë të rënda, por Hasan Paşa-i [Hasan Pashai] që dëgjonte këto fjalë nga krevati reagonte duke thënë:

"Detyra e çdokujt është të mbrojë nderin dhe figurën e kështjellës dhe të ushtrisë. Nëse vdes, unë do të shkoj të takoj Perëndinë. Nëse qëndroj gjallë, do të jem mes njerëzve me ballin lart."

Duke thënë kështu, ai e ndërpreu debatin. Hasan Rıza Paşa-i [Hasan Riza Pashai] e njihte autorin e krimit, por duke qenë se kishte frikë mos krijonte fërkime mes ushtarëve, nuk e tregonte emrin e tij. Në fakt ai ishte qëlluar nga njerëzit e Esad Paşa-it [Esat Pashës].

Në dhomë qëndruan vetëm zëvendës komandanti i korpusit Abdurrahman Nâfiz [Abdurahman Nafiz] (më pas në kohën e Republikës u caktua si Gjeneral i Përgjithshëm i Ushtrisë) si dhe komandanti i divizionit të kështjellës Kerameddin [Kiramettin] (më pas gjatë periudhës së Republikës u caktua në pozicionin gjeneral lejtnant). Ai i kërkoi z. Kerameddin [Kiramettin], që kishte edhe zërin e bukur, që të recitonte disa vargje nga Kurani. Oficerët dhe të tjerët që ndodheshin jashtë filluan të përloten për heroin e tyre.

Kur veziri i madh Mahmud Şevket Paşa [Mahmut Sevket Pasha] mësoi që Hasan Rıza Paşa [Hasan Riza Pasha] kishte rënë theror, u shpreh duke ulëritur: "Njerëz të ulët, vranë një hero". Filloi të shante me fjalë të rënda Esad Paşa-në [Esat Pashën] dhe më pas, duke mos e mbajtur dot veten, filloi të qante.

FFT 28602L (1)

Dünya ne Bugün
9.3.1956 Sayı 19

Hasan Rıza Paşayı nasıl öldürmüşlerdi?

— II —

İŞKODRANIN KARANLIK BİR SOKAĞINDA ÜÇ EL SİLÂH PATLAYINCA HASAN RIZA PAŞA SIRT ÜSTÜ YERE YUVARLANMIŞ, SEKİZ SAAT SONRA DA CAN VERMİŞTİ...

TARİHTE kumandanlar arasındaki rekabetin bir çok şekillerde tecelli eden neticelerine sık sık raslanır. Bunlardan birisi de, Osmanlı İmparatorluğunun son senelerinde, kelimenin tam mânasiyle kumandan olan bir şahsın, İşkodra vali ve kumandanı Hasan Rıza Paşanın katli hâdisesidir.

30 Ocak 1913 Perşembe günü İşkodranın karanlık bir sokağında, gecenin kasvetini delen üç el silâh patlıyor ve bu silâh seslerinin akisleri yan sokaklarda çınlarken üç gölge çarşı istikametinde karanlıklara karışıyorlar.

Silâh seslerine koşanlar, Hasan Rıza Paşayı, mukabele için çektiği tabancasını kullanamadan sırt üstü düşmüş ve kanlar içinde yatar bir vaziyette buluyorlar.

İşkodrada, düşmanın her türlü varlığı ile aylardır mücadele eden Hasan Rıza Paşa, o günlerde Sırplarla Karadağlılar aleyhine hariçteki bütün Arnavutları ayaklandırmayı düşünüyor ve bu iş için çalışıyordu. İslâm Arnavutlar bu iş için hazır olmakla beraber, Katolikleri daha önce düşmanla işbirliği etmiş olduklarından, bunları böyle bir kıyama sevketmek oldukça güç ve mühim bir işti. Katolik Arnavut papazlardan bazıları Hasan Rıza Paşaya yardım edeceklerini vaad etmişlerdi.

30 Ocak 1913 günü, Hasan Rıza Paşanın evine gelecek olan bir papaz, Paşadan talimat aldıktan sonra Zadmira ve Nanşata gidecek ve bazı hazırlıklara başlıyacaktı. Bu buluşmada Kuvayı Mütehaşşide Kumandanı Esat Paşa da bulunacaktı. Esat Paşa Tiranlı olup nüfuz sahibi bir şahsiyetti. 2 nci Sultan Hamidin Arnavutluk hakkındaki siyasetinde bölgenin ileri gelenlerini tanıdığı için, bunları elde tutmak üzere İşkodraya gönderilmişti. Mektep ve tahsil görmüş bir asker olmamasına rağmen Mirlivalık rütbesine mazhar olmuştu. Oldukça zeki ve kurnaz bir şahıs olarak nüfuz sahibi bir zattı.

Aynı gün Hasan Rıza Paşa kıtaatı teftişten evine geç dönmüş ve biraz sonra da kendisine Esat Paşanın yaveri Beykozlu Mülâzımsani Mesut Efendinin geldiğini haber vermişlerdi. Yaver, buluşmanın nerede yapılacağını soruyor, Hasan Rıza Paşanın Esat Paşalara gelip gelemiyeceğini öğrenmek istiyordu.

Bu haber üzerine Hasan Rıza Paşa yaver Mesut Efendi ile birlikte evden çıkmış, çıkarken maiyet erkânına haber vermemiş, yalnız Kolağası Kiramettin Beye bir saat sonra döneceğini söylemişti.

Esat Paşanın evinden dönüşte, yaver Mesut Efendi kendisine refakat etmek istemiş, fakat Hasan Rıza Paşa razı olmamıştı. Hasan Rıza Paşanın yalnız olarak sokağa çıkması âdeti hilâfı idi.

İşte bu dönüş esnasında Esat Paşa tarafından sinsi bir şekilde güdülen rekabet böyle kanlı bir şekilde sona ermişti.

Hasan Rıza Paşa derhal evine nakledilmiş, tedavisine başlanmıştı. Paşa bir müddet sonra kendisine gelince hâdiseyi şöyle anlatmıştı:

— Yolda gelirken karşıdan üç kişi çıktı. Ortalık çok karanlık olduğundan tanıyamadım. Çok yakınımdan geçen bu adamlar yüzüme bakıp geçerlerken birisi iki defa, diğeri de yere düştükten sonra bir defa rüvelverle ateş etti. Üçüncüsü atmadı...

Paşa, ilk tedavisini müteakip yaralarının verdiği şiddetli sancılara göğüs germiş, durumunun fenalığını etrafına hissettirmemeye çalışmıştı.

Bir müddet sonra da Esat Paşa, Hasan Rıza Paşayı ziyarete gelmiş, bir müddet yanında oturduktan sonra çıkmıştı. Kapıda, bu hâdisenin Esat Paşa tarafından tertip edildiğini düşünen bazı zabitan ve alay kumandanı olan Binbaşı Hamdi Bey, Esat Paşaya tarizkâr sözler söylemişlerdi. Hasan Rıza Paşa ise yattığı yerden bu sesleri duymuş ve dışarıya şu haberi göndermişti.

— Herkesin vazifesi ordunun şeref ve namusunu düşünmektir. Benim şahsım konuşulmaz. Ben ölürsem Allahıma kavuşacağım, kalırsam da alnım açık dolaşacağım.

Paşa, yanındakilerine ve kendisini ziyarete gelenlere müdafaada sebat ve metanet göstermelerini tavsiye ediyor, kalenin bundan başka kurtuluş çaresi olmadığını söylüyordu.

Hasan Rıza Paşaya sancıların azalması ve uyuması için doktorlar tarafından enjeksiyon yapıldı. Bir müddet uyuduktan sonra uyanıp ertesi gün cepheye gönderilecek cephaneleri sormuş ve bazı tedbirler söylemişti.

Son muayenelerde nabız adedinin süratle düştüğü görülmüş ve vasiyetinin alınması istenmişti. Yakınları Paşaya bu durumu naklede-memişler, fakat Abdurrahman Nafiz Bey:

— Beyefendi, doktorlar zatıâlinizi vazife ile uğraşmaktan menediyorlar, emir ve kumandayı Esat Paşaya devretseniz, diyebilmişti.

Hasan Rıza Paşa, bu son dakikalarda bile vaziyetin vahametini düşünmekten geri kalmamış:

— Olamaz, yazılacak emirlerin altına Kolordu Kumandanı namına, Erkânı Harbiye Reisi imzasını atsın... demişti.

Son anlarda ise, Mevkii Müstahkem Erkânı Harbiye Reisi Kolağası Kiramettin Beye «Yâsin-i Şerif» okumasını söylemiş ve Yâsin'in son tarafına doğru teslim-i ruh etmişti.

Hasan Rıza Paşa yaralandıktan sonra 8 saat kadar yaşamış ve gece yarısından sonra saat ikide vefat etmişti.

31 Ocak 1913 Cuma günü tertip olunan askerî bir merasimle Hasan Rıza Paşanın nâşı Paruça camiine nakledilmiş, büyük bir kalabalıkla namazı kılındıktan sonra şehit olan zabitan arasına, cami mezarlığına defnedilmişti.

Divan-ı Harb-i Örfî Riyaseti tarafından vaki talep üzerine Hasan Rıza Paşayı muayene eden heyeti sıhhiye şu raporu vermişti:

FFT286001A1

«Bin üç yüz yirmi sekiz senesinin Kânunusanisinin 18 inci Cuma günü Divanı Harbi Örfi Riyasetinden gösterilen lüzum ve edilen davet üzerine sabahleyin alaturka saat üç buçuk raddelerinde merhum Hasan Rıza Paşanın hanesine gidilerek altı katta ve sol taraftaki odada yere ferşedilmiş yatak üzerinde bir battaniye ile mestur olup, battaniye kaldırıldıkta, beyaz bir çarşaf örtülü, ve çarşaf dahi kaldırıldıkta üryan bir halde başı kıbleye mütevecih ve çenesi beyaz mendil ile bağlı ve sinni takriben kırkı mütecaviz mutavassıtülkame, kaviyyülbünye, sufravî ve asabiyülmizaç ve matruş ve buğday levninde olup vücudünde cüruhu nariye fethaları görülmekle muayeneye iptidar edilmiştir. Şöyle ki: birinci mermi fıkrai zahriyenin nütuî şevkii eyserinin bir buçuk santimetre vahşisinden bidduhul müstarazan halften kudameye ve ünsiden vahşiye seyrederek zeyli hançerenin oniki santimetre vahşisinden sekizinci dıl'ı eyseri bittakîp huruç eylemiştir. İkinci mermi nahiyei ilyeviyyei yüsranın hemen fevkında ve hattı mutavassıtın yedibuçuk santimetre vahşisinden duhul ederek efselden âliye ve ünsiden vahşiye seyir ile kanzeali harkafiyyei yüsranın sülüsü halfisinin iki santimetre fevkinden huruç etmiştir. Her iki mermilerin de fethai duhulleri yarım ve fethai huruçları birer santimetre olup tahmimen üç ile dört metre mesafeden endaht edilmiş olup mavzer mermileri çapında mermilerle husule geldiği ağlebi ihtimaldir. Bu iki cerhadan maada vücudünün diğer mıkatında âsârı cerhiyei cebriye görülmemiştir.

Netice: Bâlâde zikrolunan mermilerden birinci merminin seyrine ve isabet eylediği âzayı mühimmeye nazaran bunların cüruhu neticesi tevellüt eden nezfi dahilî sebebi vefatı olduğu fennen tahakkuk etmiş olmakla raporu müşterekemiz bittanzim ita kılındı.»

Hasan Rıza Paşa üç yerinden yaralandığını zannettiği halde üçüncü kurşun isabet etmemiş ve iki yerinden yaralanmıştı. Katil hâdisesi için yapılan takibat sahte ihbarat yapıldığından yanlış yollara sevkedildi ve hiç bir netice çıkmadı. Yalnız umumî kanaat Esat Paşanın bu işde medhaldar oluşu idi. Bu hususatı iyi bilen şahıslar ortada başka bir şahıs olmadığını anlıyorlardı. Fakat Tiran civarında Esat Paşanın nüfuzu yüzünden hiç bir şey söyleyemiyordu.

Seneler sonra da Esat Paşa tertipledği bir çok cinayetler gibi bir suikast kurbanı olunca, katili Avni Rüstem 1924 senesinde Arnavutlukta eşki ve sadık adamları tarafından öldürülmüştü. Halkın kendi aleyhine bir kıyamından korkan bu katiller İtalyaya iltica etmişler ve Esat Paşanın hayatta olmamasından bilistifade, aradan geçmiş bulunan 12 seneniin maziyi unutturacağını düşünerek İşkodrada işlenen fecî cinayeti itiraf etmişlerdi.

Esat Paşa tarafından emir ve tertip edilen İşkodra suikasti Esat Paşanın muhafızları Osman Bâli ve Kavayalı Tevfik tarafından işlenmişti.

Kastamonunun Tosya kazasından olan Hasan Rıza Paşa, Bağdat Valisi Namık Paşanın oğludur. 1892 senesinde Piyade Mülâzimsaniliği ile neşet ederek kısa bir zaman sonra Erkânı Harp Yüzbaşısı olmuş, fedakâr ve azimli çalışması ile 1899 senesinde Kaymakamlığa yükselmiştir. Aynı sene içinde Almanyada ikmali tahsile gitmiş ve Jeneral Hezler kolordusunda mülâzimsanilikle kurs görmüştür. Alman Harp Akademisindeki tahsil ve parlak muvaffakıyetinden sonra «Türk Ordusu Büyük Erkânı Harbiyesini hakkiyle idare edebilir» kaydiyle mezun olmuş ve temayüz etmiştir.

1911 senesinde Malisör isyanı ile İşkodraya tayin edilmiş, aynı sene içinde 24 üncü Nizamiye Fırka Kumandanlığını deruhte etmiştir.

1912 senesinde de İşkodra Valisi Hayri Beyin azli üzerine İşkodra Vali ve Kumandanı olmuş ve şehit edildiği 30 Ocak 1913 günü Mirlivalığa terfi ettirilmiş, fakat terfi haberini alamadan vefat etmişti.

Cavit Bey Enver Paşayı itham ediyor!

(Baştarafı 4 üncü sayfada)

Çünkü bir sebep yoktu. Amerika sefirinin burada kalması her bakımdan bize faideli olabilirdi. Tal'ât Paşa fikirlerime itiraz etmedi, fakat Almanyayı gücendirmekten korktuğunu da saklamadı.

Ertesi günü gene Tal'ât Paşayı gördüm: «Almanyanın harpten pek yorgun durumda olduğunu, yakında bir sulh ihtimali çıkacak olursa, bizim istediklerimizi yaptırabilmek için, harbi bir gün bile idâme ettiremeyeceğini söyledim ve Amerika harbinin harbin bidayetindenberi Almanyanın başına çöken en büyük felâket olduğunu da ilâve ettim. Fakat bazı arkadaşlarımız: (Garp cephesinde Almanyanın zaferi yüzde yüzdür.) dediler, ve hattâ, bunun pek yakın olduğunu da söylediler.

Hakkı Paşa da Berlinde Almanya Hariciye Nazırını iknâ için çok uğraştı. Nazırın o zaman yazdığı bir mektupta, bu hususta söylenen sözlerin kendisini iknâ etmediğini, biz münasebatımızı kessek bile, Amerikanın bize harp ilân etmeyeceğini ve bununla beraber, Amerika ile münasebatımızı kesmekliğimizin Almanyaca hoşnutluğu mucip olacağını beyan ettiğini bildirdi.

Ben o zaman ortaya bir mes'ele koydum: «Bulgaristan da Almanyanın müttefikidir. O halde onlar da münasebetlerini kessinler. Sonra da biz keseriz.» dedim. Çünkü Bulgarların bunu yapmayacaklarından emindim.

Amerika sefaret hey'etinin İstanbulda kalmasını nasıl mahzurlu sayıyorlarsa, Sofyada da, bir Amerikan hey'etinin kalmasını, öylece mahzurlu saymaları lâzımdı. Mâdem ki, Bulgarlara söz geçiremiyorlar, bize de rahat versinler..

Bizim arkadaşlar buna da itiraz ettiler. Hülâsa ne ettikse olmadı.

Sonra, Vükelâ Meclisi haricinde Tal'ât Paşa ile uzun uzadıya görüştüm: Bu işte Almanyaya körü körüne mutavattan başka bir şey görmediğimi, Almanya bizi yumuşak gördüğünden her tecrübeyi bizde denemek istediğini ve benim her mes'elede muhalif kalmakla gülünç bir mevkie girdiğimi, her mühim işte tek başıma kaldığımdan istifa tehdidi yapmaktan utandığımı söyledim. Bunun üzerine muhalefetim sebebini muhtevî bir muhtıra yazarak kendisine verdim. İşte Amerika ile münasebetlerimizin kesilmesi meselesi bu şekilde olmuştur.

— Sekizinci suali soruyorum Cavit Bey!. Harbin ihdas eylediği müşkülât karşısında, halkın ihtiyacını hafifletecek tedbirlere baş vurulacak yerde, bir takım maddî ve hükmî şahısların servet yapmasını temînden ihtikâr ve suiistimal yollarına saparak memleketin iktisadiyatını batırmanın sebebi nedir?

Cavit Bey:

— Acaba bu sualden maksat nedir? Ben gerek hükümette bulunduğum ve gerek bulunmadığım zamanlarda, ilmî prensiplerim iktizası olarak Devletin bu gibi işlere müdahale etmemesine daima taraftardım. Memlekette millî sermaye ile teşekkül eden şirketler mevcut olmadığını düşünmüşler ve bu düşünce ile bu şirketleri kurmuşlar..... Mesa'î erbabı arasında rakabet vücuda getirmek ve bunun neticesinde de eşyanın ucuzluğu ve nefasetinden halkı istifade ettirmek bence en sağlam düsturdur.

Fakat böyle yapmadılar. Bu hususta bildiğim bundan ibarettir.

GELECEK SAYIDA: Sadrazam Sa'it Halim Paşanın aynı meclis heyeti huzurundaki isbevabını anlatacağız.

5. Si e vranë Rıza Paşa-në [Riza Pashanë]

Në një rrugicë të errët në Shkodër, pasi u dëgjuan tre krisma armë, Hasan Rıza Paşa [Hasan Riza Pasha] ra përtokë në kurriz dhe pas tetë orësh dha shpirt.

Përgjatë historisë, hasen shpesh detaje që dëshmojnë për konkurrencën mes komandantëve. Kjo gjë rastiset në vitet e fundit në Perandorinë Osmane, kur një person me cilësitë e vërteta të një komandanti, siç ishte valiu dhe komandanti i Shkodrës Hasan Rıza Paşa [Hasan Riza Pasha], u vra.

Në datën 30 janar, ditën e enjte, në një rrugicë të errët të Shkodrës dëgjohen tre krisma armësh dhe jehona e tyre u ndjenë në rrugicat pranë, ku tre hije u përzjenë më pas me errësirën dhe u drejtuan drejt tregut.

Hasan Rıza Paşa [Hasan Riza Pasha] kishte muaj që ishte në përpjekje ndaj veprimtarive të ndryshme të armiqve. Ato ditë po punonte që të ngrinte në përpjekje të gjithë shqiptarët kundrejt serbëve dhe malazezëve. Shqiptarët myslimanë ishin të gatshëm për këtë detyrë, ndërsa katolikët, duke qenë se më parë kishin bashkëpunuar me armikun, ishte shumë e vështirë që të bindeshin. Disa priftërinj katolikë shqiptarë kishin premtuar se do ta ndihmonin.

Në datë 30 janar 1913, një prift do të vinte të vizitonte Hasan Rıza Paşa-në [Hasan Riza Pashën] në shtëpinë e tij. Në këtë takim do të ishte i pranishëm edhe komandanti i forcave të armatosura Esad Paşa [Esat Pasha].

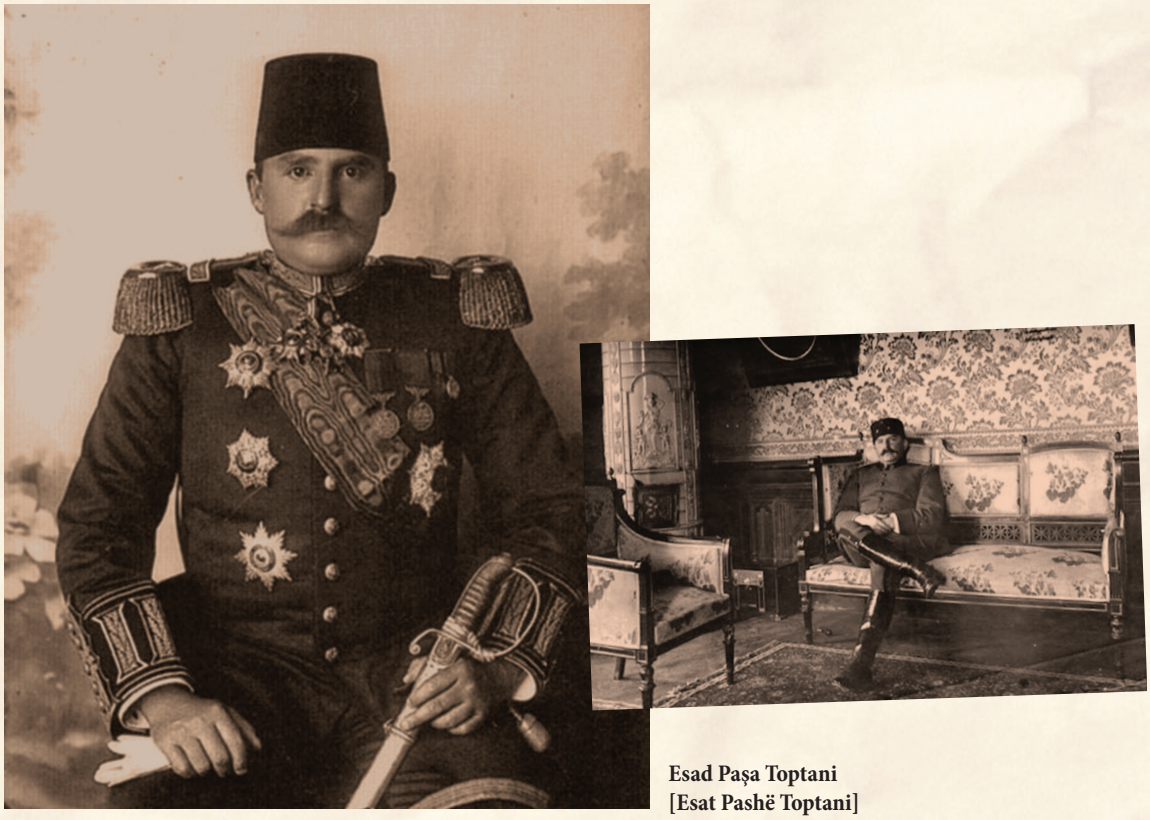

Esad Paşa Toptani
[Esat Pashë Toptani]

Esad Paşa [Esat Pasha] ishte nga Tirana. Sultan Abdülhamid II [Sultan Hamidi i Dytë], që kishte lidhje me politikën e zonës dhe atë të Shqipërisë, e dërgoi në Shkodër. Pavarësisht se ishte një ushtarak që nuk kishte marrë arsimimin ushtarak të duhur, ai kishte arritur në nivelin e gjeneralit të brigadës.

Atentati

Në të njëjtën ditë, Hasan Rıza Paşa [Hasan Riza Pasha] ishte kthyer vonë në shtëpi pas kontrollit rutinë të forcave të armatosura, dhe pak më vonë e kishin njoftuar se kishte mbërritur ndihmësi i Esad Paşa-it [Esat Pashës], z. Mesut Efendi.

Pas këtij lajmi, Hasan Rıza Paşa [Hasan Riza Pasha], së bashku me ndihmësin Mesut Efendi, dolën nga shtëpia. Në kthim nga shtëpia e Esad Paşa-it [Esat Pashës], Mesut Efendi kishte dashur që ta shoqëronte, por Hasan Rıza Paşa-i [Hasan Riza Pashai] nuk kishte dashur.

Pikërisht gjatë kthimit në shtëpi, veprimet tinëzare të Esad Paşa-it [Esat Pashait] përfunduan në akte të përgjakura.

Hasan Rıza Paşa-i [Hasan Riza Pashai] kishte ardhur në vete dhe kishte treguar ngjarjen:

- Kur po kthehesha rrugës, përpara më dolën tre vetë. Duke qenë se ishte shumë errësirë, nuk i njoha. Ata kaluan shumë pranë meje dhe më panë në fytyrë, dhe më pas njëri prej tyre më qëlloi dy herë ndërsa tjetri më qëlloi një herë pasi rashë përtokë. Personi i tretë nuk qëlloi...

Çastet e fundit

Tek dera qëndronte komandanti majori Hamdi Bey [Hamdi Bej], i cili mendonte se kjo ngjarje ishte kurdisur nga Esad Paşa-i [Esat Pashai]. Ndërkohë Hasan Rıza Paşa-i [Hasan Riza Pashai] dërgoi këtë mesazh:

"Detyra e çdokujt është të ruajë nderin dhe moralin e ushtrisë. Nuk duhet të flisni për personin tim. Nëse unë vdes, do të shkoj pranë Perëndisë; nëse ia dal, do të shëtis me ballin lart."

Abdurrahman Nâfiz Bey [Abdurahman Nafiz Bej] ishte shprehur:

- Zotërinj, doktorët e kanë ndaluar Paşa-në të kryejë detyrat e tij; mund t'i thoni që t'ia kalojë komandën Esad Paşa-it [Esat Pashës].

Pasha kishte deklaruar:

- Jo, nuk do të veprohet ashtu. Urdhrat do t'i nënshkruajë komandanti më i lartë i ushtrisë.

Në çastet e fundit, i kishte kërkuar nënkomandantit të lartë të ushtrisë Kerameddin Bey [Kiramettin Bej] që t'i këndonte disa vargje të shenjta dhe, gjatë dëgjimit të tyre, kishte dhënë shpirt. Hasan Rıza Paşa-i [Hasan Riza Pashai], pas plagosjes së tij për 8 orë qëndroi në jetë dhe më pas, në orën 2 të natës, dha shpirt.

Në datë 31 janar 1913, ditën e premte, në një ceremoni ushtarake.

FFT 2 86004 A2

İşkodra Müdafaası

— *Başı 7 inci sayfasında* —

büyük işlerini de bütün tafsilâtiyle anlatıyor.

Mütarekenin onun tarafından kabul edilmemesi sebebleri ne canlıdır. Bu yüksek değerdeki zat, böylece, üzerine ne büyük bir mesuliyet almış oluyor.. Nihayet kale bütün topu tüfeği vesairesile tahliye edilir. Fakat, bütün düşmanlarımızın hürmetle andığı Hasan Rıza paşa merhum, Sırpların önünden sonsuz hürmetlerle karşılanarak geçer.

Bu, hakikaten emsalsiz kitaptan öğrendiklerimiz bu kadarla da kalmıyor. Anlıyoruz ki, bunca müşkülât ve (askerî, siyasî, idarî bakımdan) mahrumiyetlere rağmen kalenin bu kadar dayanması harikulâde birşeydir. Hasan Rıza ile yanındaki arkadaşlarının idaresi, büyük değerde bir idare ve müdafaa, yüksek bir kahramanlık destanına mevzu olabilecek kadar mühimdir.

Kalenin mahdut erzakına rağmen halkın iaşesi de düşünülmüş, ahalinin düşman topçu ateşlerinden korunması için müsait bir mıntaka tesis edilmiştir. Bu da bize müdafaayı idare eden Türk komutanlarının büyük asker oldukları kadar insaniyete de, ne kadar hizmet ettiklerini gösterir.

Kitapta, sekiz on yerinden yaralandığı halde, tekrar iyi edilip biraz kendine gelirgelmez savaşa girmiş subay ve erler görüyoruz ki, insan, bu kahramanlıkları böyle tatlı bir dille dinleyip okumadıkça tasavvur edemez.

Bir avuç Türk askeriyle kendisinden birkaç misli üstün Karadağ ve Sırp kuvvetlerine karşı uzun zaman ve her kaleye nasip olmayan destanî bir müdafaada bulunan İşkodranın büyük kahramanlığı, herhalde meşhur Pilevne kahramanlığının ve tanıdığımız meşhur dünya müdafaa kahramanlıklarının dununda birşey değildir.

Son sözümüz, ayni zamanda bizzat bu müdafaayı idare etmiş olan yüksek müellif ve komutanları hem yüksek idareleri, hem de bu misilsiz kitaplarından dolayı tebrik etmek olacaktır.

Bu kitabı siz de okuyun! isterseniz, tarihî bir roman okur gibi okuyun! dilerseniz, zevkle satranç problemleri halleder gibi okuyun! Bunda çok fayda var. Herhalde vaktiniz boşuna geçmiş olmıyacaktır.

6. Mbrojtja e Shkodrës

... i tregon edhe punët e mëdha me shumë detaje. Mospranimi nga ana e tij i armëpushimit kishte arsye të forta. Ky person me këtë vlerë kaq të madhe, merr mbi vete kështu një detyrim shumë të madh.

Në përfundim, të gjithë topat dhe armët e kështjellës u tërhoqën dhe u dëbuan. Por në fakt të gjithë armiqtë që përkujtuan me nderim Hasan Paşa-në [Hasan Pashën] e vdekur, dalin përpara serbëve duke i përshëndetur me nderime pa fund.

Nuk mbetet me kaq ajo që po mësojmë nga ky libër i pakrahasueshëm. Po kuptojmë që pas kaq shumë përpjekjesh (nga aspekti ushtarak politik dhe administrativ) dhe privimesh, qëndresa e kështjellës për kaq kohë ka qenë një mrekulli. Drejtimi i Hasan Rıza Paşa-it [Hasan Riza Pashait] dhe i shokëve të tij, është një drejtim dhe mbrojtje me një vlerë shumë të madhe, ajo mund të bëjë pjesë në ato ngjarje të cilat janë subjekt i legjendave.

Me pak ushtarë turq në komandë, ka luftuar kundër ushtarëve disa herë më të shumtë në numër malazezë dhe serbë, në çdo kështjellë të Shkodrës me resurse të pamjaftueshme, duke e bërë mbrojtjen e këtij qyteti si mbrojtjen e Plevnës, duke merituar të jetë në nivelin e mbrojtjeve të famshme të qyteteve.

Pamje e Kalasë së Shkodrës dhe portreti i Rıza Paşa-it [Riza Pashait]

FRT061012

آرناوودلق مذاکراتنك انقطاعی حقنده

منتشا مبعوثی شکری قایا بکله مصاحبه‌سی

Hakimiyeti milliye 21.11.1923 873

حکومتمز ایله آرناوودلق هیئتی آره‌سنده‌کی مذاکراته ریاست ایدن منتشا مبعوثی شکری قایا بکدن پك ایی کیتمکده اولان مذاکراتك نه‌دن دولایی انقطاعه اوغرادیغنی صوردق. آرناوودلر ایله مذاکره اثناسنده، برطرفدن حکومتمزك مدافعی مدافعه ایدر ایکن دیکر طرفدن بزه چوق یاقین اولان برعنصره قارشی فوق العاده قولایلقلر و ساعده‌کارلق کوسترمش اولان شکری قایابك، مسئله‌یی بزه بوتون شمولیله آکلاتمق لطفنده بولونمشلردر:

— آرناوودلقله عقد اولونه‌جق مخابرات عهدنامه‌سیله دیکر مقاولاتك آز زمانده بر حسن نتیجه‌یه واصل اولمه‌جنی ظن ایدیلیوردی و قناعت عمومیده بومرکزده ایدی بردن‌بره انقطاعه اوغرامسی اسبابی حقنده معلومات لطف ایدرمیسکز؟

— آرناوودلق حکومتیله مناسبات تأسیسی وبرمخابرات معاهده‌سیله اقامت مقاولنامه‌سی وبرده تابعیت اشتلافنامه‌سی عقدایدیله‌جکدی آرناوودلق حکومتیله صمیمی برمناسبت تأسیسنی جداً آرزو ایدییوردی وبومناسباتك طرفین ایچون موجب نفعت اولاجغنه قانع بولنیوردی. بایه‌جغمز مقاولاتده کندیش داورانمق ده‌برو غرامزدی. اونك ایچوندرکه تورکیانسویهٔ طالع واقبالنك منحط بولندیغی زمانلرده بیله هیچ بردولته کوسترمدیکی مساعده‌لری کوسترمشدر. آرناوود هیئت مرخصه‌سی اولامرده بالفعل حربندن سوکرا وخصوصیله بونانلیلرك آرناوودلق أیرینی استیلا ایتدیکی زمان ظلم وتضیقدن قاچه‌رق تورکیایه التجا ایدن وطنه‌یه برمی‌یه برلشدیریلن بوتون آرناوودلرك آرناوودلق تابعیتنده قالمسنی طلب ایدییوردلری. صوکرادن کرك خارجده وکرك داخلده تورك تابعیتنده نه قدر آرناوود وارسه اونلرك ده آرناوودلق تابعیتنی قبول ایده‌بلمه‌لری ایچون کندیلرینه بر حق خیار ویرلمه‌سنی ایستیورلردی. قوتلی ومستقل بر آرناوودلق کورمك متفقت وحسیاتمزه پك موافق کلدیکی ایچون مناقشه‌سی بیله جائز اولمایان حقرق ولك وخصوصیله تورك دولتنك شمدی به قدر تعقیب ایتدیکی سیاسته مخالف بولنان بو مسائلك ده مناقشه‌سنده بر بأس کورمه‌دك. بالکز مملکت داخلنده اجنبی تابعیتنی حائز بابانجی کتله‌لرك بولنمسی حیات واستقلالی دوشونن هر دولت کبی بزده تجویز وترویج ایده‌مزدك. آنجق آرناوودلرك بوطلبلرینی رد ایتمه‌ش اولمق ایچون لوندره پروتوقولی تاریخی اولان ۱۰ آغستوس ۱۹۱۳ تاریخندن صوکره مملکتمزه کلن آرناوودلره برحق خاروبرلمسی اساسنی قبول ایتدك. آرناوودلق هیئتی قبول ایدیلن بو اساسك علی الاطلاق تورکیا وخارجده ساکن آرناوود عرقنه منسوب بالعموم اشخاصه تشمیلی ایستدیلر. حد ذاتنده، حدود معروفه‌یی کچن بوطلبی معاهداتده قبول ایدیلن بعض احساسات وشرائط داخلنده

[مابعدی اوچنجی صحیفه (۳،۲،۱) نجی ستونده]

7. Intervistë me deputetin e rrethit Menteşe (Muğla) Şükrü Kaya Bey [Shukri Kaja Bej] mbi ndërprerjen e bisedimeve me Shqipërinë

Kemi pyetur deputetin e rrethit të Menteşe-s [Menteshës] Şükrü Kaya Bey [Shukri Kaja Bej], i cili është përfaqësues i qeverisë sonë në dialogun me shqiptarët, mbi ndërprerjen e këtij dialogu i cili ishte duke u zhvilluar shumë mirë. Përfaqësuesi i qeverisë sonë Shukri Beu, ka ndarë nga koha e tij e çmuar që të na shpjegoj të vërtetën e kësaj teme.

A mund të na jepni informacion mbi ndërprerjen e aty për atyshme të bisedimeve me Shqiperinë, sidomos kur dihet fakti se bisedimet ishin duke shkuar aq mirë, saqë të gjithë shpresonin në përfundimin e bisedimeve dhe arritjen e një marrëveshjeje?

Krijimin e raporteve të mira me qeverinë shqiptare dhe arritjen e një marrëveshjeje në mes dy qeverive e dëshironim shumë. Madje, mirëkuptimin dhe tolerancën që nuk e kemi treguar ndaj asnjë shteti tjetër e kemi treguar ndaj shqiptareve. Megjithatë, delegacioni shqiptar kërkon që të gjithë shqiptaret që kane ikur nga dhuna e grekëve gjatë pushtimit të Epirit të njihen si shtetas të Shqiperisë. Pra, këta konsiderojnë se shqiptarët që jetojnë në Turqi dhe janë shtetas të Turqisë janë shtetas të Shqiperisë. Edhe pse ne kemi interes dhe dashuri për shtetin shqiptar këto kërkesa bien ndesh me politikat tona. Njëherit asnjë shtet i pavarur nuk lejon që brenda shtetit të stehoj shoqëri të huaja. Ne, sipas prtokolit të Londrës ju kemi dhënë një të drejtë *(qëndrimi)* shqiptarëve që kanë ardhur pas datës 10 gusht 1913. Ndërsa delegacioni shqiptar kërkuan që të përfshihen të gjithë individët e etnis shqiptare *(edhe të atyre që kanë ardhur para kësaj date)*

Şükrü Kaya Bey [Shukri Kaja Bej]

Geçmişte — Bugün

Hazırlayan :

FERİDUN FAZIL TÜLBENTÇİ
(Iktibas ve tercüme hakkı mahfuzdur)

İşkodra müdafaasının şanlı kumandanı

Hasan Rıza Paşa

37 yıl evvel bugün, 31 Ocak 1913 de Hasan Rıza Paşa şehit olmuştu. Balkan harbindeki şerefli İşkodra müdafaası ile askerlik tarihimizde mümtaz bir mevki işgal eden Hasan Rıza Paşanın nasıl vurulduğunu dünkü yazımızda kısaca arzetmiştik. Bugün, bu liyakatli ve kahraman kumandanın hal tercümesini anlatacağız. Hasan Rıza Paşa, aslen Kastamonu vilâyetinin Tosya ilçesindendir. 1871 de doğmuştur. Bağdat Valisi Namık Paşanın oğludur. 1895 de erkânıharp yüzbaşısı olarak orduya katılmış ve erkânıharbiye vazifeleri muallimi olarak Harp Akademisinde vazife almıştır.

1897 Yunan harbinde Alasonya ordusu erkânıharbiyesine tayin edilmiş, aynı yıl kolağası olmuştur. Yirmi yedi yaşında binbaşılığa, yirmi sekiz yaşında kaymakamlığa terfi etmiştir. 1899 da tahsilini ikmal etmek üzere Almanyaya gönderilmiş, meşhur Alman generali Hezlerin kumandasındaki kolordunun alaylarından birine subay olarak girmiştir. Bir yıl kadar Berlin genel kurmayının muhtelif şubelerinde çalışmıştır. Aynı zamanda Alman Harp Akademisinin son sınıf derslerine devam etmiş ve sınıf arkadaşları arasında iyi bir mevki kazanmıştır.

Almanyadan ayrılırken Alman erkânı harbiyesi kendisi hakkında verdiği rapora şu şayanı takdir cümleyi koymuştur: «Türk ordusu büyük erkânı harbiye riyasetini idare edebilir.» 1901 de rütbesi miralaylığa yükseltilmiş, 1903 de vatana dönerek erkânı harbiyei umumiye dairesine tayin olunmuş ve aynı yıl mirlivalığa terfi edilmiştir.

1904 de teftişi askerî komisyonu âzası iken ferik olmuştur. İkinci meşrutiyetin başlangıcında Edirnede fırka kumandanıydı. 1908 Eylûl ayının sonunda ikinci ordu erkânı harbiye reisliğine getirilmiştir. 1909 ağustos ayında tasfiyei rütebi askeriye kanunu mucibince rütbesi feriklikten kaymakamlığa indirilmiştir. Hasan Rıza Paşa bundan müteessir olmamış, arkadaşlarına:

— Zararı yok, daha gencim, ehliyetimi isbat ederek o rütbeyi tekrar alırım.

Demiştir. Nitekim daha bir yıl geçmeden bir rütbe terfi etmiştir. Nâzım Paşa (Babıâli baskınında vurulan) nın erkânı harbiye reisi vazifesiyle Bağdada gitmiştir. Muhtelif sebeplerle iki defa askerlikten istifa etmiş ise de kendisine tekrar vazife verilmiş, 1911 temmuzunda müstakil İşkodra fırkası kumandanı ve bilâhare kolordu kumandanı ve İşkodra valisi olmuştur. Balkan harbi başlayınca burada kuvvetli bir müdafaa yaratmıştır. Savaşları daima ateş hattında takip etmiş, kolordusunu mükemmel bir savaş kudretine yükseltmiştir. Kat kat üstün kuvvetler karşısında bile maneviyatını bozmamış, bütün imkânların kaybolduğu anda düşman hattını yarıp geçecek bir huruç hareketi hazırlamıştı. Bir gün plânını Esat Paşaya anlattığı zaman Esat Paşa Topdanî'nin:

— Beyefendi, ya muvaffak olamazsanız, Karadağlılar çok gaddar adamlardır. Fena intikam alırlar.

Demesi üzerine, en kat'î bir ifade ile:

— Benim için düşünme, muvaffak olamazsam, onların eline düşmem, çeker tabancayı intihar ederim.

Cevabını vermiştir. Hasan Rıza Paşa (o zaman Bey), bunu hakikaten yapacak, merd ve cesur bir askerdi. Politikaya hiç bir zaman karışmamış, İttihat ve Terakki fırkasını hırpalamak ve Nâzım Paşayı sadrâzam yapmak için Rumelide girişilen bazı teşebbüslerde kendisine yardım değil fakat hiç olmazsa müsamaha göstermesi rica edildiği zaman, İttihatçıları sevmediği halde:

— Ben bu hükûmetin valiliğini ve kumandanlığını kabul ettim. Bu suretle bir taahhüt altına girdim. Verdiğim söze muhalif hareket etmek benim için namussuzluktur. İcabına kani olursam istifa eder çekilirim. Ben vali ve kumandan iken hükûmet aleyhine en ufak bir teşebbüse bile müsamaha etmem. Azamî şiddetle hareket ederim.

Demişti. Mel'un bir kurşunla şehit edildiği zaman kırk iki yaşlarındaydı. İşkodra müdafaasında gösterdiği fevkalâde mu-

ARASTIRMA SALI

8. Komandanti i famshëm i mbrojtjës së Shkodrës, Hasan Rıza Paşa [Hasan Riza Pasha]

Shënim metodologjik: Ky është një tekst i Tülbentçi-t i botuar/transmetuar në përvjetorin e 37-të të rënies së Hasan Rıza Paşa-it (1950). Jetëshkrimi i plotë gjendet në kapitullin 3; këtu mbahen vetëm paragrafët unikë të këtij burimi, duke shmangur përsëritjet.

Si sot, përpara 37 vjetësh, në 31 janar 1913 Hasan Rıza Paşa [Hasan Riza Pasha] ra dëshmor. Hasan Rıza Paşa-i [Hasan Riza Pashai] kishte marrë një rol dhe pozitë shumë të rëndësishme me mbrojtjen e Shkodrës gjatë luftës ballkanike, dhe në shkrimin e djeshëm paraqitëm shkurtimisht detaje nga vrasja e tij.

(Për jetëshkrimin e plotë — datat, gradat, studimet në Gjermani, etj. — shih kapitullin 3.)

Një ditë kur ia kishte treguar planin për të çarë rrethimin Esad Paşa-it [Esat Pashait], ai i ishte përgjigjur: - Zotëri, po sikur të mos ia dilni? Malazezët janë njerëz tepër të ashpër. Marrin hak shumë rëndë.

Në përgjigje mori këtë përgjigje: - Mos u mendo për mua. Nëse nuk ia dal dot, nuk bie në dorë të tyre — nxjerr koburen dhe kryej vetëvrasje.

Hasan Rıza Paşa-i [Hasan Riza Pashai] (në atë kohë ishte Bey), do ta bënte me të vërtetë këtë gjë, pasi ishte një ushtar i guximshëm dhe trim. Nuk ishte përfshirë asnjëherë në politikë:

"Unë e kam pranuar drejtimin dhe rolin që më ka dhënë kjo qeveri si komandant. Kështu që kam marrë përsipër një premtim. Të veproj kundër premtimit të dhënë unë e quaj paturpësi. Nëse nuk jam dakord me të, jap dorëheqjen. Gjatë kohës që jam në drejtim nuk bëj asgjë të vogël kundër qeverisë."

Kur u vra me një plumb, ishte vetëm 42 vjeç. Për shkak të aftësive që demonstroi në mbrojtjen e Shkodrës, ishte rritur në gradë në Paşa, por nuk arriti ta merrte këtë lajm të mirë pasi ndërroi jetë.

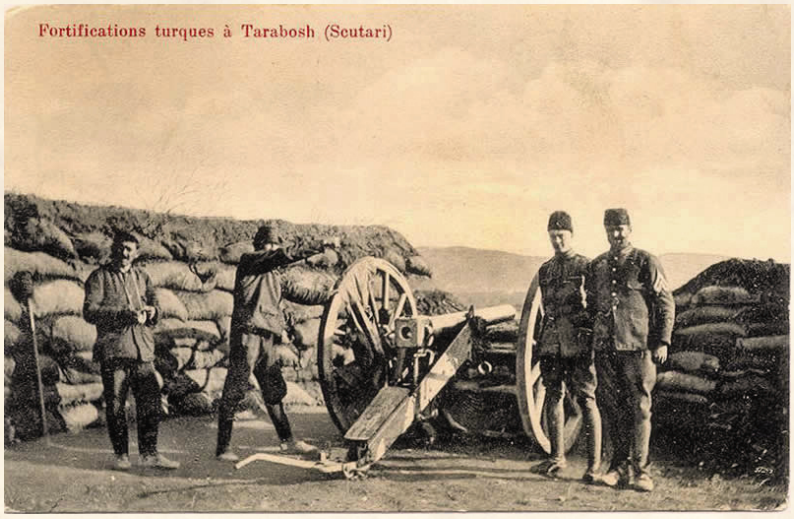

Forcat mbrojtjëse të Shkodrës

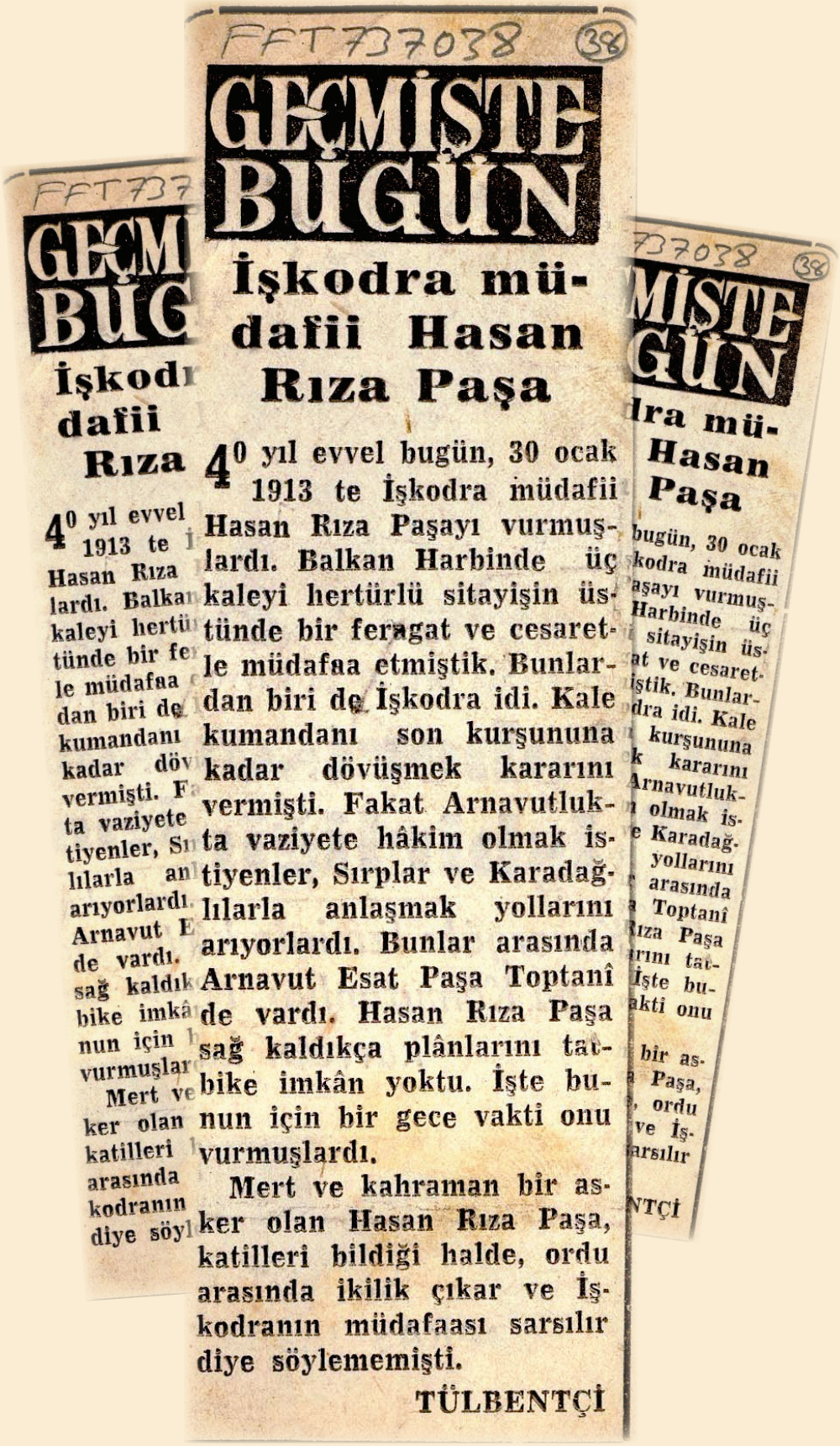

FFT737038 (38)

GEÇMİŞTE BUGÜN

İşkodra müdafii Hasan Rıza Paşa

40 yıl evvel bugün, 30 ocak 1913 te İşkodra müdafii Hasan Rıza Paşayı vurmuşlardı. Balkan Harbinde üç kaleyi hertürlü sitayişin üstünde bir feragat ve cesaretle müdafaa etmiştik. Bunlardan biri de İşkodra idi. Kale kumandanı son kurşununa kadar dövüşmek kararını vermişti. Fakat Arnavutlukta vaziyete hâkim olmak istiyenler, Sırplar ve Karadağlılarla anlaşmak yollarını arıyorlardı. Bunlar arasında Arnavut Esat Paşa Toptanî de vardı. Hasan Rıza Paşa sağ kaldıkça plânlarını tatbike imkân yoktu. İşte bunun için bir gece vakti onu vurmuşlardı.

Mert ve kahraman bir asker olan Hasan Rıza Paşa, katilleri bildiği halde, ordu arasında ikilik çıkar ve İşkodranın müdafaası sarsılır diye söylememişti.

TÜLBENTÇİ

9. Mbrojtësi i Shkodrës, Hasan Rıza Paşa [Hasan Riza Pasha]

Shënim metodologjik: Ky është një tekst i shkurtër përkujtimor i botuar nga Tülbentçi në përvjetorin e 40-të të rënies së Hasan Rıza Paşa-it (1953). Jetëshkrimi i plotë jepet në kapitullin 3; këtu mbahet vetëm pjesa specifike e këtij burimi.

Si sot 40 vite më parë, në 30 janar 1913 vranë mbrojtësin e Shkodrës Hasan Rıza Paşanë [Hasan Riza Pashën]. Gjatë luftës ballkanike të tre kështjellat i kishim mbrojtur me çdo lloj guximi dhe vetëmohimi. Një nga këto ishte edhe Shkodra. Komandanti i kështjellës kishte dhënë urdhër të luftohej deri në plumbin e fundit. Por ata që donin të drejtonin punët në Shqipëri, kërkonin një marrëveshje më serbët dhe malazezët. Mes tyre ishte dhe shqiptari Esad Paşa Toptani [Esat Pashë Toptani]. Për sa kohë të ishte gjallë Hasan Rıza Paşa [Hasan Riza Pasha], planet e tyre nuk kishin asnjë mundësi të viheshin në jetë. Për këtë arsye, një natë atë e qëlluan.

Hasan Paşa [Hasan Pasha] ishte një burrë trim dhe që demonstronte burrëri, dhe megjithëse i njihte vrasësit, me qëllim që të mos krijonte trazirë në ushtri dhe kështu që të mos dëmtonte gjendjen e ushtrisë që po mbronte Shkodrën, nuk e nxori një informacion të tillë.

Tülbentçi

Mbrojtësi i Shkodrës, Hasan Rıza Paşa [Hasan Riza Pasha]

FFT757131

"Geçmişte Bugün" konuşması
16 Ekim 1947

Sayın dinleyicilerim;

1216 Yıl evvel bugün, 16 Ekim 732 de, İspanya valisi ve meşhur Endülüs kumandanlarından Abdürrahman Gafikî ölmüştü. Abdürrahman, Endülüs tarihinin sayılı kahramanlarından biridir. 721 de İspanya valisi olmuştur. 731 de büyük bir ordu ile Fransa'ya yürümüş ve Toulouse yakınlarında Duc Eudes d'Aquitaine kumandasındaki Fransız ordusuna karşı parlak bir meydan muharebesi kazandıktan sonra Fransa'nın istilâsına başlamıştı. Hareket üssünden çok uzaklaşan Abdürrahman Gafikî ,Dara ve Serhas'ın Maraton ve Termopilde,Keyhüsrev'in Mısır'da yapamadığını yapmak istemiş ve çok uzaklarda döğüşmekte tereddüt etmemişti. Tours ile Poitieres arasında Charles Martel'in ordularına karşı Ekim 732 ortalarında bir meydan muharebesi vermeğe mecbur oldu. Bütün fedakârlıklara rağmen Abrürrahman bu muharebeyi kaybetti. Kendisi de şehit düştü.Araplar bu muharebenin vuku bulduğu yere Balatüşşuheda yâni şehitler şosesi ismini vermişlerdi.

\+ + +

497 Yıl evvel bugün, 16 Ekim 1448 de,Türk orduları Kosova sahrasında toplanmışlardı. 1444 te cereyan eden Varna meydan muharebesinde mağlûp olan Jan Hunyad, Türkler'in Arnavutluk'ta meşgul olmasından istifade ederek Avrupa devletlerinden topladığı askerlerle büyük bir ordu vücude getirmiş ve Varna savaşının acısını çıkarmak için Tuna'yı geçerek Sırbistan vilâyetimizi işgale başlamıştı. Bunun üzerine İkinci Murat tecemmüünü Sofya vilâyetimizde yaptıktan sonra,işin ehemmiyetini bizzat orduya anlattı. ve Sofya'dan yürüyüşe geçti. Haçlılar bu kadar kısa bir zamanda, bu kadar kuvvetli bir ordunun kurulacağına ihtimal vermiyorlardı. 10 Ekimde öncülerimiz Kosova'ya geldiler.16 Ekimde İkinci Murat, bir zamanlar Birinci Murad'ın

FFT757131A1

silâh zaferiyle şenlendirdiği Kosova sahrasında ordugâhını kurdu. Fakat Avrupa'nın bu bölgesinde sulhun devamını arzu ediyor ve kan dökülmesine mâni olmak istiyordu.Düşmana elçi göndererek sulh yapılmasını ve muharebeden vazgeçilmesini istedi. Fakat mağrur düşman bütün iyi niyetli tekliflerimizi reddetti. Günah bizden gitmişti. İkinci Murat son meydan muharebesinin son emrini verdi: "Biz harp etmek istemiyorduk. Bizi mecbur ettiler. Allah silâhlarımızı muzaffer edecektir. Yarın şafakla beraber davullar çalsın, Varna'da benimle beraber bulunanlar ilk olarak düşmana katılacaktır.

Sayın dinleyicilerim, yarın şafakla beraber tarihin meşhur İkinci Kosova meydan muharebesimiz başlıyacaktır.

+ + +

272

271 Yıl evvel bugün, 16 Ekim 1676 da Türkiye ile Lehistan arasında sulh muahedesi imzalanmıştı. 18 Ekim 1672 de akdedilen Bucas anlaşmasından sonra Lehistan kralı ölmüş, yerine Jan Subyeski intihabedilmişti. Subyeski'nin taahhüt edilen vergiyi vermemesi ve düşmanca hareketlerde bulunması üzerine iki devlet arasında harp başladı. Sadrâzam Fazıl Ahmet paşa hasta olduğundan sefere iştirak edemedi. Savaşlar dört sene kadar sürdü.Nihayet 16 Ekim 1676 da sulh muahedesi imzalandı. Bu muahedeye göre, Lehistan'ı vergi vermekten muaf tutuyorduk.

+ + +

795

394 Yıl evvel bugün, 16 Ekim 1553 te, tanınmış ressam Lukas Kranak ölmüştü. Lukas,1472 de, Almanya'da Kranak kasabasında doğmuş ve Saks hükümdarlarının ressamı olarak tanınmıştır. Bir aralık Felemenk'e giderek orada imparator Şarlken'in resmini yapmıştı. Lukas 16 ıncı yüz yılın resim sanatının kadın yüzü ve kadın vücudu resmetmekte hakikî bir üstadıdır. Havva ve Lükers adlı tabloları Avrupa müzelerindeki şaheserler koleksiyonunu süslemektedir.

10. Fjalimi me temë "Nga dje deri më sot"

Shënim metodologjik: Ky tekst është një fjalim radiofonik i Feridun Fazıl Tülbentçi-t në serinë "Sot në histori" (Tarihte Bugün). Janë përkthyer vetëm pjesët që lidhen me Shqipërinë dhe Ballkanin; pjesët mbi Andaluzinë (beteja Tours–Poitiers, 732), Poloninë (traktati i 1676 dhe Jan Sobieski) dhe Holandën (piktori Lukas Cranach, 1553) janë lënë jashtë si jashtë teme. Udhëzimet teknike radiofonike ("Të nderuar dëgjues", "Sinjali i fillimit", etj.) nuk janë përfshirë në përkthim.

16 tetor 1947

498 vjet më parë, në 16 tetor 1448, ushtritë turke ishin mbledhur në rrafshin e Kosovës. Në vitin 1444 Jan Hunyadi [János Hunyadi], i cili ishte mundur në betejën e Varnës, duke përfituar nga rasti që turqit ishin të zënë me betejat kundër shqiptarëve, me ushtarët që mblodhi nga vendet e Evropës, ngriti një ushtri të madhe dhe, me qëllim që të hakmerrej ndaj humbjes së Varnës, kaloi lumin Danub dhe filloi të pushtonte vilajetin e Serbisë.

Pas kësaj, Murat II [Murati i Dytë], pasi mblodhi ushtrinë në Sofje, i foli ushtrisë vetë për situatën dhe më pas u nis nga Sofja me marshim. Ushtarët e kryqëzatës, në një kohë kaq të shkurtër, nuk i jepnin mundësi krijimit të një ushtrie kaq të fortë në një hark kohor kaq të shkurtër. Në 10 tetor ushtria osmane mbërriti në Kosovë dhe në 16 tetor, Murat II, i cili ishte pasardhës i Murat I-it [Muratit të Parë], vendosi ushtrinë e tij në Kosovë.

Megjithatë, ai dëshironte vazhdimin e paqes dhe donte të parandalonte gjakderdhjen. Dërgoi një ambasador tek armiku dhe u kërkoi paqe dhe të hiqnin dorë nga lufta. Por armiku krenar i refuzoi të gjitha ofertat tona të përcjella me qëllime të mira. Murat II përcolli urdhrin e betejës së ashpër:

"Ne nuk donim të luftojmë. Ata na detyruan. Zoti do ndihmojë luftëtarët tanë të triumfojnë. Nesër në agim, do të luhen daullet; ata që janë me mua nga Varna do të bashkohen së pari në këtë parakalim."

Pamje e Shkodrës dhe ura mbi lumin Drin

HARTA

Hartë e rrethinave të Shkodrës, 125.000 m

Përshkrimi: Hartë topografike e rrethinave të Shkodrës, e përdorur për paraqitjen e pozicioneve strategjike gjatë rrethimit të qytetit.

İŞKODRA civarının 1:25.000 M Haritası

Harita: 7

İstanbul — Askeri Matbaa — 1934

Hartë e pjesës jugore të Shkodrës.

Përshkrimi: Hartë që paraqet pjesën jugore të Shkodrës dhe zonat përreth me rëndësi për analizën ushtarake të mbrojtjes së qytetit. Shkalla: 1:175.000

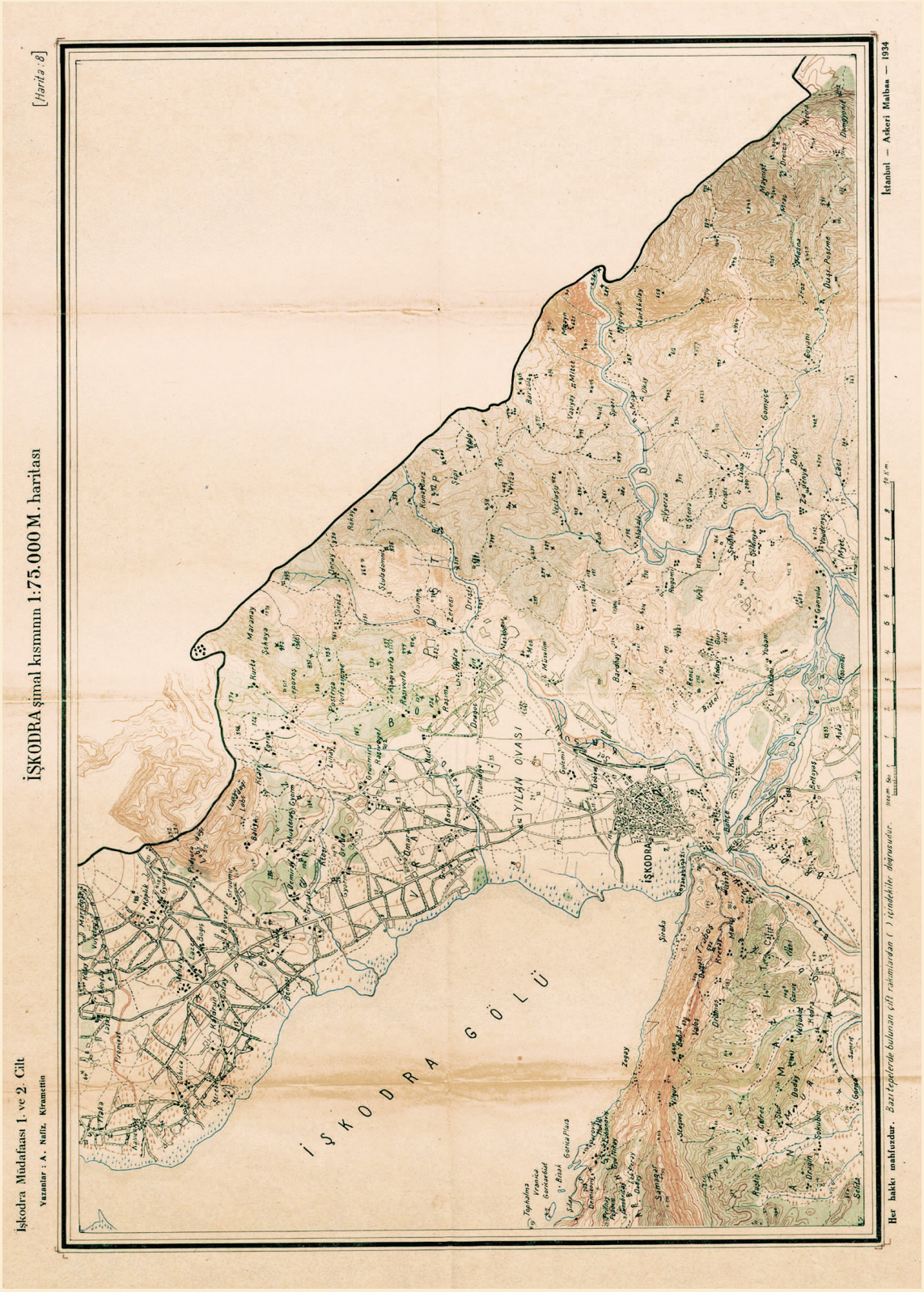

Hartë e pjesës veriore të Shkodrës.

Përshkrimi: Hartë e pjesës veriore të Shkodrës, ku pasqyrohen drejtimet e lëvizjes së forcave ushtarake dhe pozicionet mbrojtëse. Shkalla: 1:175.000

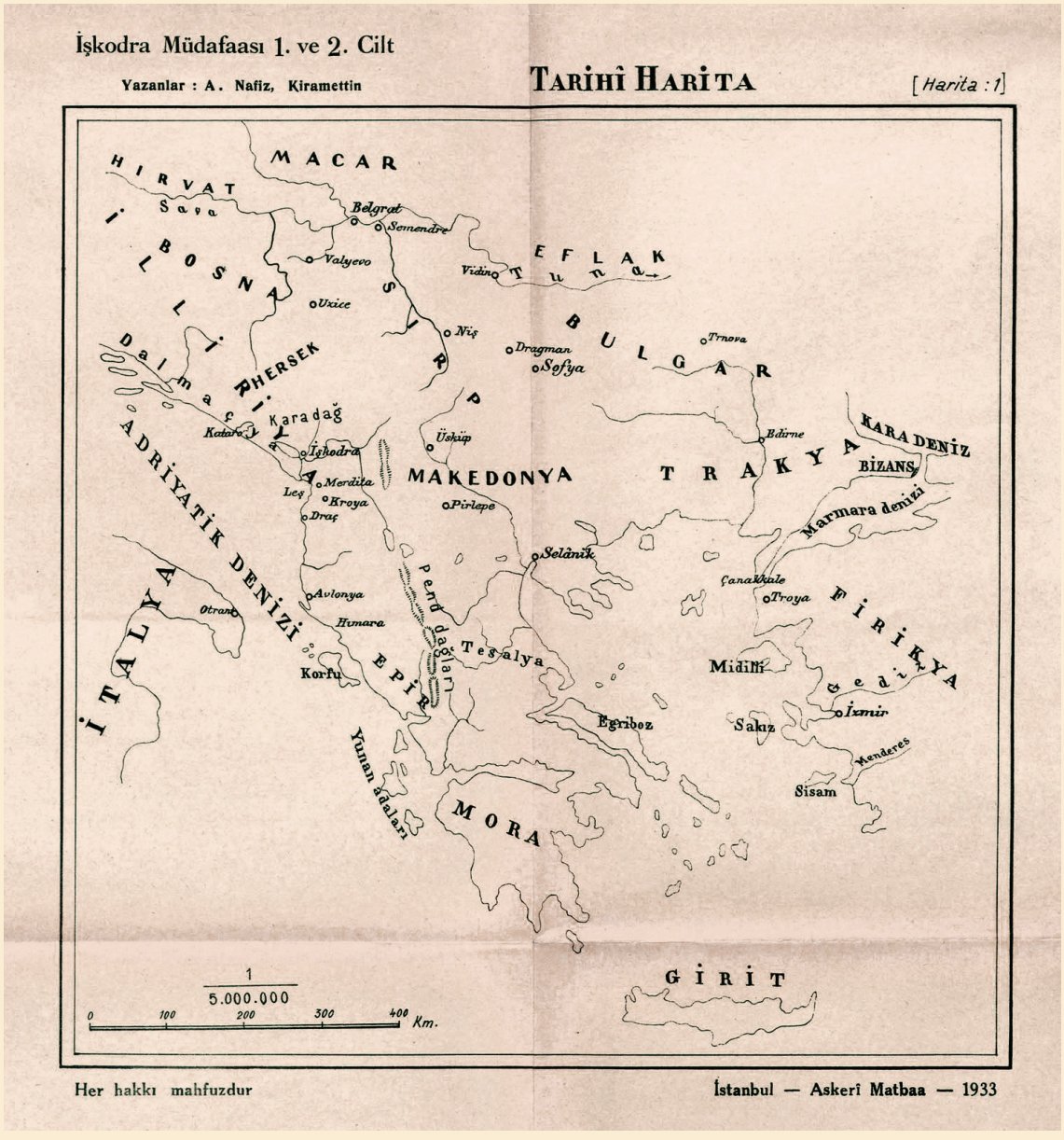

Hartë historike

Harta e historisë së Malit të Zi.
Përshkrimi: Hartë historike që paraqet zhvillimin territorial dhe kontekstin gjeopolitik të Malit të Zi në lidhje me Shkodrën.

Karadağ tarihçesine ait harita

[Harita: 2 A]

Her hakkı mahfuzdur

İstanbul — Askeri Matbaa — 1933

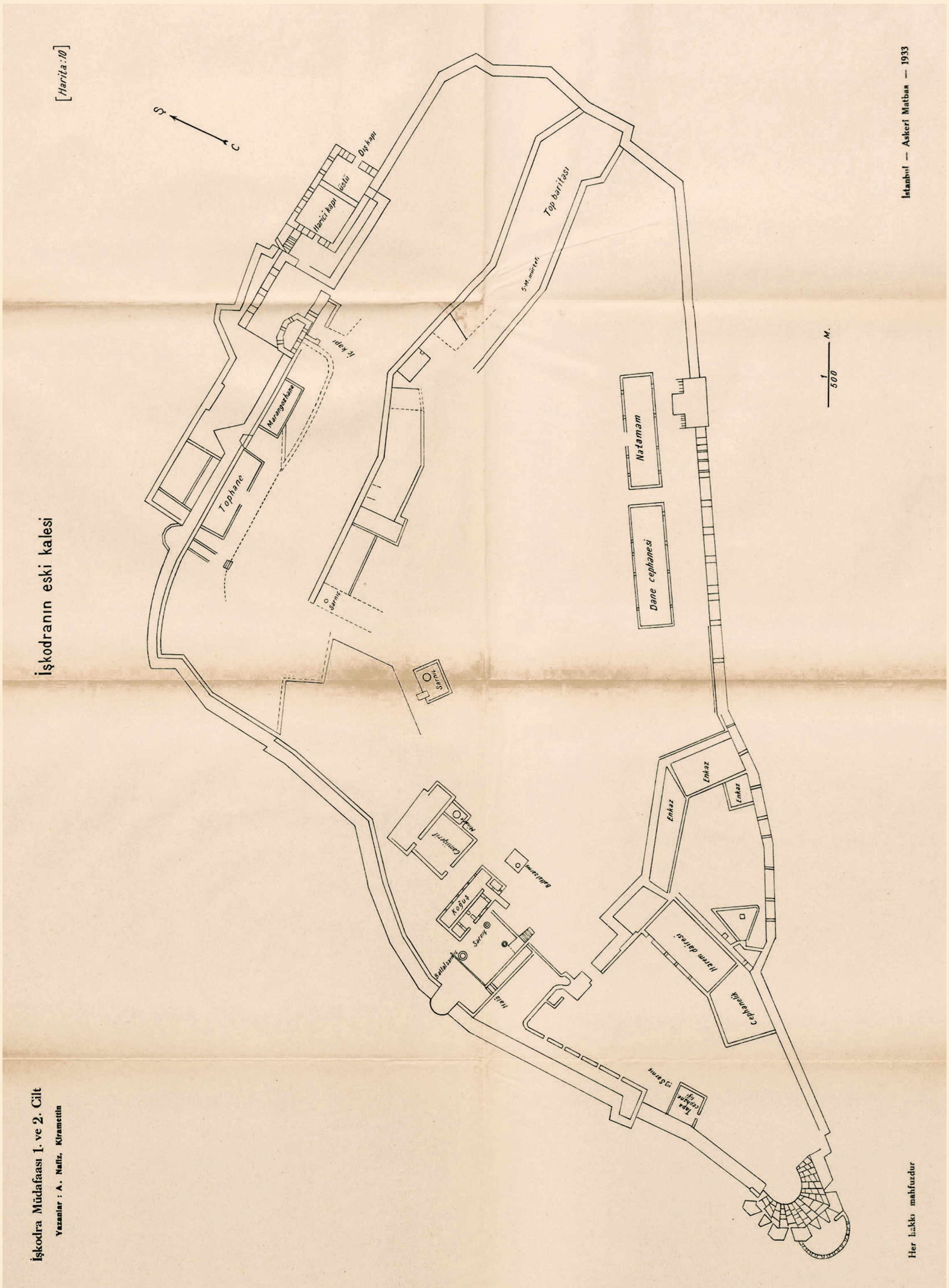

Kalaja e vjetër e Shkodrës

Përshkrimi: Pamje dhe skicë e kalasë së vjetër të Shkodrës, me rëndësi për kuptimin e pozicionit strategjik të qytetit.

Ardhja e K.O të Shkodrës në Tiranë pas zbrazjes së kalasë

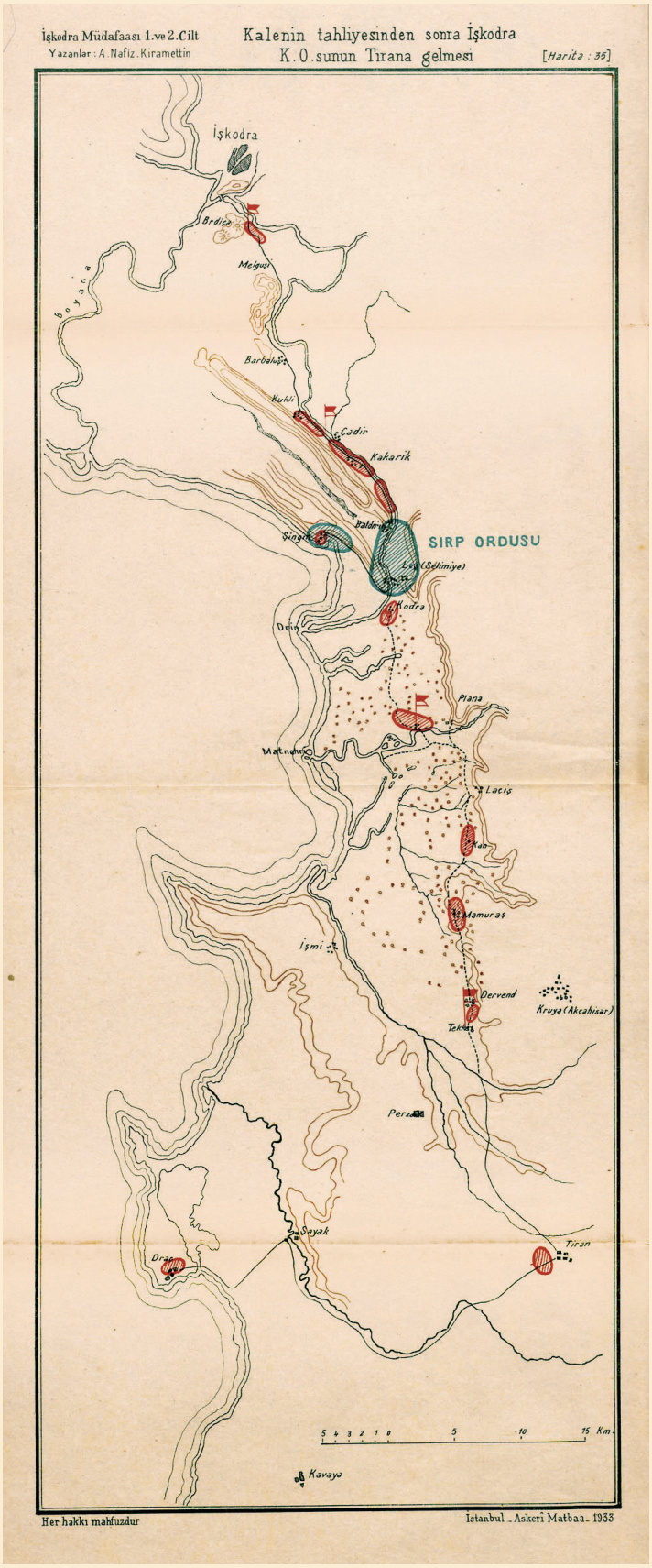
İşkodra Müdafaası 1.ve 2.Cilt
Yazanlar : A.Nafiz.Kiramettin
Kalenin tahliyesinden sonra İşkodra
K.O.sunun Tirana gelmesi
[Harita : 35]
İşkodra
Brdica
Melguşi
Boyana
Barbalu
Kukli
Çadir
Kakarik
Baldiri
Şingin
SIRP ORDUSU
Lev (Selimiye)
Kodra
Drin
Plana
Matnohr
Laçiş
Kan
Mamuraş
İşmi
Dervend
Kruya (Akçahisar)
Tekke
Perza
Şayak
Tiran
Drac
5 4 3 2 1 0 5 10 15 Km.
Kavaya
Her hakkı mahfuzdur
İstanbul _ Askeri Matbaa _ 1933

Parimet e projektit të arbitrazhit të përgatitur për Shkodrën

Përshkrimi: Dokument hartografik dhe politik që lidhet me projektet ndërkombëtare për statusin e Shkodrës.

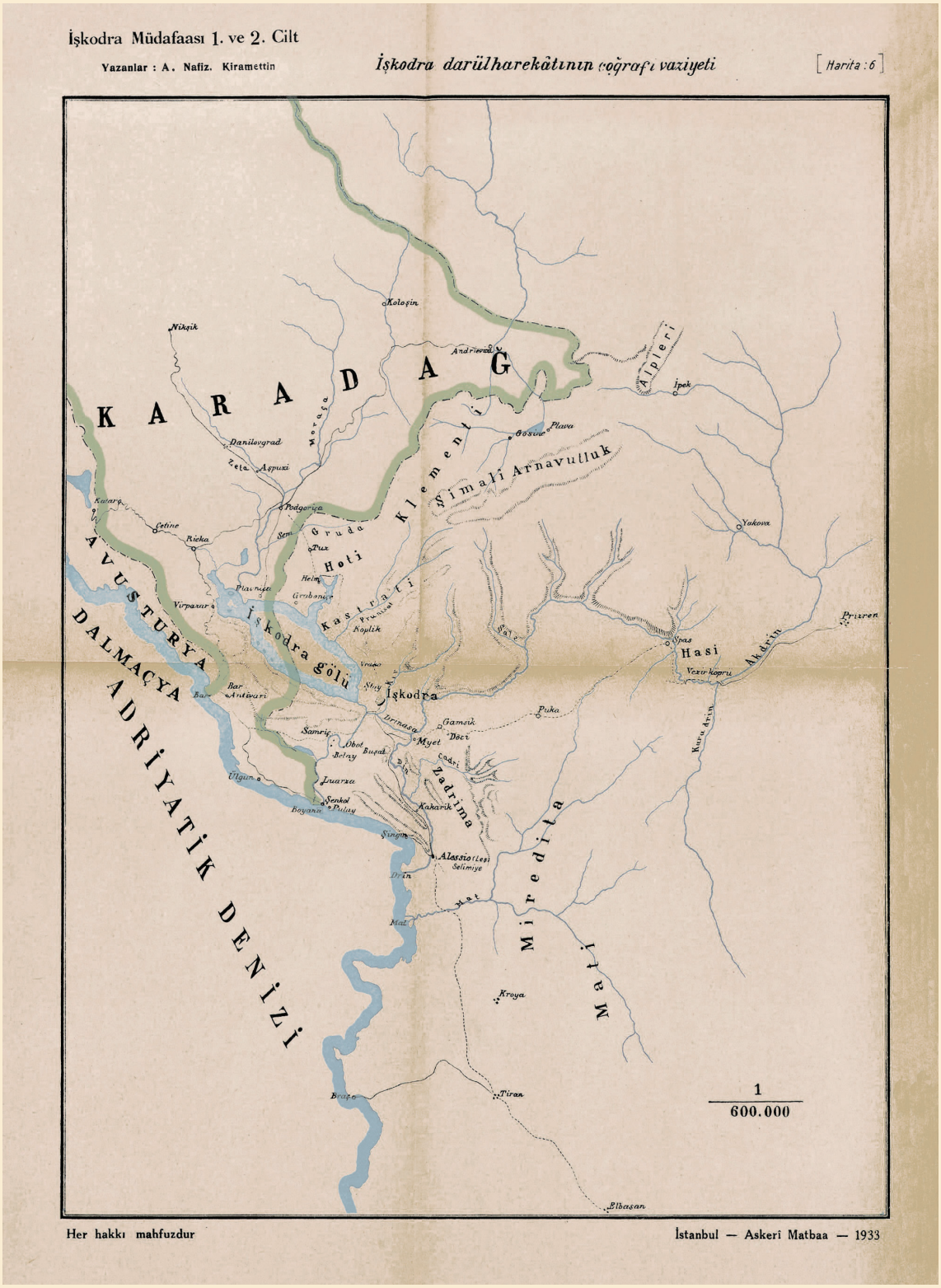

Situata gjeografike e Darülharekat Shkoder

Përshkrimi: Hartë që paraqet organizimin gjeografik të zonës së operacioneve të Shkodrës.

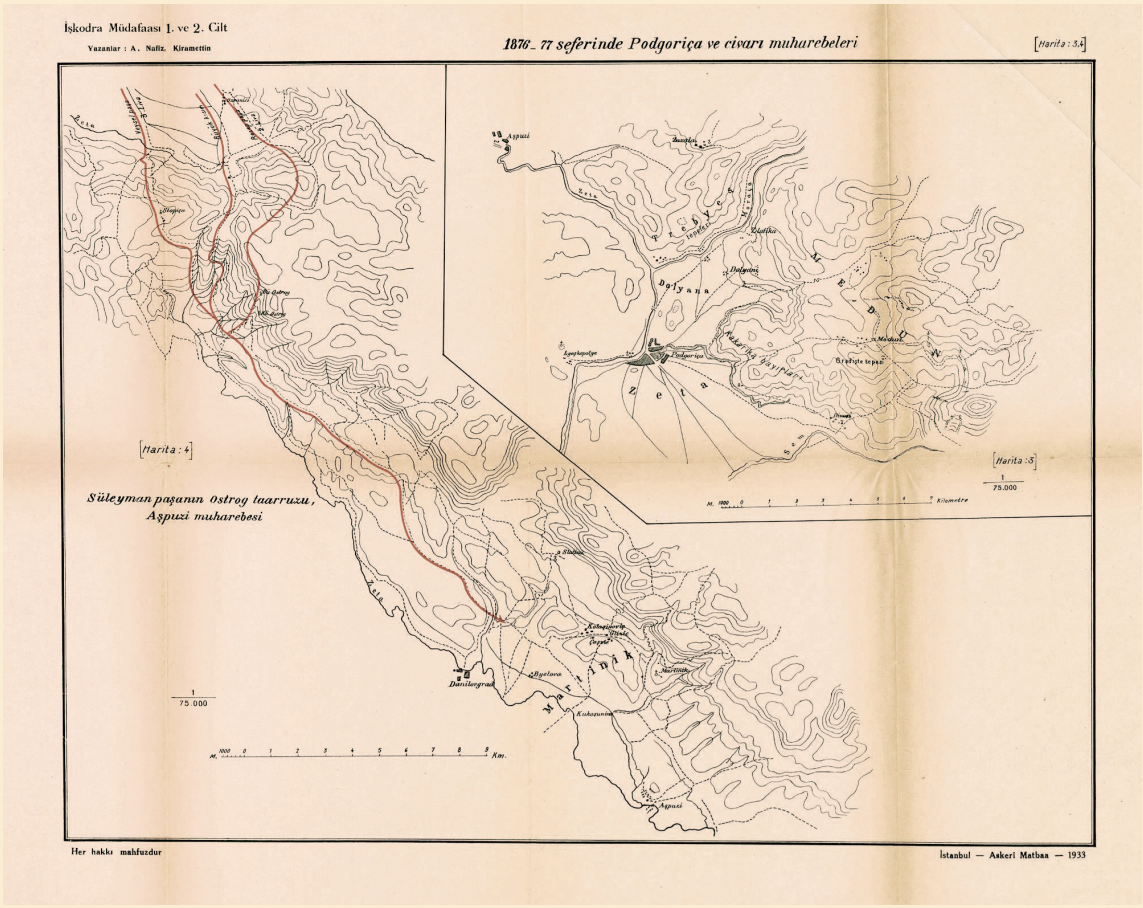

Betejat e Podgoricës dhe rrethinave të saj në fushatën 1876-77
Përshkrimi: Hartë historike që ndihmon për të kuptuar sfondin ushtarak të rajonit përpara ngjarjeve të viteve 1912–1913.

Qyteti i Shkodrës dhe detajet e tij
Përshkrimi: Hartë urbane e qytetit të Shkodrës dhe zonave përreth në prag të rrethimit.
Data: 14 shtator 1912.

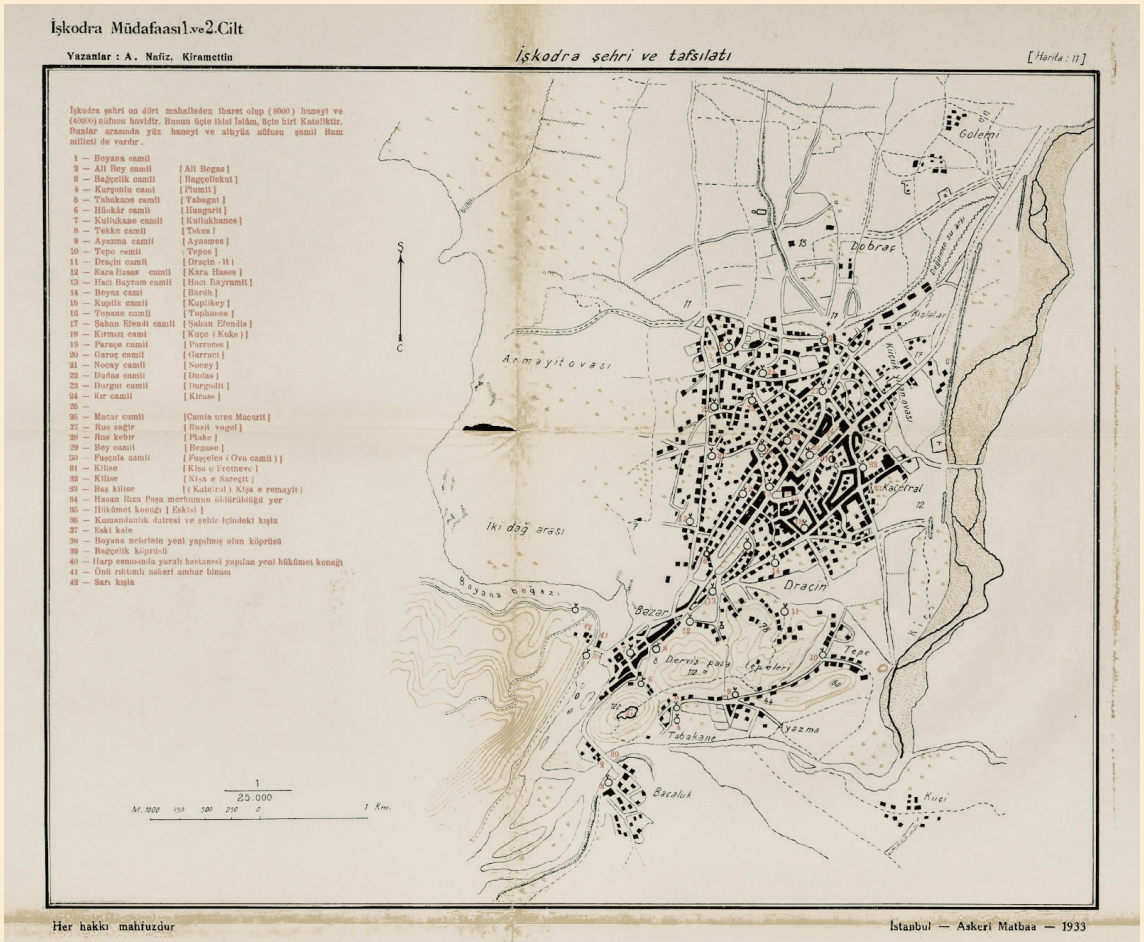
İşkodra Müdafaası 1.ve 2.Cilt
Yazanlar : A. Nafiz, Kiramettin
İşkodra şehri ve tafsılatı
[Harita : 11]
İşkodra şehri on dört mahalleden ibaret olup (8000) haneyi ve (40000) nüfusu havidir. Bunun üçte ikisi İslâm, üçte biri Katoliktir. Bunlar arasında yüz haneyi ve altıyüz nüfusu şamil Rum milleti de vardır.
1 — Boyana camii
2 — Ali Bey camii [Ali Begas]
3 — Bağçelik camii [Bagçeliekut]
4 — Kurşunlu camii [Plumit]
5 — Tabakane camii [Tabagut]
6 — Hünkâr camii [Hungarit]
7 — Kullukane camii [Kullukhanes]
8 — Tekke camii [Tekes]
9 — Ayazma camii [Ayasmes]
10 — Tepe camii [Tepes]
11 — Draçin camii [Draçin - it]
12 — Kara Hases camii [Kara Hases]
13 — Hacı Bayram camii [Hacı Bayramit]
14 — Beyaz camii [Bardh]
15 — Kuplik camii [Kuplikey]
16 — Topane camii [Tophanes]
17 — Şaban Efendi camii [Şaban Efendis]
18 — Kırmızı camii [Kuçe (Kuke)]
19 — Paruçe camii [Parruces]
20 — Garuç camii [Garruci]
21 — Noçay camii [Nocey]
22 — Dudas camii [Dudas]
23 — Durgut camii [Durgudit]
24 — Kır camii [Kirase]
25 —
26 — Macar camii [Camia ures Macarit]
27 — Rus sağir [Rusit vogel]
28 — Rus kebir [Plake]
29 — Bey camii [Begase]
30 — Fuşçala camii [Fuşçeles (Ova camii)]
31 — Kilise [Kişa e Frotnevc]
32 — Kilise [Kişa e Sareçit]
33 — Baş kilise [(Katedral) Kişa e remayit]
34 — Hasan Rıza Paşa merhumun öldürüldüğü yer
35 — Hükûmet konağı [Eskisi]
36 — Kumandanlık dairesi ve şehir içindeki kışla
37 — Eski kale
38 — Boyana nehrinin yeni yapılmış olan köprüsü
39 — Bağçelik köprüsü
40 — Harp esnasında yaralı hastanesi yapılan yeni hükûmet konağı
41 — Önü rıhtımlı askeri ambar binası
42 — Sarı kışla
Golemi
Dobraç
Kişlalar
Kaçetral
Armayit ovası
İki dağ arası
Boyana boğazı
Bazar
Dracin
Dervis paşa
Tepe
Tabakane
Ayazma
Bacaluk
Kuci
1
25.000
M. 1000 750 500 250 0 1 Km.
Her hakkı mahfuzdur
İstanbul — Askeri Matbaa — 1933

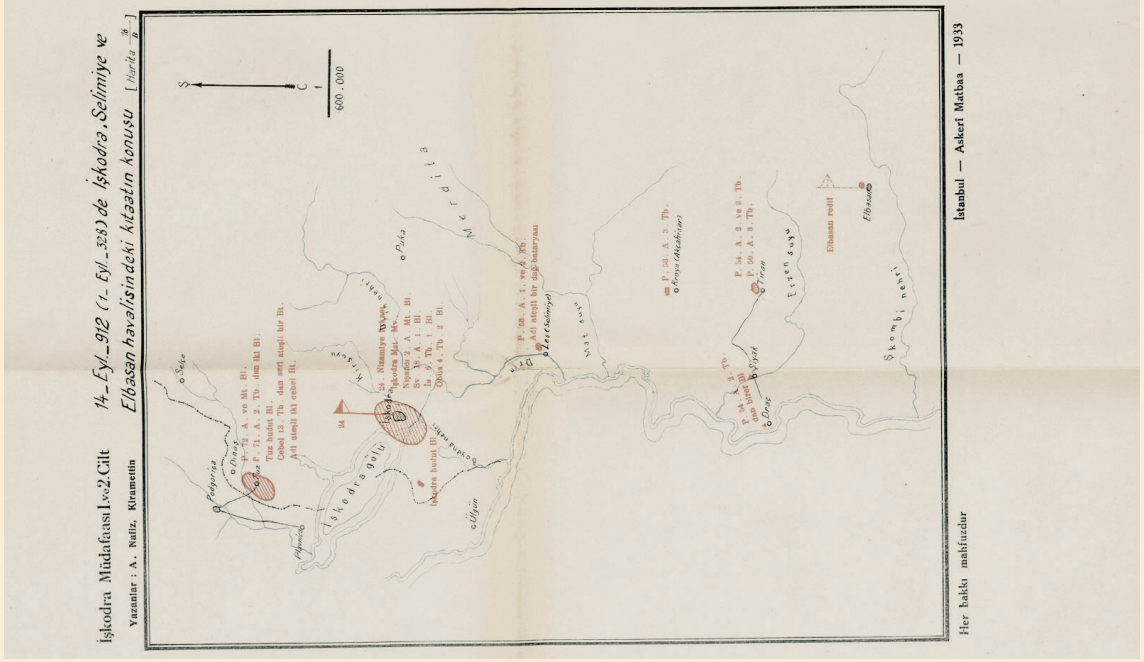
İşkodra Müdafaası 1.ve 2.Cilt
Yazanlar : A. Nafiz, Kiramettin
14_Eyl._912 (1_Eyl._328) de İşkodra, Selimiye ve Elbasan havalisindeki kıtaatın konuşu
[Harita 16/11]
600.000
Merdita
Paka
Selçe
Dinaş
Podgoriça
Kiresuyu
İşkodra gölü
Boyana nehri
Ülgün
Mat suyu
Drin
Erzen suyu
Şkombi nehri
Elbasan redif
Elbasan
İstanbul — Askeri Matbaa — 1933
Her hakkı mahfuzdur

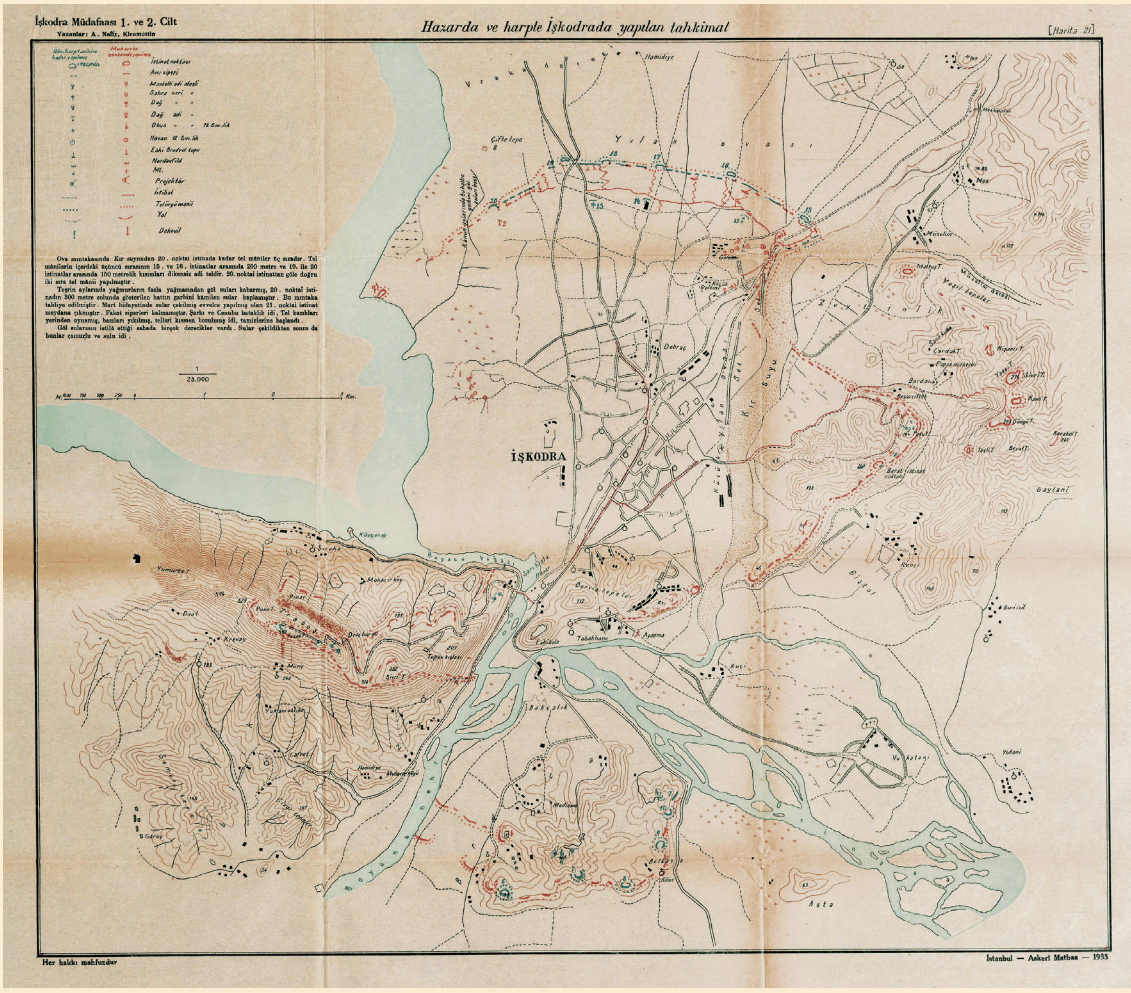

Ushtrime në Kaspik dhe lufta në Shkodër

Betejat në Garbirumeli

Përshkrimi: Skicë ushtarake që tregon zhvillimet luftarake në zonën e Garbirumelisë.

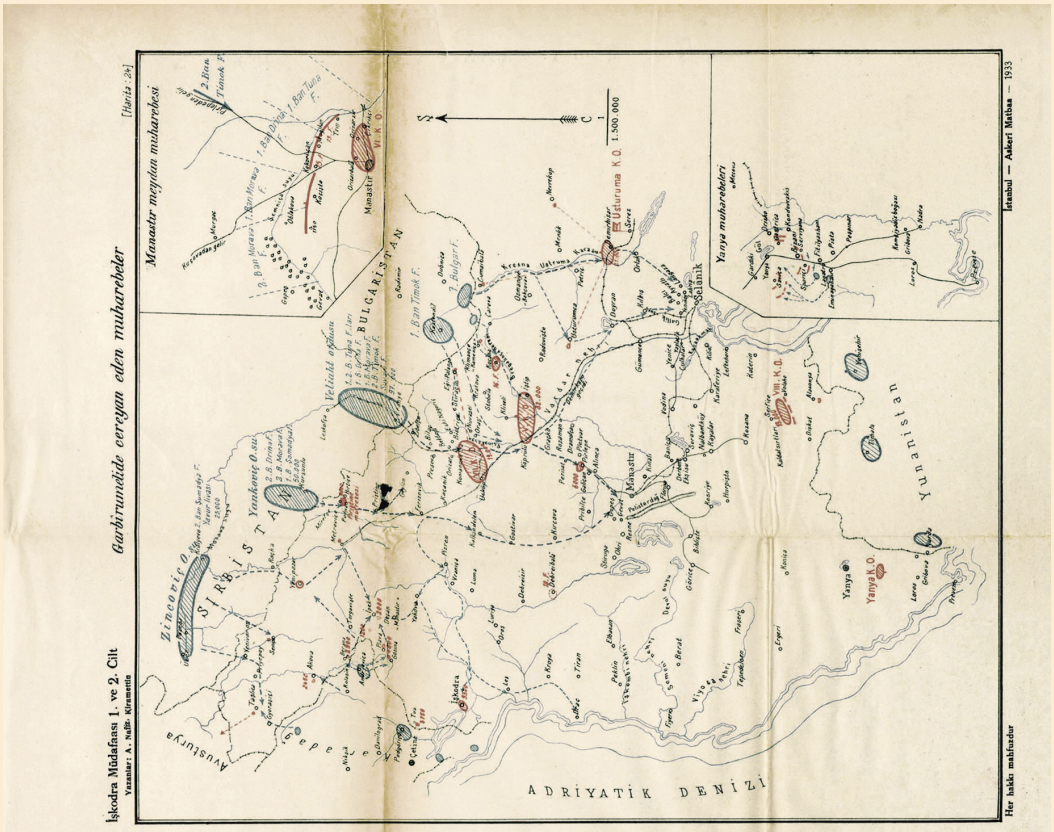

İşkodra Müdafaası 1. ve 2. Cilt
Yazanlar: A. Nafiz, Kiramettin

İşkodrada bulunan nokatı istihkâmiyeyi irae eder haritadır

[Harita: 19]

Statusi përfundimtar i forcave të mbrojtjes së Shkodrës dhe aleatëve

Pjesa veriore e Shkodrës
Shkalla: 175.000 m.

İşkodra Müdafaası 1. ve 2. Cilt
Yazanlar: A. Nafiz Kiramettin

İpek darülharekâtında cereyan eden harekât

[Harita : 25]

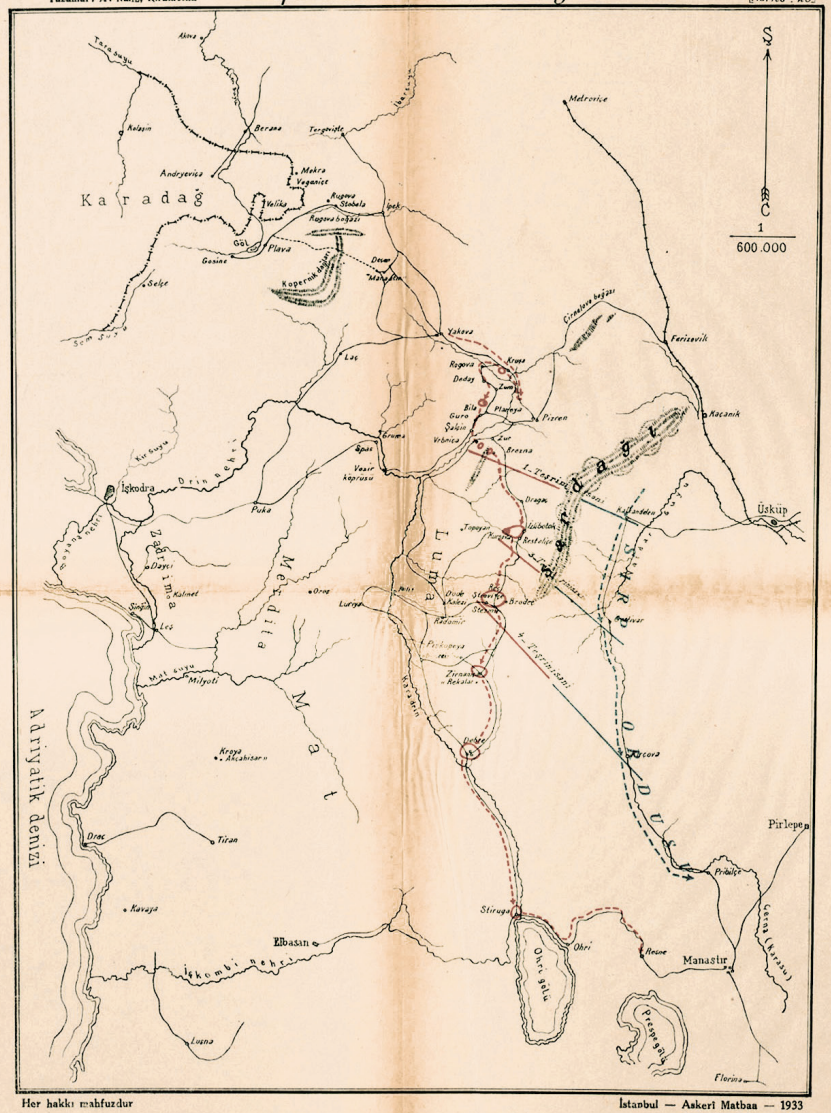

Her hakkı mahfuzdur

İstanbul — Askeri Matbaa — 1933

İşkodra Müdafaası 1. ve 2. Cilt
Yazanlar: A. Nafiz Kiramettin

Zadrima Muharebesi

[Harita : 30]

Her hakkı mahfuzdur

İstanbul — Askeri Matbaa — 1933

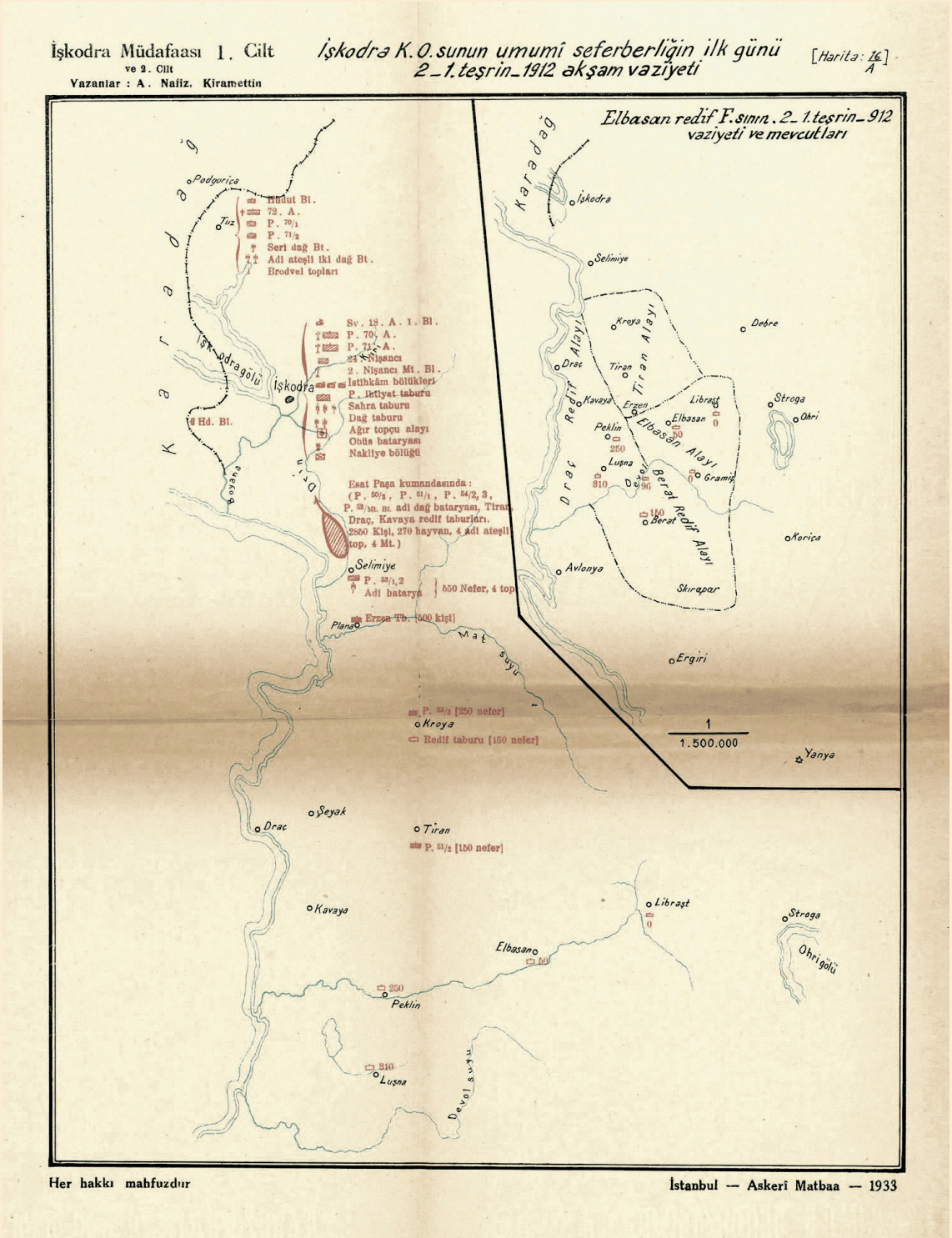

Dita e parë e mobilizimit të përgjithshëm të Korpusit të Shkodrës

Përshkrimi: Skicë organizative që paraqet gjendjen e forcave në ditën e parë të mobilizimit.

Përvoja e Ushtrisë Malazeze

Pozicionet e armikut në Frontin e Taraboshit dhe sulmi i parë i armikut në këtë front.

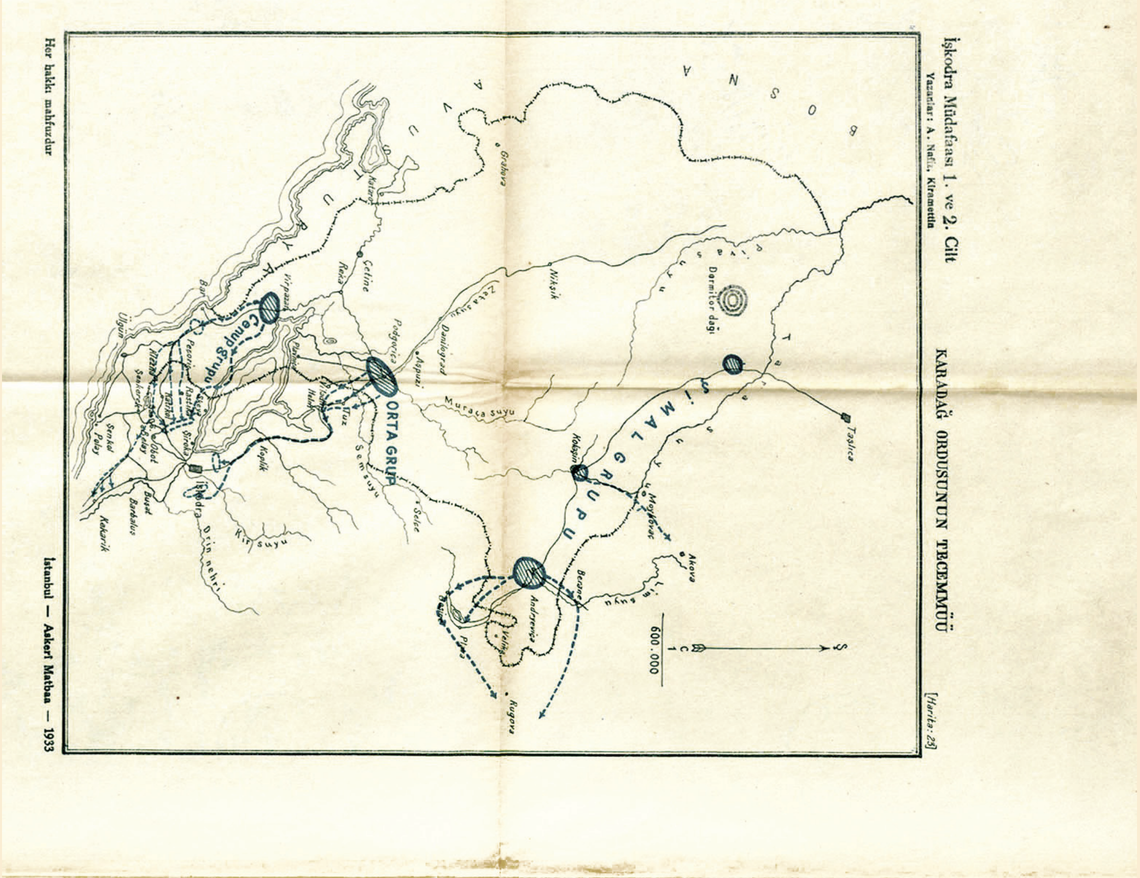
İşkodra Müdafaası 1. ve 2. Cilt
Yazanlar: A. Nafiz, Kiramettin
KARADAĞ ORDUSUNUN TECEMMÜÜ
(Harita: 25)
ORTA GRUP
ŞİMAL GRUPU
Cenup grupu
Taşlıca
Dormitor dağı
Podgoriça
Çetine
İşkodra
1: 600.000
Her hakkı mahfuzdur
İstanbul — Askeri Matbaa — 1933

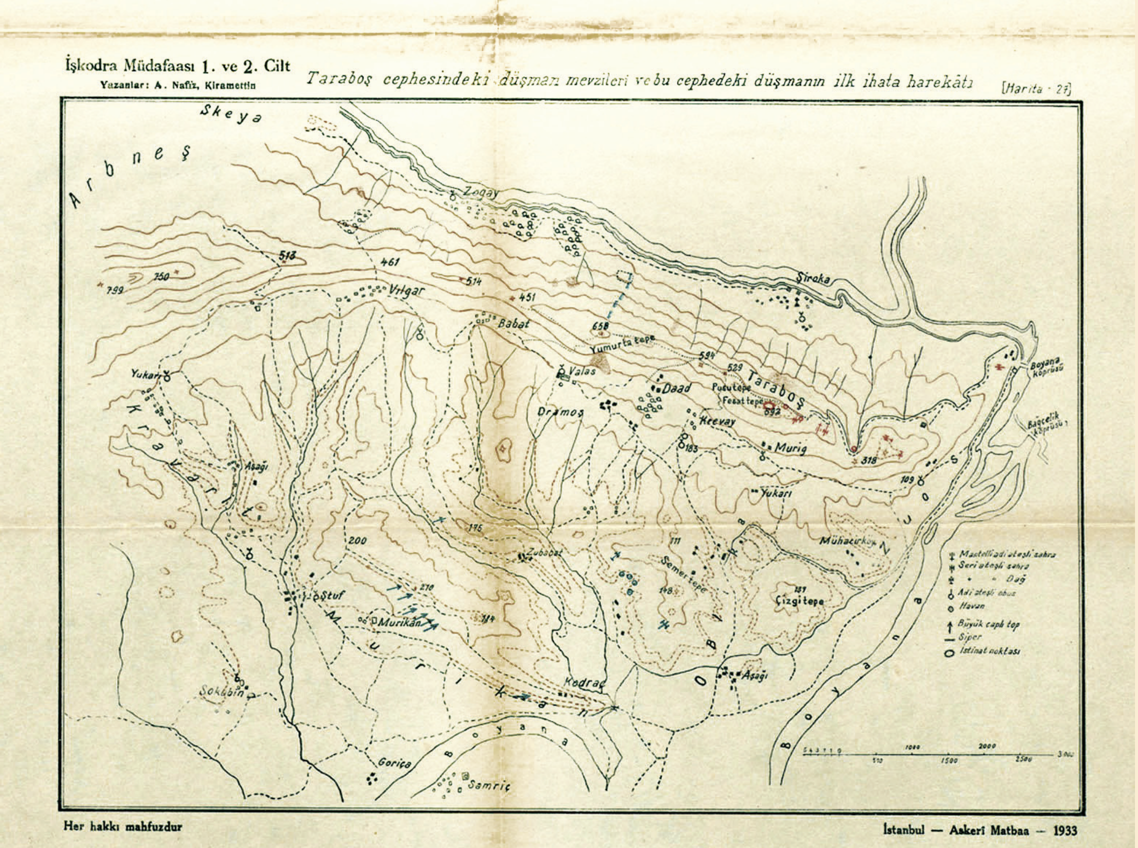
İşkodra Müdafaası 1. ve 2. Cilt
Yazanlar: A. Nafiz, Kiramettin
Taraboş cephesindeki düşman mevzileri ve bu cephedeki düşmanın ilk ihata harekâtı
(Harita · 23)
Skeya
Arbneş
Zogay
Şiroka
Taraboş
Vrigar
Babat
Yumurta tepe
Valas
Daad
Dramos
Krevay
Murig
Yukarı
Muhacirköy
Çizgitepe
Aşağı
Kodraş
Murikan
Sokolbin
Goriça
Samriç
Boyana
Boyana Köprüsü
Her hakkı mahfuzdur
İstanbul — Askeri Matbaa — 1933

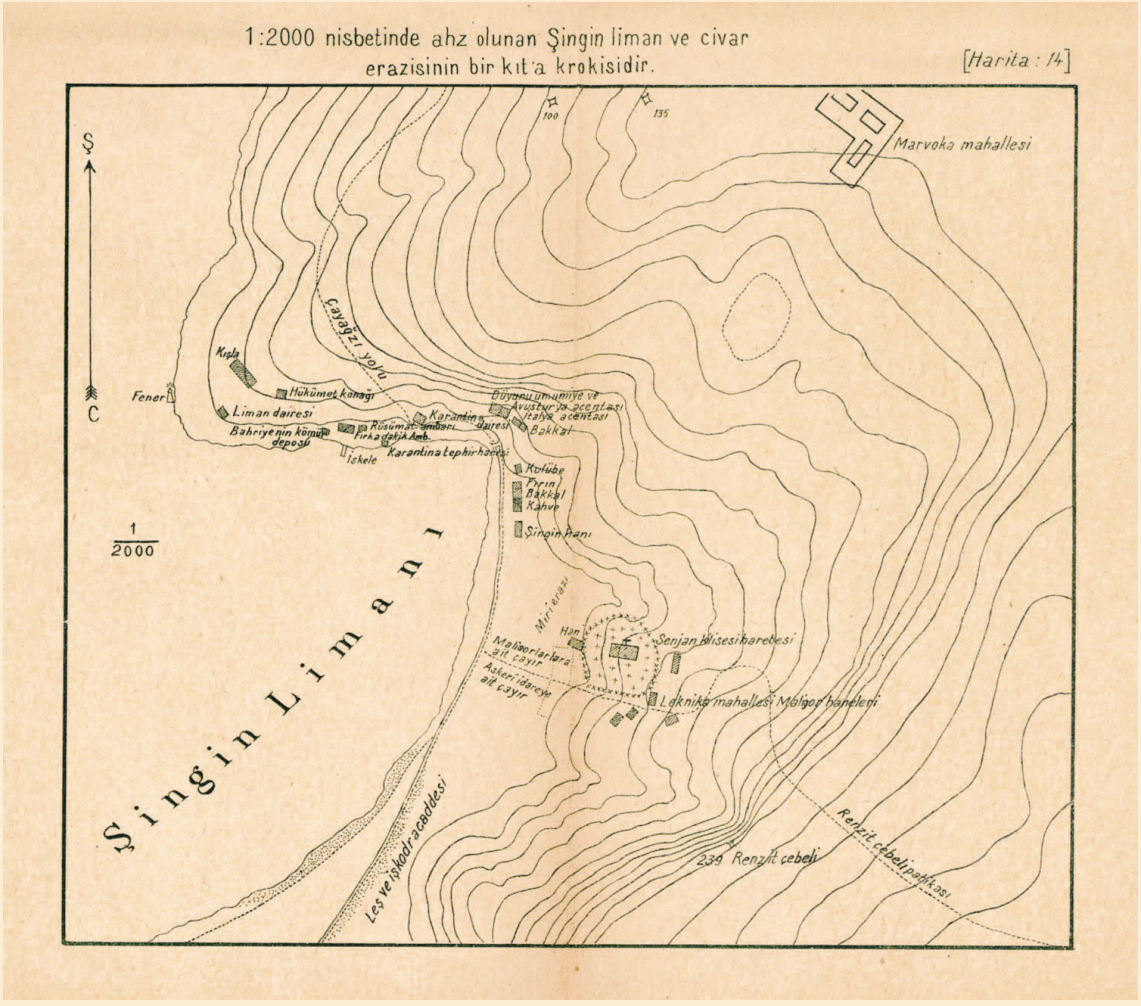

Skicë e Portit të Shëngjinit dhe tokës përreth
Përshkrimi: Skicë topografike e portit të Shëngjinit dhe hapësirës përreth tij.
Shkalla: 1:2.000

Pozicioni gjeografik i ndarjeve civile në zonat Tuz, Kastrat, Selimiye dhe Myet
Përshkrimi: Hartë administrative dhe gjeografike që paraqet ndarjet civile të zonave kufitare.

İşkodra Müdafaası 1. ve 2. Cilt

Yazanlar : A. Nafiz, Kiramettin

Mülkî taksimat ; Tuz , Kastrat, Selimiye , Myet

mevzilerinin coğrafî vaziyeti

[Harita : 12]

Her hakkı mahfuzdur

İstanbul — Askeri Matbaa — 1933

Beteja e Karabukut
Përshkrimi: Skicë ushtarake e betejës së Karabukut.

Situata e të dy palëve përpara Shkodrës në fund të marsit 1913
Përshkrimi: Hartë që paraqet vendosjen e forcave kundërshtare në fund të marsit 1913.

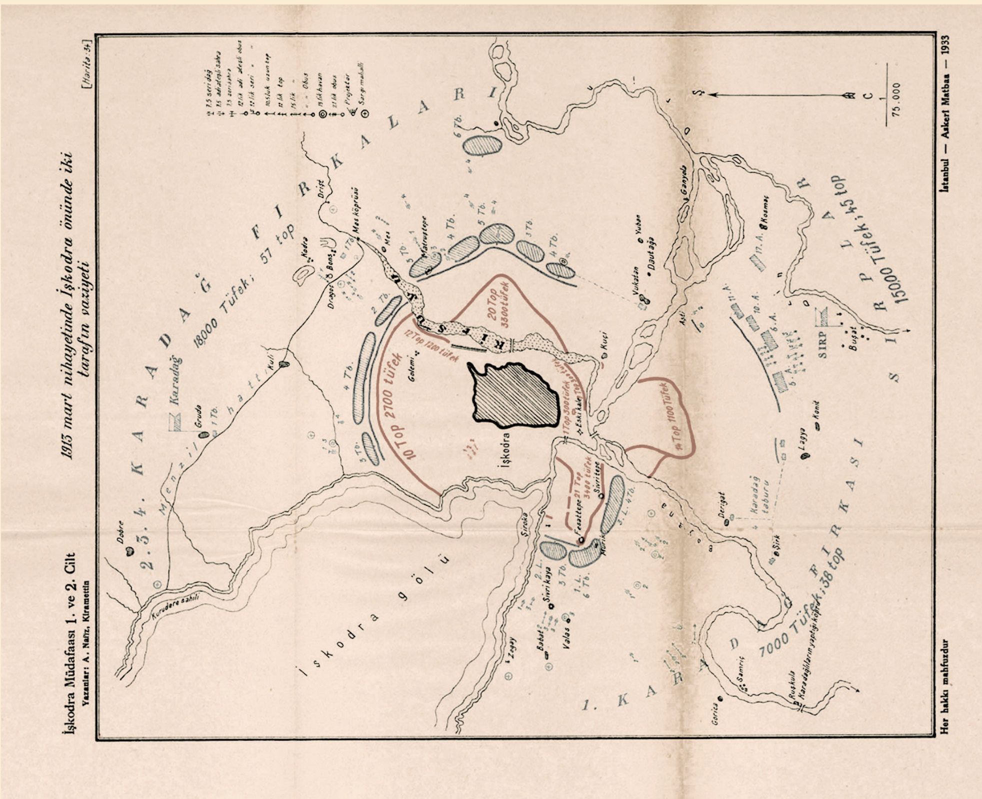
İşkodra Müdafaası 1. ve 2. Cilt
Yazanlar: A. Nafiz, Kiramettin
1913 mart nihayetinde İşkodra önünde iki tarafın vaziyeti
Her hakkı mahfuzdur
İstanbul — Askerî Matbaa — 1933

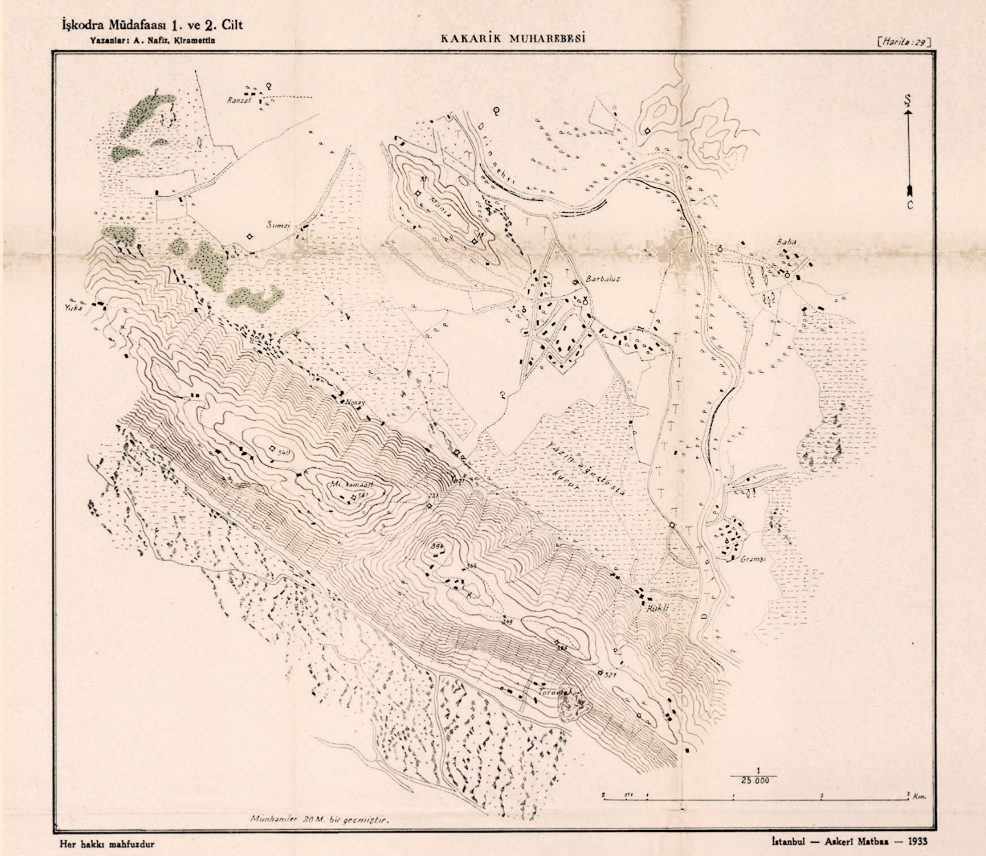
İşkodra Müdafaası 1. ve 2. Cilt
Yazanlar: A. Nafiz, Kiramettin
KAKARİK MUHAREBESİ
25 000
Her hakkı mahfuzdur
İstanbul — Askerî Matbaa — 1933

Beteja e Fshatit Myselim

Përshkrimi: Skicë që pasqyron zhvillimet ushtarake në zonën e Fshatit Myselim.

Grafiku i përforcimeve që erdhën në Shkodër

Përshkrimi: Grafik historik që paraqet ritmin e mbërritjes së përforcimeve në Shkodër.

İşkodra Müdafaası 1. ve 2. Cilt
Yazanlar: A. Nafiz Kramettin

Seferberliğin ilânı olan 2.1.Teş.1913 günü Garbirumelideki kıtaların konuşunu gösterir. [Harita:15]

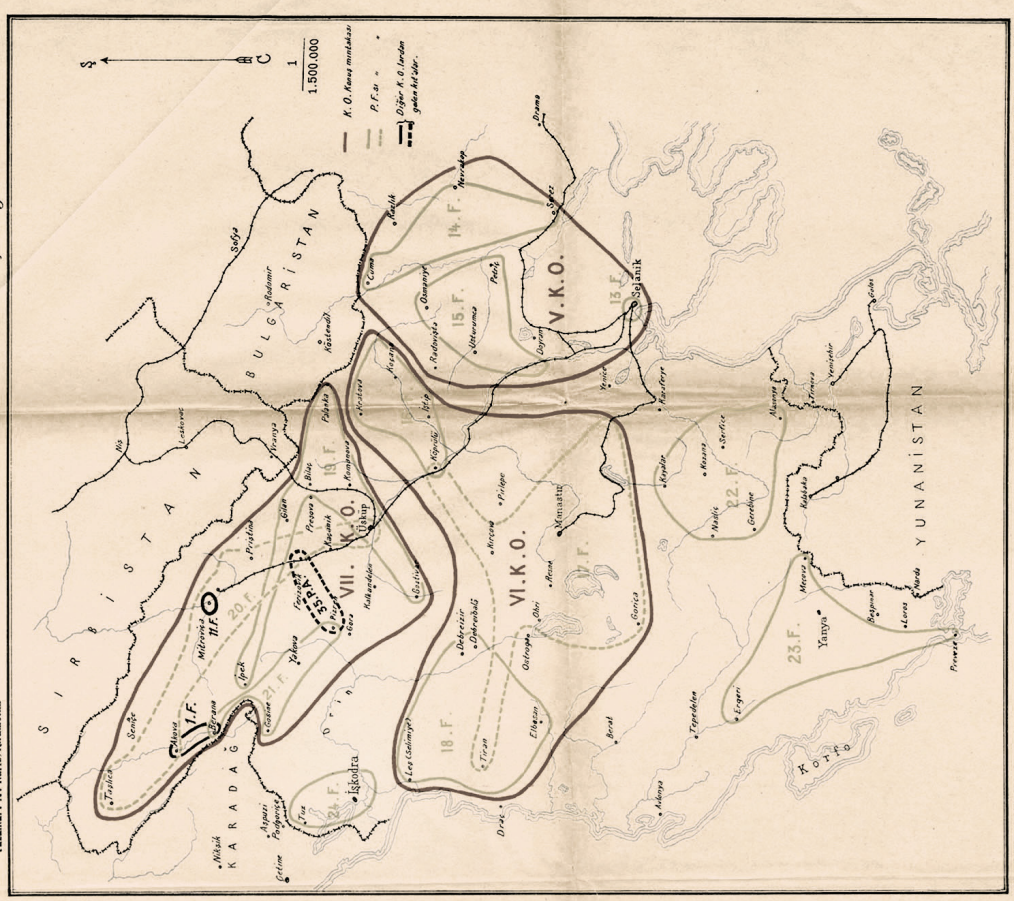

İstanbul — Askerî Matbaa — 1933

Her hakkı mahfuzdur

İşkodra Müdafaası 1. ve 2. Cilt
Yazanlar: A. Nafiz. Kramettin

İşkodraya gelen takviye kıtaatının tarihi vurudlarını gösterir grafiktir [Cetvel:3]

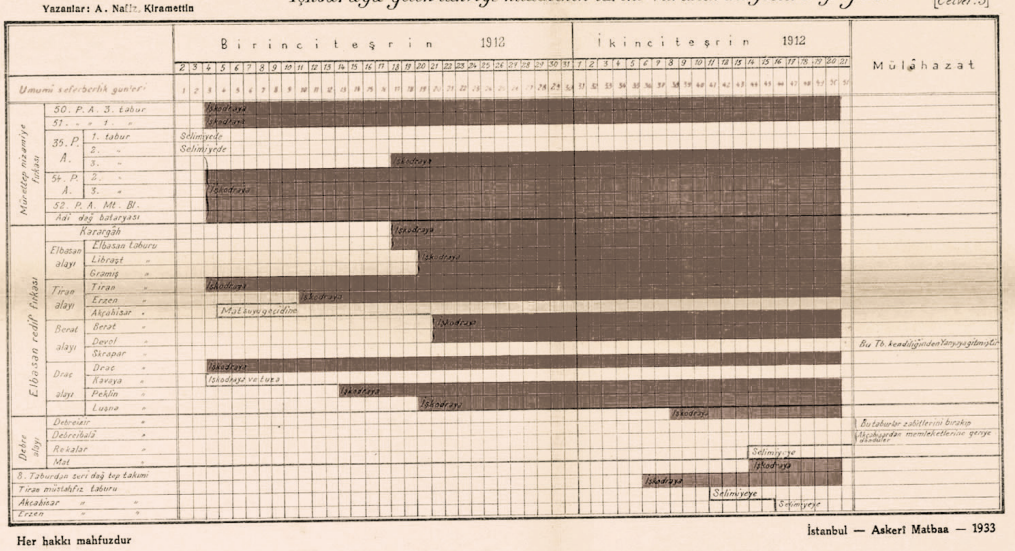

İstanbul — Askerî Matbaa — 1933

Her hakkı mahfuzdur

İşkodraya muharebeye iştirak eden kıt'alar

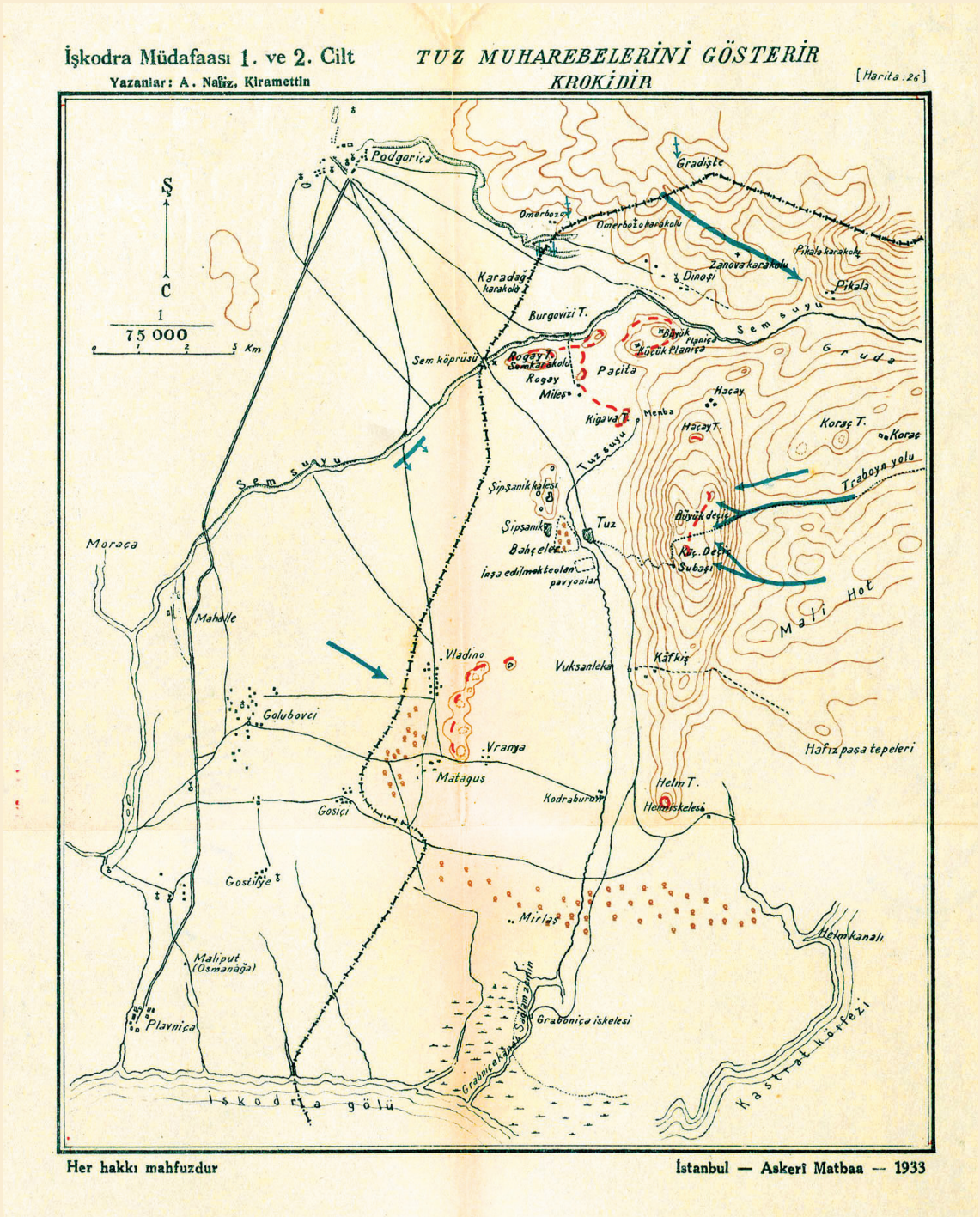

Skica e betejave të Kripës

Përshkrimi: Skicë ushtarake që tregon zhvillimin e betejave në zonën e Kripës.

Beteja e pozicionit Bardhaj/Bardanjoll

Përshkrimi: Hartë e avancimit dhe përballjeve në pozicionin Bardhaj/Bardanjoll.

Data: Shkurt 1913

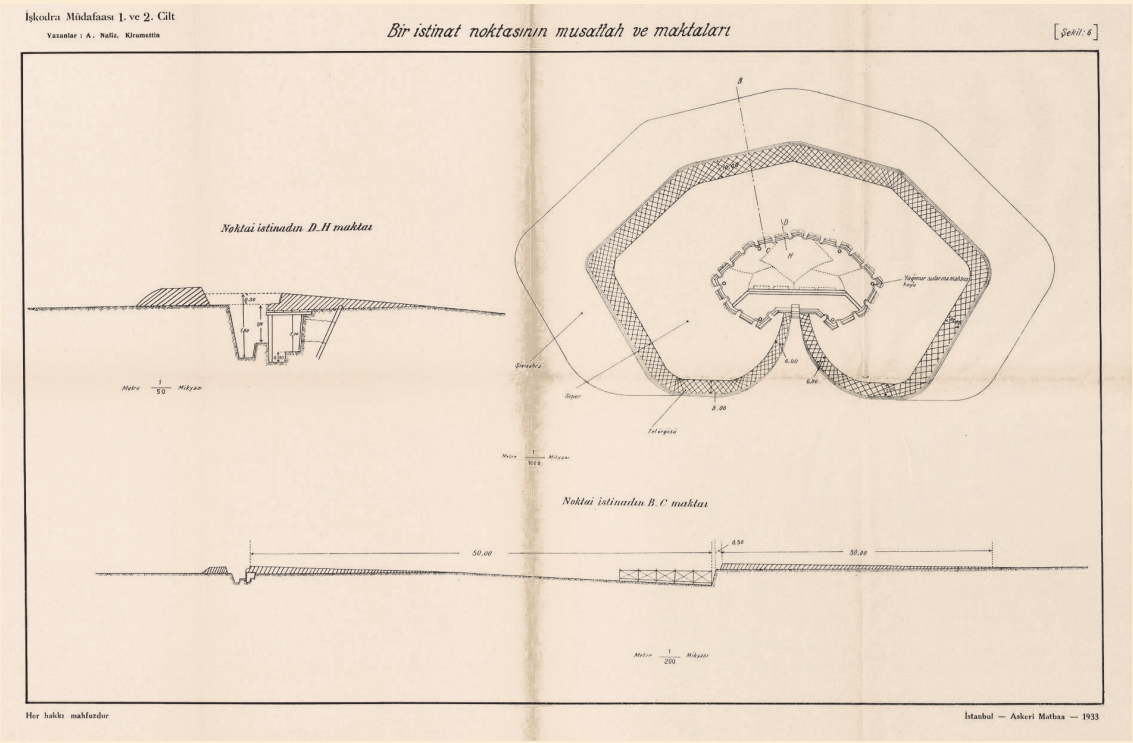

Musattah dhe makta e një pike mbajtëse.

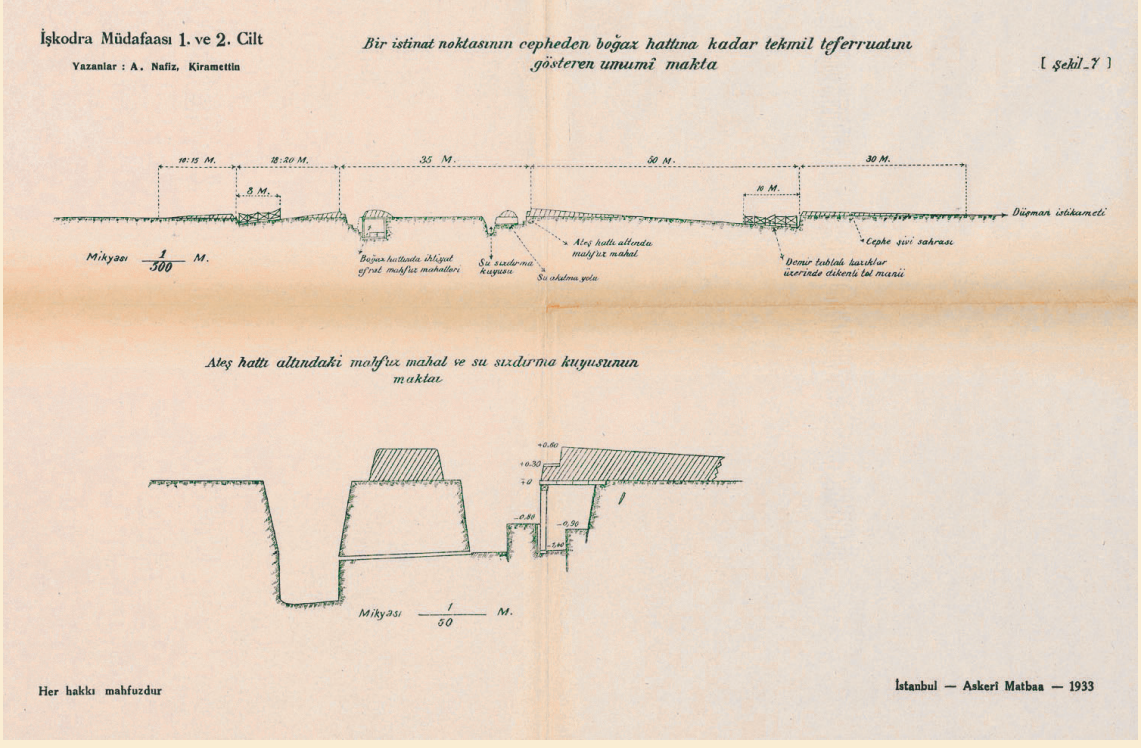

Pikë vrojtimi nga pjesa e përparme deri në vijën e Bosforit

Përshkrimi: Skicë teknike e pikës së vrojtimit dhe linjave mbrojtëse.

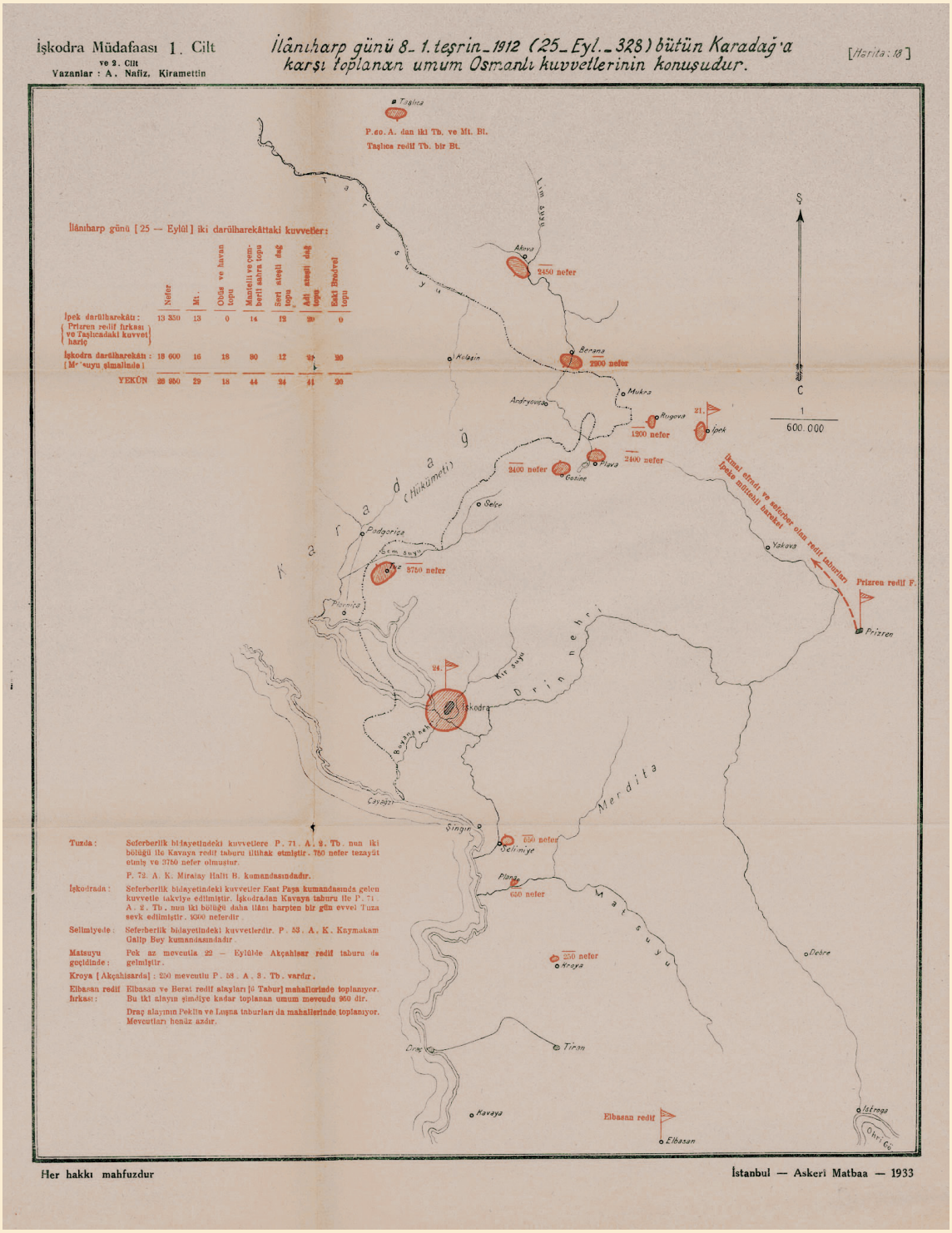

Forcat malazeze në luftë

Përshkrimi: Skemë që paraqet organizimin e forcave malazeze gjatë operacioneve.

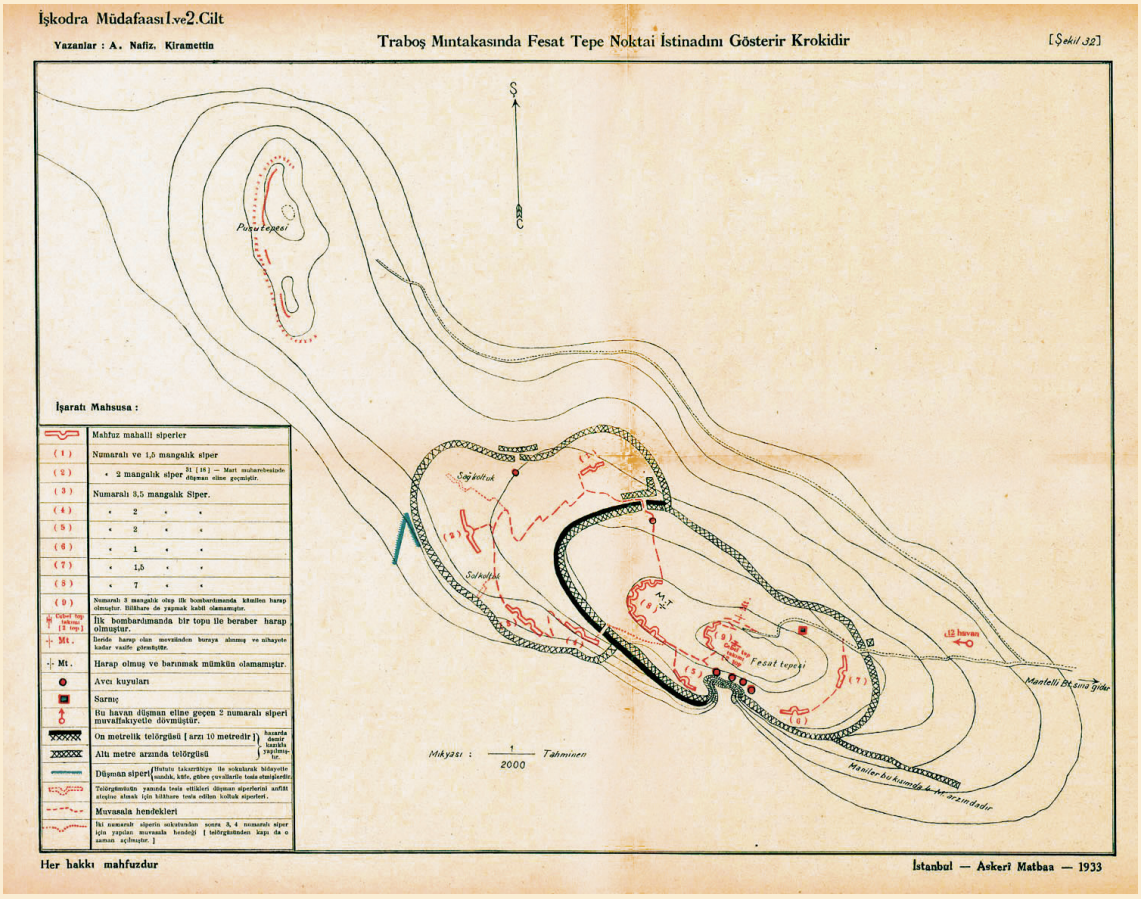

Një skicë që tregon pikën e majës së Fesat në malin Tarabosh

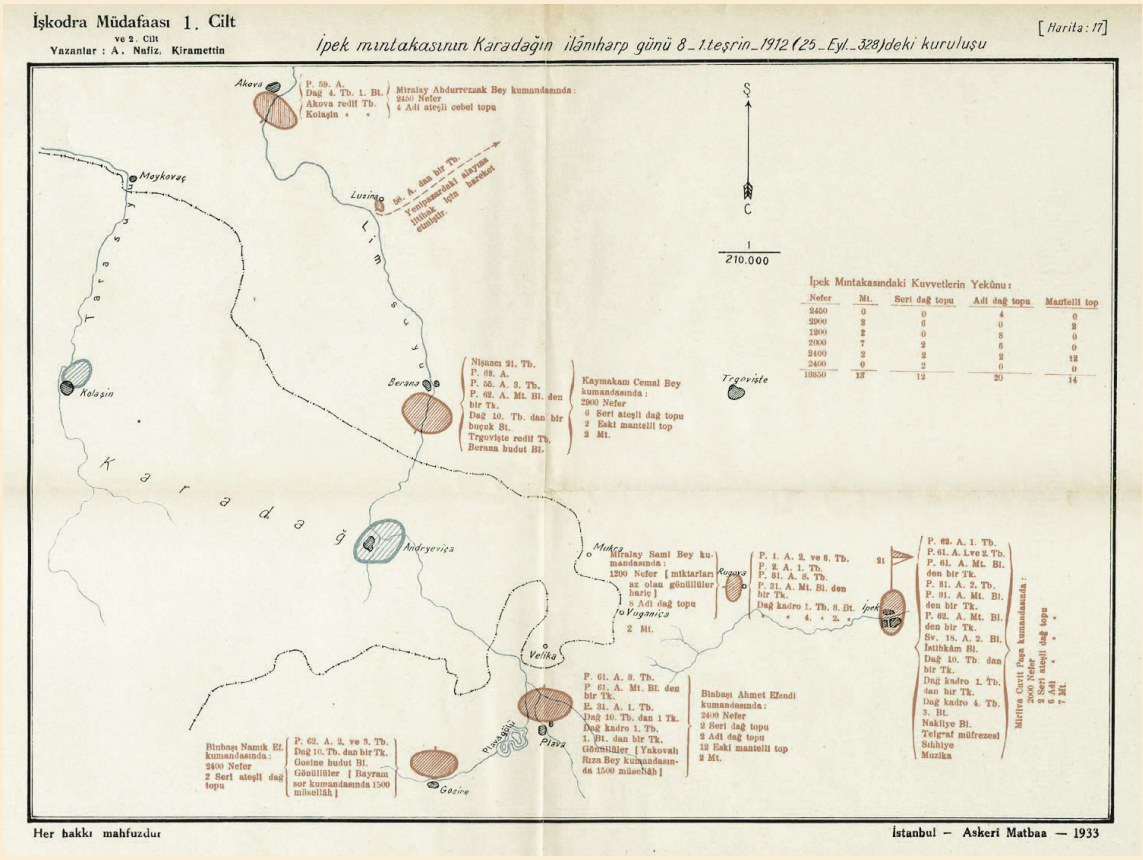

Shpallja e Mailt të Zi për themelimin e qarkut të Pejës në ditën e 8 të luftës me 1 nëntor 1912

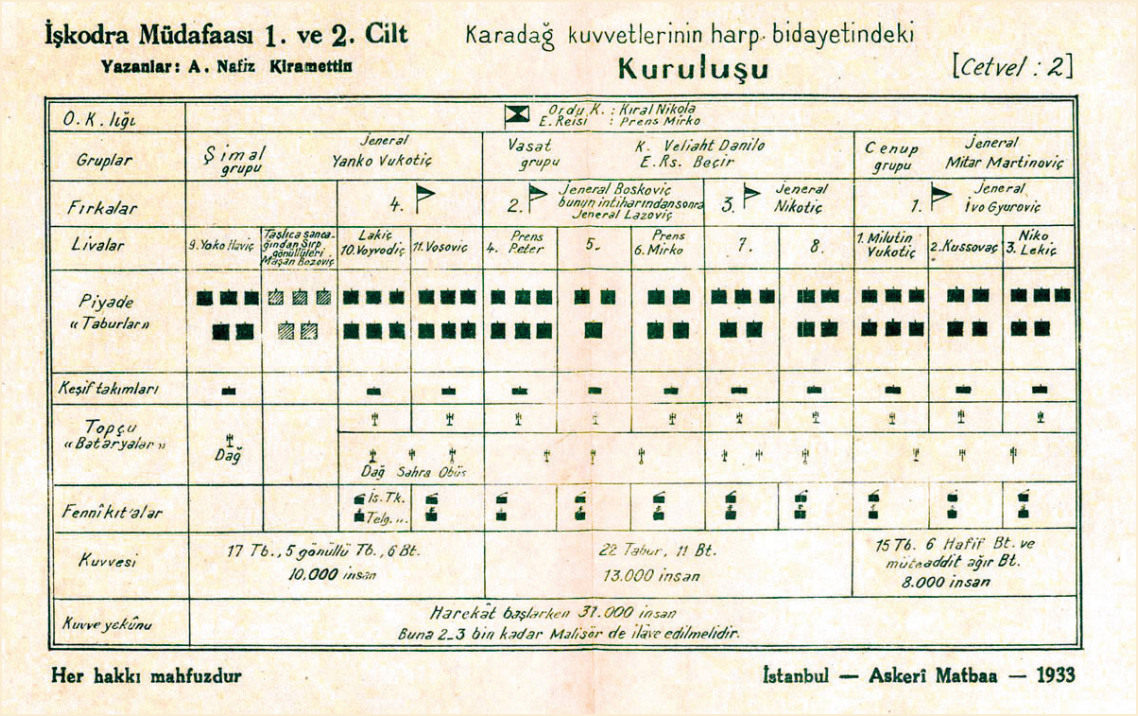

Krijimi i Forcave Malazeze në luftë

İşkodra Müdafaası 1. ve 2. Cilt

Yazanlar: A. Nafiz, Kiramettin

Mes Köprüsü İle Bardanyolt Önündeki Arazinin Matruş Tepeden Alınmış Manazirî Krokisidir

Manzara Krokisi: 86

Rakamların Delâlet Ettiği Mevaki Ve Bunların Matruş Tepeye Takribî Mesafeleri:

1 — Sivri tepe (1900)
2 — Nişancı tepe (1400)
3 — Yuvarlak tepe (1800)
4 — Yeşil tepe (1100)
5 — Yassı yeşil sırt (400:600)
6 — Yeşil kuyruk tepe (850)
7 — Yumurta tepe (600)
8:11 — Kara kel tepeler (2200)
12:14 — Halil Musanın tepeleri (2700:2900)
14 — Hacı Musanın evleri (2700)
15:17 — Kırmızı tepeler (2800)
18 — Drişt kalesi (5000)
19:22 — Taşlı tepeler (2400:3400)
23 — Mes köprüsü (2700)
24 — Büyük kel ağaç (2200)
25 — Kavaklar (1700)
26 — Sıra kavaklar (1800)
27 — Tek kavak (1800)
28 — Meşelik sırt (1300)
29 — Zeytinlik (800:1000)
30 — Meşelik (1000:1200)
31:32 — Zaviyeler (1400:1700)
33 — Cami (1200)
34 — Sıra kavaklar (1500)
35 — Münferit harap ev (800)
36 — Müslim deresi (800:500)
37 — Vadi içersindeki çayırlık (2000)
38 — Meşelik tepe (1800)

Mes Köprüsü Ve Boks Cihetinin Pusu Tepesinden Alınmış Manazirî Krokisidir

Manzara Krokisi: 87

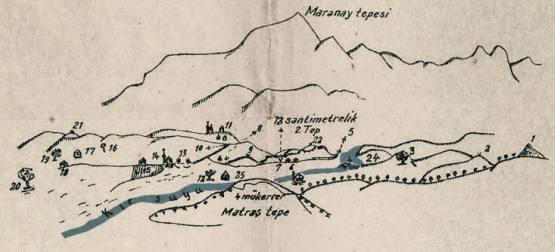

1 — Halil Musanın evi (4700)
2 — Kırmızı tepe
3 — Kel ağaç
4 — Mes köprüsü (4900)
4 Mükerrer — Matruş tepe (1900)
5 — Yol köşesi
6 — Köy (6400)
7 — On iki santimetrelik iki top (6000)
8 — Seri ateşli iki sahra topu (5200)
9 — Küçük münferit tepe (5100)
10 — Yol köşesi
11 — Boks köyü (6300)
12 Kahvecinin top ağacı
13 — Seri ateşli iki sahra topu
14 — Tahta minareli cami
15 — Yeşil tarla
16 — Ağaç
17 — Beyaz cami
18 — Hane
19 — Ağaç
20 — Top ağaç
21 — İstihkâmlı tepe
22 — İstihkâm sırtı
23 — Çifte ağaçlar
24 — Taşlı sırt
25 — Kireç ocağı

Her hakkı mahfuzdur

İstanbul — Askerî Matbaa — 1933

Ura e Mesit dhe Bardhaj/Bardanjoll

Përshkrimi: Skica të terrenit përpara Urës së Mesit dhe Bardhaj/Bardanjollit, të marra nga pika vrojtimi në kodra.

İşkodra Müdafaası 1. ve 2. Cilt

Yazanlar: A. Nafiz, Kiramettin

[Cetvel — 4]

Muhtelif Devirlerde İşkodra Kolordusu Birliklerinin Kuvveleri

		Kıt'a ismi	Umumî seferberliğin birinci günü 2—1. Teşrin—912		İşkodranın muhasara edildiği gün 17—2. Teşrin—912		MÜLÂHAZAT
			Nefer	Hayvan	Nefer	Hayvan	
24. İşkodra nizamiye fırkası	24. Nişancı taburu		794	53	800	50	
	70. P. A.	1. Tabur	650	37	840 [1]	60	[1] mükerrer
		2. «	778	60	700	65	
		3. «	458	41	450	40	
		Mt. Bl.	74	51	85	48	
	71. P. A.	1. Tabur	780	65	700	65	
		2. «	700	40	850 [1]	54	[1] mükerrer
		3. «	650	64	700	60	
		Mt. Bl.	78	46	75	62	
	72. P. A.	1. Tabur	780	60	0	0	
		2. «	759	52	0	0	
		3. «	584	61	0	0	
		Mt. Bl.	102	47	0	0	
	13. Dağ topçu taburu		363	184	250	120	
	Sahra « «		379	281	450	265	
	Süvari bölüğü		49	58	49	58	
	Fırka istihkâm bölüğü		197	10	190	10	
	2. Nişancı A. Mt. Bl.		71	37	90	35	
	Fırka nakliye bölüğü		180	89	180	141	
	İşkodra hudut bölügü		205	19	200	18	
	Tuz « «		240	12	0	0	
	Selçe « «		0	0	0	0	[1]
Müstahkem mevki kumandanlığı	13. ağır topçu alayı	1. Tabur	575	151	280	19	
		2. «			210	18	
		3. «			160	6	
	Obüs bataryası		138	128	160	125	
	İstihkâm bölüğü		117	12	110	10	
	6. İstihkâm Tb. 2. Bl.		115	6	112	5	
	Muhabere ve tenvir müf.		60	0	76	0	
	Piyade ihtiyat taburu		292	0	290	0	
Mürettep nizamiye Fırkası	50. P. A. 3. tabur		292	27	302	36	
	51. « « 1. «		295	30	340	40	
	53. P. A.	1. Tabur	240	18	510	26	
		2. «	230	16	490	24	
		3. «	300	18	500	25	
	54. P. A.	2. «	300	25	417	32	
		3. «	360	35	744	66	
	50 P. A. Mt. Bl.		75	16	81	31	
	Adi ateşli dağ Bt.		56	38	56	38	
	8. Tb. dağ topçu Tk. seri		0	0	49	61	
Elbasan redif Fırkası	Elbasan alayı	Elbasan taburu	45	0	668	26	Umumî seferberliğin ilânından 9 gün evvel Elbasan alayı seferberlik emri almıştır.
		Libraşt «	0	0	664	37	
		Gramiş «	6	0	644	31	
	Tiran alayı	Tiran «	481	14	752	48	Umumî seferberliğin ilânından 9 gün evvel Tiran alayı seferberlik emri almıştır.
		Erzen «	520	15	733	40	
		Akçahisar «	220	10	502	25	
	Berat alayı	Berat «	60	0	650	40	Umumî seferberliğin ilânından 16 gün evvel Berat alayı seferberlik emri almıştır.
		Devol «	90	0	581	56	
		Skrapar «					
	Draç alayı	Draç «	460	16	768	54	Umumî seferberliğin ilânından 16 gün evvel Draç alayı seferberlik emri almıştır.
		Kavaya «	520	20	0	0	
		Peklin «	240	0	714	42	
		Luşna «	300	0	637	55	
	Debre redif A.	Debreizir «	0	0	600	72	
		Mat «	0	0	113	30	
	İşkodra redif «		200	0	0	0	Seferberliğin ilânından iki hafta evvel toplanıp Tuza gitmiştir.
Müstahfız taburları	Tiran müstahfız «		0	0	300	0	
	Kavaya « «		0	0	300	0	
	Akçahisar « «		0	0	300	0	
	Erzen « «		0	0	180	0	
	Draç « «		0	0	300	0	

[1] Selçe hudut bölüğü 3 zabit, 180 neferdi. 28, 29, 30 — Temmuz — 912 musademelerinde bölüğün büyük kısmı eşkıyaya silâhlarını teslim etmiş ve bu neferler Tuza gelip alay inşaatında kullanılmış, bilâhare teslih olunup Tuz hudut bölüğüne verilmişlerdir. Bir kısım efrat da Gosinaya çekilerek oradaki kıtaata iltihak etmişti. Seferberlik bidayetinde bu bölük yoktu.

Her hakkı mahfuzdur. İstanbul — Askerî Matbaa — 1933

İşkodra Müdafaası 1. ve 2. Cilt

Yazanlar: A. Nafiz, Kiramettin

[Cetvel — 5]

İşkodranın Muhtelif Tarihlerdeki Umumî Kuvvesi Hulâsasıdır.

Efrat, esliha ve hayvanat		Umumî seferberliğin ilk günü 2 — 1. Teşrin — 912 [19 — Eylûl — 328]				Karadağın ilânı harp günü 8 — 1. Teşrin — 912 [25 — Eylûl — 328]				İşkodra müstahkem mevkiinin temamen muhasara edildiği gün 17 — 2. Teşrin — 912 [4 — 2. Teşrin — 328]				18—2. Teşrin—912 [5—2. Teşrin—328]			Mülâhazat
		Tuzda	İşkodrada	Selimiyede	Yekûn	Tuzda	İşkodrada	Selimiyede	Yekûn	Tuzda	İşkodrada	Selimiyede	Yekûn	İşkodrada	Selimiyede	Yekûn	
Kıtaat ve gönüllü mevcudu		3000	7000	550	10800	3750	9300	550	13600		18000	2000	20000	18000		18000	
Makinalı tüfek adedi		4	12	0	16	4	16	0	20		16	0	16	16		16	
Nordanfilt		0	7	0	7	0	7	0	7		7	0	7	7		7	Martin fişeği atar eski malzemedir.
TOP	12 santimetrelik havan	0	12	0	12	0	12	0	12		12	0	12	12		12	
	12 « adi obüs	0	6	0	6	0	6	0	6		6	0	6	6		6	
	Mantelli ve çemberli sahra	0	30	0	30	0	30	0	30		30	0	30	30		30	
	Seri ateşli sahra	0	12	0	12	0	12	0	12		12	0	12	12		12	
	« « Dağ	4	8	0	12	4	8	0	12		10	0	10	10		10	
	Adi « «	8	5	4	17	8	9	4	21		8	4	12	12		8	[*]
	8 santimetrelik brodvel	5	15	0	20	5	15	0	20		15	0	15	15		15	
Hayvanat		360	1293	53	1706	375	1550	53	1978		2161	150	2311	2161		2161	

1 — İşkodranın hariçle irtibatının kesildiği günkü kuvvesi [17 — 2. Teşrin — 912] İşkodranın azamî kuvvetidir. Bundan sonra vukubulan zayiat hariçten ikmâl edilememiştir. Vakıâ bu tarihten sonra hitamı harbe kadar İşkodralılardan ve İşkodraya iltica eden islâmlardan 2000 e yakın mahallî müstahfız ve gönüllü kaydolundu ise de vukubulan zayiattan çok azdı.

2 — Bu kuvvelerde kıtaatın geri hizmetlerde bulunan ve silâhsız olan efradı da dahildir.

[*] Bir topun İşkodranın cenubunda 20 — 1. Teşrin — 1912 de Sukadayçta kundağı kaldığından top muharebeden hariç kalmıştır.

Her hakkı mahfuzdur. İstanbul — Askerî Matbaa — 1933

İşkodra Müdafaası 1. ve 2. Cilt

Yazanlar: A. Nafiz, Kiramettin

Nahiyelerle Cibal Hariç Doğrudan Doğruya İşkodra Merkez Kazasına Merbut Köylerle Mevcut Nüfusları

[1912 Senesinde]

Köylerin İsimleri	MEVCUT NÜFUS Hıristiyan Kadın	Hıristiyan Erkek	Hıristiyan Yekûn	İslâm Kadın	İslâm Erkek	İslâm Yekûn	Uumum Yekûn
İşkodra merkez Kazası	3985	4061	8046	7799	8564	16363	24409
Hamidiye Köyü	4	2	6	119	121	240	246
Dobraç ve Golemi	0	0	0	265	303	568	568
Zuos	0	0	0	102	126	228	228
Vraka	417	444	861	1	1	2	863
Derigyat	83	90	173	2	4	6	179
Karakaya	151	130	281	128	139	267	548
Gaytani	33	47	80	0	0	0	80
Rensi	103	102	205	0	0	0	205
Kuçi	0	0	0	69	55	124	124
Vukatani	14	20	34	106	125	231	265
Yubani	226	251	477	23	23	46	523
Ganyola	11	18	29	38	40	78	107
Rogami	30	27	57	79	95	174	231
Şeldinya	207	207	414	0	0	0	414
Aşağı Oblika	0	0	0	192	310	602	602
Yukarı Oblika	0	0	0	174	201	375	375
Yukarı Brdiça	0	0	0	136	138	274	274
Aşağı Brdiça	196	168	364	151	175	326	690
Boksi	0	0	0	275	284	559	559
Dragoç	0	0	0	138	141	279	279
Mesi	3	2	5	63	72	135	140
Müsellim	0	0	0	94	89	183	183
Şiroka	192	281	478	95	103	198	671
Zogay	0	0	0	271	266	537	537
Yekûn	5655	5850	11505	10410	11375	21795	33300

Her hakkı mahfuzdur İstanbul — Askerî Matbaa — 1933

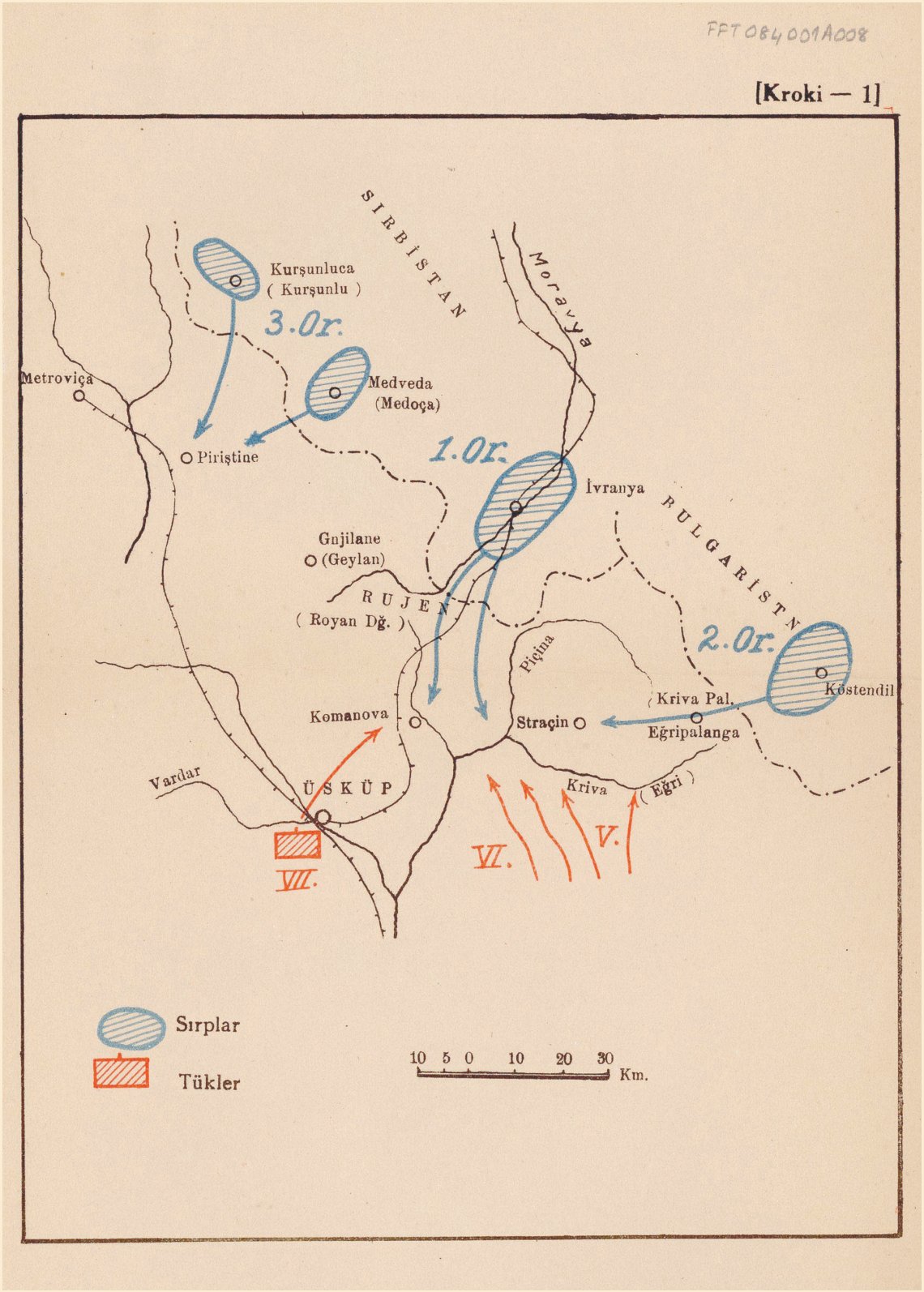

Përmbledhje mbi forcat e përgjithshme në data të ndryshme

Përshkrimi: Tabelë ose grafik që paraqet ndryshimin e forcave të Korpusit të Shkodrës në periudha të ndryshme.

FFT084001A009

[Kroki — 2]

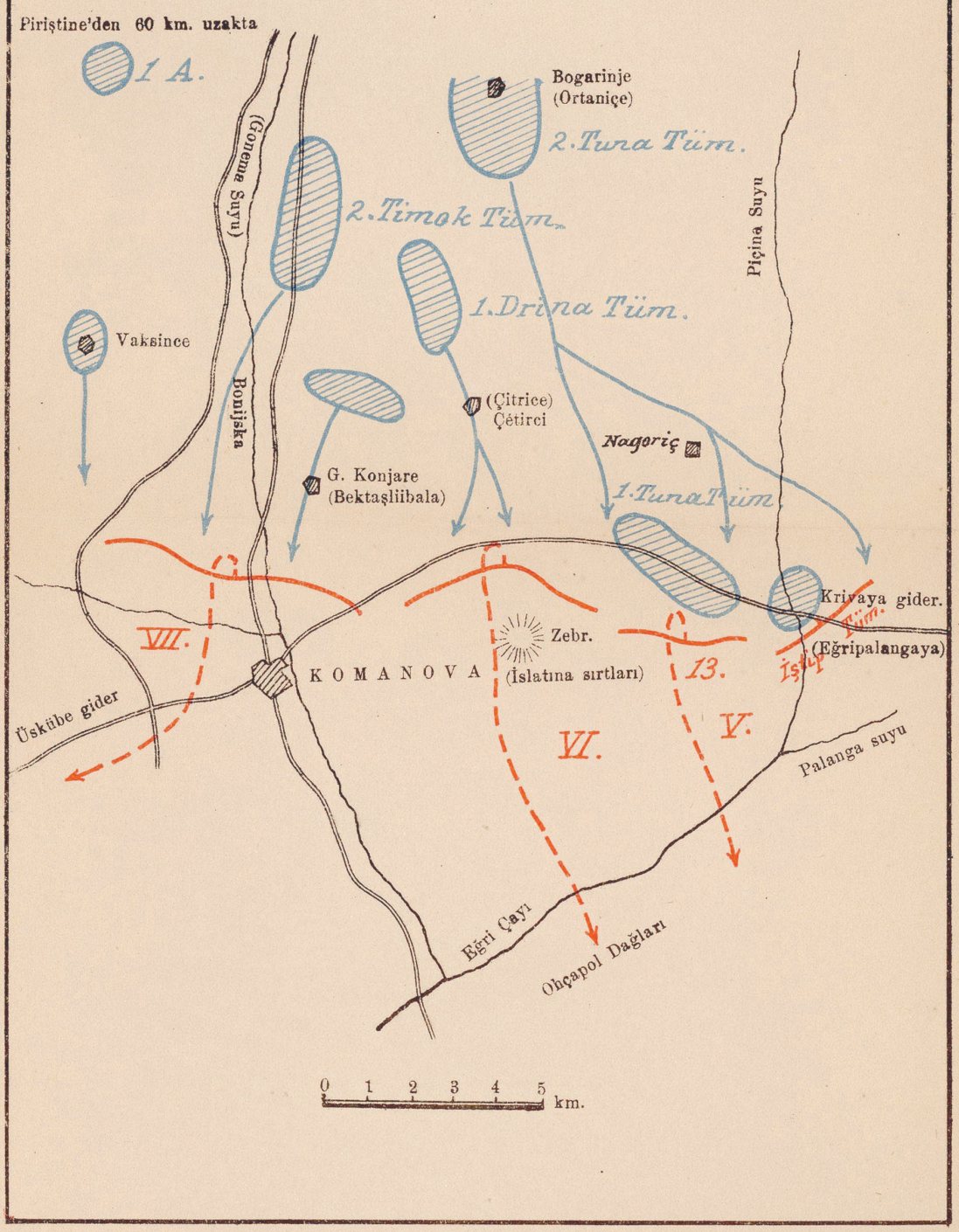

SALT
ARAŞTIR

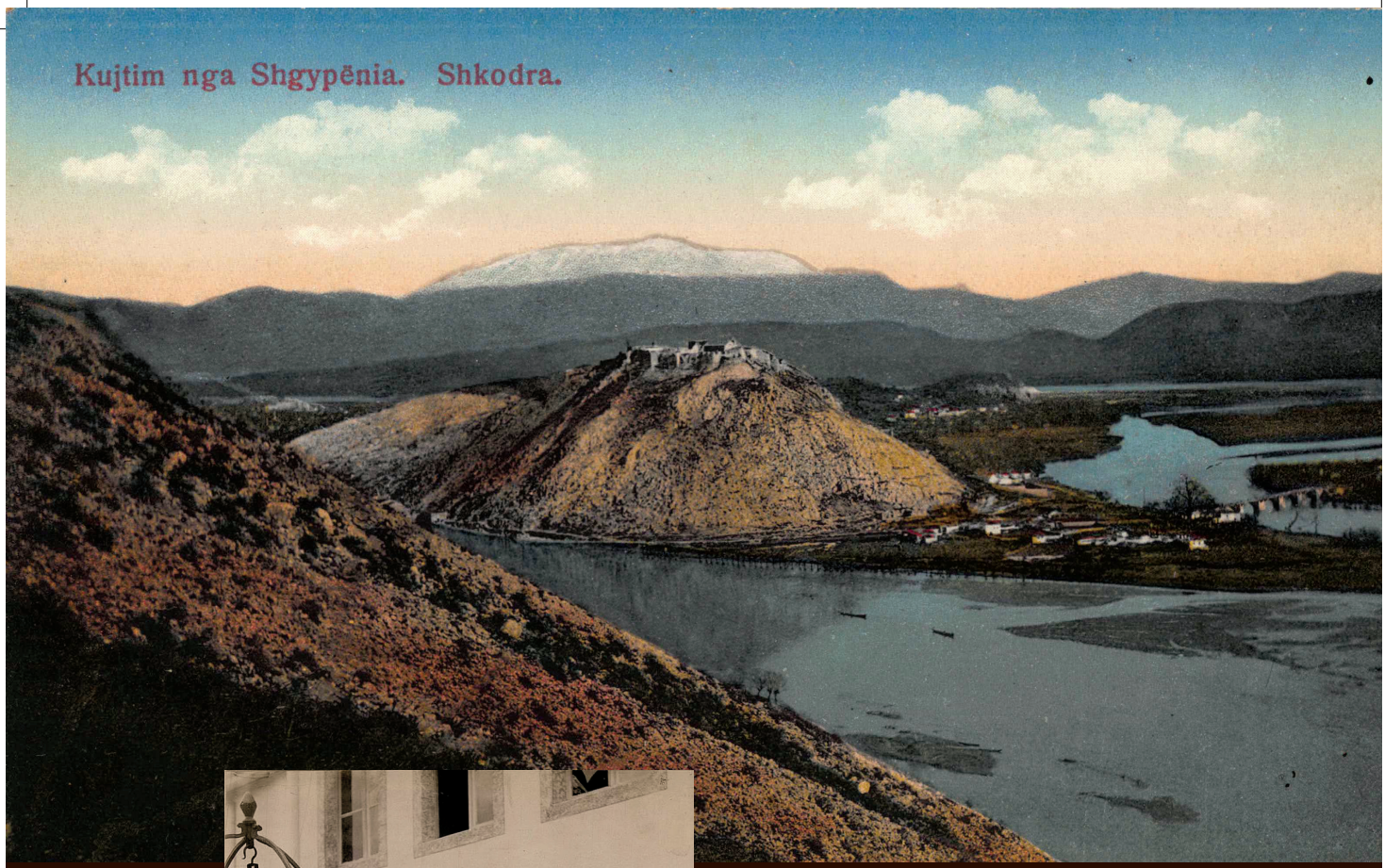
Kujtim nga Shgypënia. Shkodra.

Albanien. Skutari — Shkodra.

Albanien. Scutari — Shkodra.

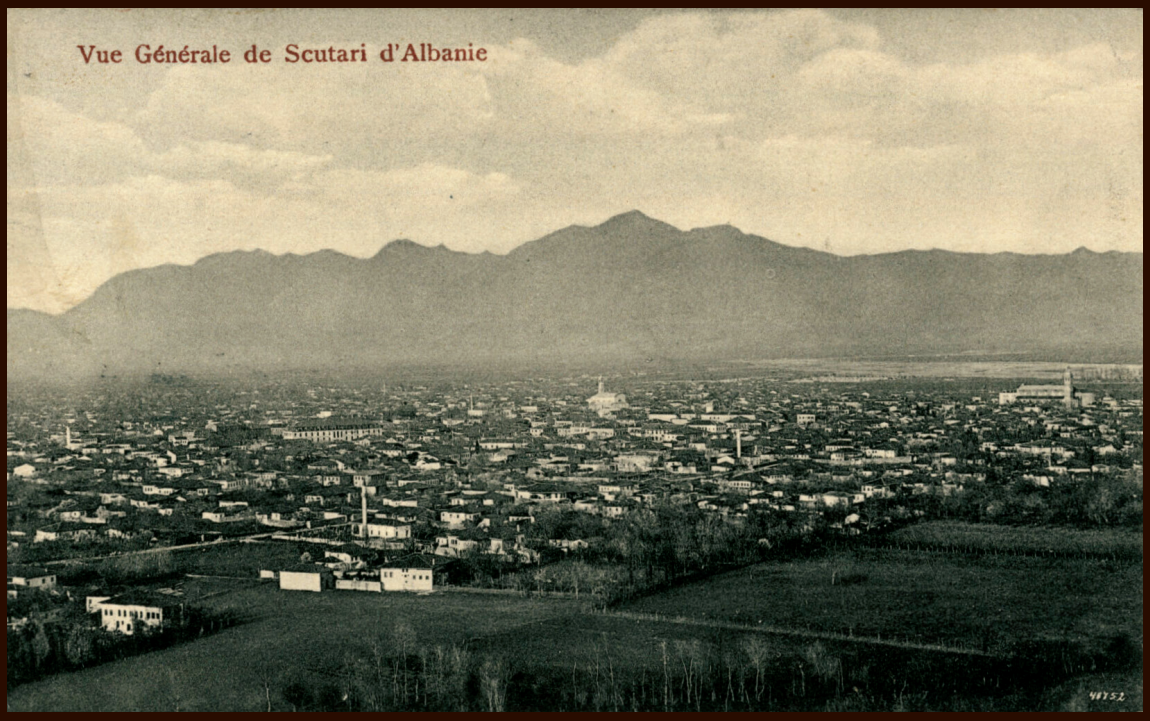
Vue Générale de Scutari d'Albanie

Kujtim nga Shkodra

Rrethi i Shkoders. — Ura e Mesit.

Kujtim nga Shkodra
Tregu i Shkodrës

La forteresse et la mosquée de plomb en Ajassum à Scutari d'Albanie

CIP Katalogimi në botim BK Tiranë
Bexheti, Nuri
Lufta për mbrojtjen e Shkodrës me harta dhe dokumente osmane /
Nuri Bexheti, Bejtullah Destani . - Tiranë : ALSAR, 2026.
96 f. : me il, harta ; 27 cm.
ISBN 9789928848673
I.Destani, Bejtullah 94(496.5) .083/.084 (093.3) 930.253(560)
:94(495.514) .083/.084

1.Historia 2.Kryengritje kundërosmane, 1910-1912 3.Arkiva 4.
Dokumente 5.Diplomatika 6.Shqipëri 7.Turqi

94(496.5) .083/.084 (093.3)
930.253(560) :94(495.514) .083/.084